tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

ŞUBAT 1994
İLETİŞİM YAYINLARI
122
KDV DAHİL 35.000 TL

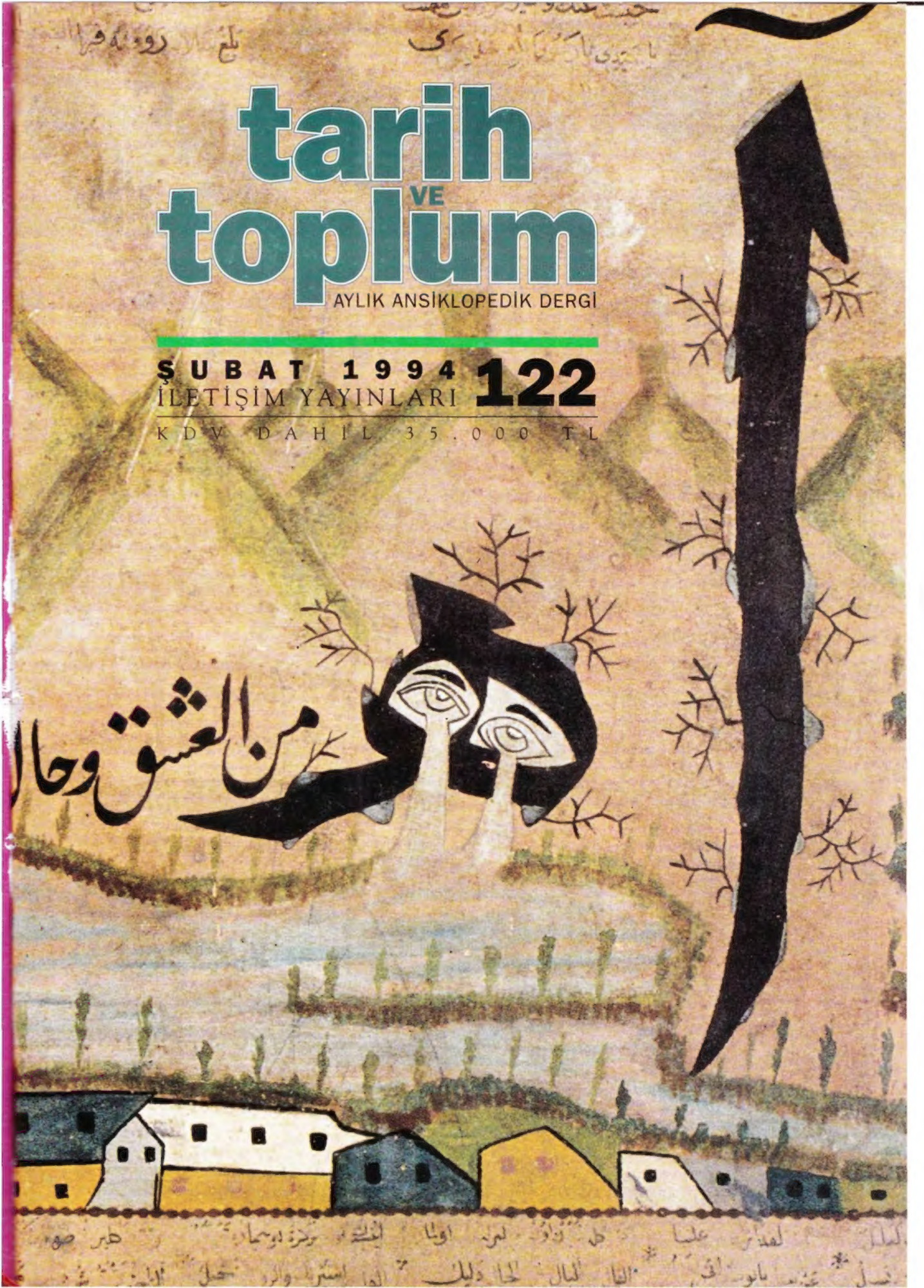

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
ŞUBAT 1994 • CİLT 22 • SAYI 122

4 *Çelik Gülersoy*
Reşid Safvet Atabinen

10 *Şinasi Tekin*
İŞTİKAKCININ KÖŞESİ
Öğ. Ögir. Yarlığ, Yarlık Kelimeleri Nereden Geliyor ?

17 *Gönül Paçacı*
Dâr-ül-elhân'dan Konservatuar'a
Türk Musıkisi'nin Gelişimi-II

24 *Aykut Kazancıgil*
Bir Bilim Tarihçisi: Muammer Dizer

27 *Muammer Dizer*
Kandilli Rasathanesi

32 *Sermet Muhtar Alus*
Direklerarasında Ramazan Piyasası

35 *Taha Toros*
Sermet Muhtar Alus

43 *Mustafa Şahin*
Karagöz'den *Punch'a* Nazire

48 BİR MARŞ
Nida-yı Hürriyet Marşı

49 *Turgut Akpınar*
Milletlerin Karakteri, Türkler ve Demokrasi

56 KİTABİYAT
Günver Güneş
Koca Doktor Mustafa Bengisu

Yücel Demirel
Eskişehir-İzmit Konuşmaları(1923)

Oğuz Tekin
Moğol ve İlhanlı Sikkeleri

Turgut Kut
Takvimü's Sinîn

63 KİTAP DAĞARCIĞI
Nuri Akbayar

64 GEÇEN AY
M.Sabri Koz
Bir Kitap Müzayedesi

KAPAK RESMİ: Bir Halk Resminde; "Ah ! Mine'l - aşk" (Anhegger Koleksiyonu'ndan)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Önce *Tarih ve Toplum*'un onuncu yılını doldurmuş olması nedeniyle, bizleri arayan ve kutlayan okurlarımıza, yazarlarımıza, dostlarımıza teşşükkür etmek istiyorum. Bu ilgi okurlarımızın, tarih dostlarının dergimizi ne ölçüde sahiplendiklendiklerinin de şevk verici bir göstergesi. Şevk verici, çünkü geçen sayımızda açıkladığımız *Tarih veToplum*'u bir kolektif ürün kimliğine ve zenginliğine kavuşturma girişimi ancak böylesi bir sahiplenme duygusuyla birlikte olabilirdi. Böylelikle, bugüne kadar *Tarih ve Toplum*'a yazar, araştırmacı, çevirmen, düzeltmen, arşivci, teknik hizmet v.b. olarak kendilerince mütevazi ama gerçekte bu derginin omurgasını oluşturan katkıları yapmış olanların çoktan hakettikleri "asli yapıcılar payesini" kurumlaştırmış oluyoruz. Tarihe ve tarih dergisine yakışan da budur. İşte bu nedenle yayın ve danışma kurulları biçiminde uygulanan yeni çalışma düzenimiz okurlarımızca ilgiyle karşılandı.Bu ay sizler için ilginizi çekeceğini umduğumuz bir dergi hazırladık. Sayın Çelik Gülersoy, Türkiye'de her değerli insana reva görülen vefasızlık oklarına hedef olmuş Reşid Safvet Atabinen'i ölümünün 29. yılında uzun yazısıyla hatırlatıyor.

Şinasi Tekin hocamız *ög, ögir, yarlığ, yarlıka* kelimelerinin nereden geldiğini araştırırken, tatlı iştikakçı üslûbuyla konuyu rahat okumamızı da sağlıyor.

Turgut Akpınar, milletlerin karakterinin nasıl oluştuğunu, önemli kaynaklara dayanarak araştırırken, Türklerin, demokrasi ve demokratik hayatla ilişkileri konusunda tartışma yaratacak sonuçlara varıyor. Bu ay okurlarımız için önemli bir konuğumuz da, yıllar önce kaybettiğimiz bir İstanbul yazarı Sermet Muhtar Alus. Alus'un yaşamına ilişkin yazıyı Taha Toros üstadımız yazdı. Biz de Alus'un gazete sayfaları arasında kalmış bir yazısını Ramazan vesilesiyle sunuyoruz. Bu arada Sermet Muhtar'ın bütün eserlerinin yayın hakkının yayınevimiz tarafından alındığını duyurmak isterim. Bir İstanbul aşığı olan Alus'un gazete sütunlarında kalmış tefrikalarının kitap haline gelmesiyle İstanbul'un nasıl bir Günlük Hayat Ansiklopedisi'ne sahip olduğunu hep birlikte göreceğiz. Yine bu sayıda Aykut Kazancıgil hocamızın sunuşuyla, geçenlerde kaybettiğimiz değerli bilim tarihçisi ve gökbilimci Muammer Dizer'in Kandilli Rasathanesi tarihini sunuyoruz. Geri kalan bölümünü önümüzdeki sayıda basacağımız Dizer'in yazısının bilim tarihi çevrelerinde ilgi uyandıracağını sanıyoruz.

Dergimizin görünmeyen, öne çıkmaktan hoşlanmayan emektarı (artık emekli de oluyor) Mustafa Şahin, İngiliz mizah dergisi *Punch*'a nazire yapıp *Karagöz* Salnamesi'nden bir tarihçeyi aktararak ilginç bir tablo çiziyor. Geçen ay ilk bölümünü yayınladığımız Gönül Paçacı'nın yazısının son bölümünü de bu ay sunuyoruz.

Kitabiyat sayfalarında Turgut Kut, Yücel Demirel, Oğuz Tekin ve Günver Güneş'in yazıları var. Kitap Dağarcığı'nda ise Nuri Akbayar iki kitap tanıtıyor. Meraklısına başlığı altında sunduğumuz yeni sayfada M.Sabri Koz, geçen ay yapılan Librairie de Péra'nın müzayedesinden izlenimlerini anlatıyor.

Bu ay yerinde bulamayacağınız Osmanlı basınından seçmeler sayfalarımızı da yeniden düzenleyip, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini de içine alacak bir biçimde sunacağız. Önümüzdeki ay Yücel Demirel'in hazırladığı, ilginizi çekecek, Mübadele Günlüğü başlığı altında bir basın derlemesi başlıyor.

Yeni sayfa düzenimizin de beğenildiğini eklemek istiyorum. Herşeye rağmen bir kaç küçük hatadan kurtulamadık. Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin beyannamesini çeviren ve tanıtan genç dostumuz Ersun Erdinç'in adı, benim dalgınlığımdan dolayı Ersu olarak basılmış, özür dilerim. Gelecek sayıda buluşmak umuduyla.

OKURLARDAN MEKTUP

Bir Vesile

Bayram Eyüp Erturk'ün Mustafa Çağatay Uluçay hakkındaki yazısını vesile ederek, merhumla ilgili bir "anımı" okuyucularınızla paylaşmak isterim.

Ben ilkokul talebesi iken -takriben 1960/1962-, M.Ç. Uluçay'ın Türk Ansiklopedisi adlı kitabını yardımcı ders kitabı olarak kullanmıştık.

Bugün gibi hatırlarım, Dolmabahçe Sarayı ile ilgili bölüm şu cümleyi kapsar: "..... kalfalığını Karabet Balyan usta'nın yaptığı ....."

Ölülerin ardından kötü konuşmamak gerektiğini kabul ederim. Ancak, bu onların yaptıkları yanlışlara göz yummak şeklini almamalı. Bu açıdan bakıldığında, merhum Çağatayın eziklik hislerini yansıtan yukarıdaki cümlenin "ciddi bir tarihçinin" kalemine yakışmadığı konusunda hemfikir olduğumuza inanmak istiyorum.

NURHAN DAVUTYAN, ABD

Konu Yeni Değil

Derginizin Aralık sayısında tenakuz edecek bir durum ortaya çıkmıştır. Yazarınız Sn. Ömer Tuncer Ahi Evren-Mevlana ihtilafları ile ilgili makalesinde sanki bu konu aydınlatılmamış gibi makalesinin sonunda Tarihçi, sosyolog, Siyasal Bilimcileri bu konuya el atmaya çağırmaktadır.

Bu konu Konya S.Ü. Fen.Ed.Fak. Tarih Bölümü'nde Doç. Dr. Mikail Bayram tarafından 15 yıllık titiz araştırma neticesi kültür dünyamıza kazandırılmıştır. Çalışma "Ahilik ve Ahi Evren" adıyla kitap haline dönüştürülmüştür. Keza bu konuyla ilgili "Baciyan-ı Rum" adlı eseri de bulunmaktadır.

Derginizin aynı sayısında "kitap tanıtımı" makalesinde başka bir yazar, Sn. Ömer Tuncer'i doğrularcasına Sn. Mikail Bayram'ın kitab'ı tam olarak tanıtılmamıştır.

Tarih ve Toplum gibi ciddi bir dergide daha titiz, hakikatları net açığa çıkaran yazılar beklemekteyim. Selamlarımla

SEYİD ÇÖKMEZ, Sinop

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

ŞUBAT 1994

CİLT 22 • SAYI 122

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Cemal Kafadar, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Çağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, İlber Ortaylı, Sami Önal, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Aydın Uğur, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
GÖRSEL DÜZENLEME **Bedahet Tosun**
DÜZELTİ **Mustafa Şahin - Cemil Namlı**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİSKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han 34400 Cağaloğlu Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 06640 Yenişehir Tel. 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 84 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 350.000.- TL
6 aylık: 175.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 78 $/yıl
Avusturalya 87 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 35.000.- TL

Ölümünün 29. Yılında

Reşid Safvet Atabinen

ÇELİK GÜLERSOY

İmparatorluğun sonu ile cumhuriyetimizin başlangıcının bu çok ilgiye değer siması, yazık ki kendi ülkesinde hemen hemen hiç derecede az tanınır. Yakın tarihe kadar onu bilen Fransız aydınlarının sayısı, bizdekilerden çok daha fazla idi. *Institut de France*'in ilk yabancı üyesi olmuş, 1950'li yıllarda onun Paris'teki konferansı, Avrupanın kültür başkentinde ona hemen bir şöhret sağlamış, kendisi ile ilgilenen Fransız aydınları, onun ayrıca I. Cihan Savaşı sonrasındaki Paris aktivitesi hakkında da bilgi sahibi olmuşlardır. Türkiye'de sadece eski dostlarından Av. Cevdet Erberk'i ona vefalı kalmış görüyorum ve bu yazımı da, Sayın Erberk'e ithaf ediyorum.

Köklü Bir Aile

Diplomat ve kültür adamı Reşit Safvet Atabinen Sarıyer'de bir yalıda doğdu. Aile daha sonra, Mesar Burnu'nda kıyı yolunda 53 sayılı yalıya taşındı. Bu ahşap bina 1980 yılında sökülerek, içi betondan, dışı aynısı olmak üzere Reşid Safvet Atabinen'ın kızkardeşlerinin varisleri tarafından yaptırılmıştır.

Reşid Safvet Bey'in babası, Saray Orkestrası'nın Şefi (Mızıka-i Humâyun atik miralayı) Safvet Beydir. Türk musiki tarihinde ilk solfeji yayınlamış olmakla da belirli bir yeri olan bu flütist, Danişmendlerin kolundan Atabinenoğullarına mensuptur. Onun babası Dr. Ali Bey, Şemseddin-i Sivasî soyundan Haşim Efendi'nin kızı Fatma Hanım ile evli olduğu için Reşid Safvet Bey, 1940'lı yıllara kadar olan birçok yazılarında ve yayınladığı Fransızca broşürlerde, "Kara Şemsi" (Fransızca "Kara Chemsi") mahlâsını kullanmıştır. Mesar Burnunda büyüyen Reşid Safvet, Kadıköy'de Frerler Koleji'nde (Saint Joseph) yatılı okuluna verildi ve burayı 1904 yılında bitirdi. Kendisi bana birçok kez, Avrupa'nın bağnazlığına ve tek yanlı görüşlerine karşı ömrü boyunca duyduğu tepkinin tohumlarının, bu okuldaki yıllarında papazların eğitim doğrultusundan kaynaklandığını söylemiştir.

Sefaret Başkâtibi Reşid Safvet Bey

Onyedi yaşının içinde liseyi bitiren genç, 1904'de yirmibir yaşının içinde iken, Paris'te Ecole libre de Sciences Politiques'in diplomasını aldı. Türkiye'ye döndükten sonra, o zaman lisan bilen gençler için birkaç çalışma yerlerinden biri olan Tütün Rejisi'nin Komiserlik Kalemi Mütercimliğine tayin edildi. (1906). Burada, kendisini tanımış olan, ünlü romancı Halit Ziya Uşakligil, *Kırk Yıl* adını taşıyan hatıralarında, ilerisi için, büyük ümit vaat eden bu yetenekli gençden uzun uzun ve büyük övgüyle söz eder. Tütün Rejisi'ne devam ettiği yıl Reşid Safvet Bey, Beyoğlu'nun Fransızca ve İngilizce çı-

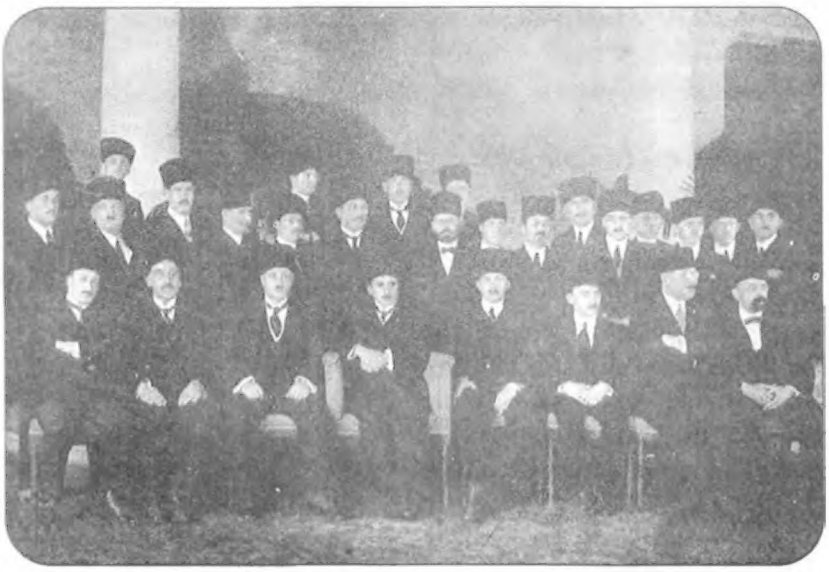

Lozan Konferansı'na ilk devrede (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) giden Türk heyeti. Soldan itibaren (oturanlar) Reşid Safvet, Zülfü Tigrel, Rıza Nur, İsmet İnönü, Zekâi Apaydın, Veli Saltık, Muhtar Çilli, Münir Ertegün, arkada Reşid Safvet'in solunda Yahya Kenal, onun yanında Ruşen Eşref görülmektedir.

kan *Levant Herald* gazetesine girer ve derhal başyazarlığa getirilir. Burada baş yazılarını Fransızca olarak yazan ve o yıllarda trajik görünümler almaya başlamış olan Avrupa-Yakındoğu ilişkileri konusunda çok vukuflu yorumlarıyla dikkati çeken genç adam, Beyoğlu'nun yabancı kitapçılarından, dönemin bütün Fransızca literatürünü edindiği gibi, salonlarını ünlü kişilere açan alımlı ve ünlü frenk ve lövanten madamlarının da, en makbul tuttukları davetlilerinden biri halindedir. Çünkü başyazarlığı yanında iki işi daha vardır ve Abdülhamid döneminin son yıllarında, en öndeki kişilerle "rical-i devletle", yakın ilişkiler içindedir. Bunlardan birincisi, Sadrâzam Avlonyalı Ferid Paşanın, Fransızca redaktörlüğü, öbürü Babıali'nin "Tahrirat-ı Hariciye" hulefâlığıdır.

Levant Herald Gazetesinin yönetimi, Asmalı Mescit Sokağında, Pera Palastan girişe göre, az ötede sağ tarafta, hâlâ duran ve yine nasılsa şu sıralarda restore edilmekte olan, taş binadadır. Yola biraz çıkıntı yapmış olan, çevrenin bu en eski yapısının karşısında iki bina üstte, Nil Pasajı'nın ikinci katı dairesine, Atabinen'in, kurucusu ve başkanı olduğu Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1955 yılında taşındığı zaman, köşedeki odaya yerleşen 74 yaşındaki Reşid Safvet Bey, yalnız kaldığı çok saatlerde, kalemini masaya bırakmış ve gözlerini kısmış olarak uzun uzun, karşı binadaki, çok genç, çok yakışıklı, salon ve fikir adamı Reşid Safvet'i, redaksiyon masası başında harıl harıl, Fransızca ve hiç düzeltmesiz, çizgisiz ve iptalsiz olarak yazdığı makalesine dalmış halde görüyordu.

Diplomaside Yeni Uslup

Tâhrirat-ı Haricîye Kalemi ile Dışişleri camiasına girmiş olan genç adamın, 10 yıldan fazla sürecek olan mesleği de, artık belli olmuş bulunuyordu: Diplomatlık.

Görüşmelerde ve temaslarda, çözümler üreten, yeteneği ile dikkati çeken genç hariciyeciyi, Lozan Konferansında Rus delegesi Ünlü Çiçerin, "L'homme aux formules apaistes' olarak nitelendirecektir. 1907'de yani hariciyeye girdikten 1 yıl sonra, Türkiye-Romanya Muhtelit Komisyonu Başkâtipliği yapan Reşid Safvet, ondan sonra, imparatorluğun dış temsilciliklerine, hızlı çıkılmış, fakat gerçekten hak edilmiş birkaç basamak atlayarak, Bükreş Sefareti Başkâtip Vekili olur. Sonra, sırası ile Amerika'ya, İspanya'ya ve İran'a gider. Washington, Madrid ve Tahran Başkâtipliği yapar. Kendisi Tahran'da iken, dayısı Hasip Bey de orada büyükelçidir. Bu göreve kervana katılarak giden genç diplomat, deveye yüklenmiş iki deri sandığını, uzun müddet bürosunda muhafaza etmişti. 1912 yılı geldiğinde, İttihatçılar bu genç şöhreti tutarlar. Dışişlerinde Büyükelçilik Müsteşarlığı verilerek, Maliyeye alınır ve Ünlü Nazır Cavid Bey'in, özel kalem Müdürü yapılır. Bu görevi sırasında Londra'da toplanan Balkan Barış Konferansı'na uzman olarak gönderilmekle beraber, Paris'teki Konferansın bütün hazırlık temaslarını da yapmaya memurdur. 1912, imparatorluğun çatırdadığı ve büyük yangında eski konağın direklerinin bir bir yıkıldığı uğursuz bir yıldır. Balkan Harbi çıkmış, Abdülhamid döneminin hazırlıksız ordusu, Meşrutiyetın de İttihatçı- İtilafçı subaylar çekişmesi ile büsbütün çürümüş ve küçük Balkan Devletleri, Çatalca'ya kadar ilerlemişlerdir. Bilindiği gibi, Balkanlıların birbirine düşmesi, darbe-i hükûmetle devleti ele alan İttihatçılara bir şans doğurur ve hiç olmazsa Edirne'yi geri almak isteyen cunta, önce Batı başkentlerini buna hazırlamak ihtiyacını hisseder. Talât Paşa bunu başarabilecek tek kişinin, dili ve kalemi kuvvetli bu genç diplamatın olduğuna hükmederek, Reşid Safvet'i Londra ve Roma'ya gönderir. Kaypak Londra'da belirli bir sonuç alınamaz ama, Roma'da Hariciye Nazırı ve Türklerin samimi dostu Kont Sforza, Milano'daki şato-

sunda, Reşid Safvet'i kenara çekerek, kulağına fısıldar: "Avrupa daima oldu bittileri kabul etmiştir! Siz, Edirne'ye giriverin!" Bu mesajın payitahta getirilmesi üzerine, Enver Paşa Edirne'ye girer ve Fatih ünvanını alır. 1930'lu yıllarda Kâzım Dirik Paşa'nın Trakya Bölge Valiliği sırasında Reşid Safvet'e Edirne'nin fahri hemşehriliği, bu sebeple verilmiştir.

Harb-i Umumînin 4 yılı süresince Reşid Safvet, Maliye Nazırı Cavid Bey'in yanındadır ve Viyana ve Berlin'de mali görüşmelere katılmıştır.

1917 yılı girdiğinde, Beyoğlu'nun bu gözde siması artık, yuva kurmak zamanının geldiğine inanmış, bir izdivaç yapmıştır. Seçtiği kız, Abdülhamid'in kendisi ile beraber düşmüş olan Seraskeri Rıza Paşa'nın oğlu olan Şükrü Paşanın kızı, Nurhayat Hanım'dır. O tarihte, sürgündeki seraskerin Yıldız'daki büyük konağı boşalmış ve başka ele geçmiş durumda olduğu için, "nikâh cemiyeti", bu büyük sarayın arkasındaki taş konakta yapılır ve sayılı davetlilerin çağırıldığı töreni, iki tane şehzade ile Sadrazam Talât Paşa başta olmak üzere, birkaç nazır şereflendirirler.

Kurtuluş Savaşı'nda

Savaş bitip İttihat Terakki cuntası yurtdışına kaçtıktan sonra, 1918-20 yıllarında Reşid Safvet Bey, İsviçre ve Fransa'ya gider ve Anadolu hareketinin haklılığını Batı kamuoyuna kabul ettirmek üzere, birçok şehirde konferanslar verir, yerel basında birçok demeçler ve makaleler yayınlar, hatta birkaç broşür bastırır.

Bu dönemde Türk Kurtuluş Savaşı'nın, Avrupa'da yetkili kıldığı, âdeta elçiler üstü, iki yıldızı vardı. Birisi, Dr. Nihat Reşat Belger, öbürü Reşid Safvet Atabinen. Bu temasların hepsinden, Anadoluya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi vardı. Çünkü, genç ve dahi Paşa, Çanakkale Savaşı'ndan İstanbul'a döndüğü vakit, Akaretlerde Reşid Safvet'e komşuluk etmiş, onu ailesi ve zengin kitaplığının hâlesi içinde tanımış ve çok takdir etmiştir.

1921'de Tevfik Paşa, son sadrazamlığını sürdürürken, Reşid Safvet Bey "Şûrây-ı Devlet Tanzimat Dairesi" üyeliğine atanır. Burası bilindiği gibi, devletin kanunlarını ve tüzüklerini inceleyen köklü bir kuruluştur. Reşid Safvet orada, dairenin başkanı olan Sadettin Arel'i yakından tanır ve dostluk kurar. Tam bir kültür adamı olan ve bir kaç yabancı dili derin ölçüde bilen müzikolog Sadettin Arel, genç Reşid Safvet'i çok etkilemiştir. Herkese eleştirici bir gözle bakan Atabinen'in, yaşlılığında bile, hayranlık duyduğu ve hiç kusur bulamadığı tek kişinin, Hüseyin Sadettin Arel olduğunu, kendisinden birkaç kere dinlemiştim. İstiklâl Savaşı bittiğinde, Lozan'a Barış Konferansı'na Türk heyeti gönderilirken, Atatürk kalemi eline alarak, Genel Sekreterliğe Reşid Safvet Bey'in adını yazar.

Ne var ki, kendi iradesi dışında bir tayin yapıldığı için, İsmet Paşa bu beraberlikten haz etmemiştir. Ayrıca konferansta da bu genç diplomatın, pürüzsüz Fransızcası ve bütün yabancı delegasyonlarla kurduğu kolay ilişki, ömründe ilk kez bir yabancı büyük kente gitmiş, ayrıca da bir kurtlar sofrasına düşmüş olan, onurlu ve iyi niyetli Paşa'yı, rahatsız eder. Öbür taraftan Reşid Safvet de, gençlik hızıyla ve dostluklarının güvencesiyle, bazı yanlışlıklar yapmaktadır. Malî işlerde danışmanlık yapmak üzere çıkıp geliveren sabık nazır, eski patronu Cavid Bey'le görüşmeleri ve İstanbuldaki Büyükelçilik'ten tanıdığı, Fransa'nın bu konferanstaki başdelegesi "Bompard"la dostlukları gibi. Bu konudaki bütün ihtilâflar, sübjektif ve güvenilmez bir tarih kaynağı olan, ama anlaşılan bu kısma ait verdiği bilgilerde epeyce doğruluk payı bulunan, Türk heyetinin ikinci delegesi Dr. Rıza Nur'un hatıralarında, hayli ayrıntılı olarak yer almıştır.

İsmet Paşa'nın Vetosu

İngiltere ile düştüğü anlaşmazlık sebebi ile Ankara'ya dönen İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nın ikinci bölümüne Reşid Safvet Bey'in katılmasını veto eder. Atatürk te, bu durumda ses çıkaramaz ve Reşid Safvet Bey 5 yıl kadar, kendisini bir boşluğun içerisinde bulur. 1923'den 1927'ye kadar, çeşitli ve dağınık görevlerde oyalanır. Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası Müşavirliği, Anadolu - Bağdat Demiryolları Reis Vekilliği ve bir takım şirketlerin yönetim kurulu başkanlıkları, Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın ataması ile Sınırlı Sağlık Komisyonu Üyelikleri ve Cenevre Beynelmilel İktisat Konferansı'nda delegelik gibi. Ancak 1923 yılında, önemli bir iş yapar: Cumhuriyetin kuruluşundan bir ay önce, Türkiyenin en köklü turizm kuruluşu olan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nu, iki isimli küçük bir dernek halinde kurar: Türkçe adıyla, Türk Seyyâhin Cemiyeti, Fransızca adıyla Touring Club de Turquie. Dernek, Reşid Safvet Bey'in damat olduğu Yıldız'daki konakta kurulmuştu. Beraberine aldığı arkadaşları, hanedan damadı Hami Beyefendi ve Kudüs Mutasarrıfı Cevdet Bey'dir.

Bu cemiyetin kuruluşu da Atatürk'ün bilgisi içindedir ve hem politik bir ihtilafla devre dışı kalmış olan değerli adamı, yararlı bir işle meşgul etmek, hem de Avrupa'da o yıllarda filizlenmiş olan turizm hareketini Türkiye'de de bir ölçüde başlatmak için, Atatürk'ün hâlisane bir amacını simgeler.

Reşid Safvet, 1927 yılında Ata'nın büyük nutkunu, Dolmabahçe'de baştan başa Fransızca'ya çevirmiş ve bastırmış ve Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyesi olarak, onun yanında yer almıştır. Bunlar, İsmet Paşa engelini

Reşid Safvet'in Türk Ocağı "Hüviyyet Varakası"
Reşid Safvet'in Türk Ocağı kimliğindeki biyografik bilgileri: Adı-sanı: *Şemseddin Tebrizî ve Sıvasî oğullarından Ali Reşid Safvet Bey*, İşi-gücü: *Maliye Nezâretinde kalem-î mahsûs müdürü*, Doğduğu yer: *Boğaziçi-Sarıyer*, Vereceği Aylık: *On kuruş*, Girdiği gün: *25 Temmuz 329*

bir ölçüde kırmaya yeter ve Reşid Safvet Bey'i Atatürk'ün kalemi ile iki kere, yani 1927 ve 1931'de, Kocaeli Mebusluğu ile Büyük Millet Meclisi'ne sokar.

Harf Devrimin'nden, yeni yazıdan önce rakkamların Latin şekliyle yazılması için kabul edilen kanun için verilen teklif de Reşid Safvet'in imzasını taşır. 7 yıllık bu dönem, gerek Reşid Safvet Bey, gerekse genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti için, baştan başa, parlak ve göz kamaştırıcı başarılarla doludur. Yakasında artık hem milletvekili, hem de Atatürk'ün güvencesi rozetlerini taşıyan, olgun yaştaki devlet ve kültür adamı, Yeni Türkiye'yi Londra, Paris, Amsterdam, Berlin, Roma, Milano, Bükreş, Peşte, Helsinki, Krakov, Atina, Stokholm, Moskova, Harkof'da, çeşitli tarih ve politik ve ilmi çevrelerde, dört-dörtlük bir düzeyde temsil eder. Peşte'de, Macaristan ile Türkiye'nin ortak tarih kökenlerini araştıracak Turan Cemiyeti'nin kuruluşuna katılır. Bu başkentlerde ve daha adı geçmeyen birçok şehirlerde, pek çok konferanslar verir, hem Atatürk Türkiyesi'nin onurlu kişiliğini tanıtan konuşmalar yapar, hem de ilk kez devrin tarih etüdlerine girerek, Atillâ'dan beri Türk boylarının Avrupa'ya, hangi yönlerde olumlu katkılar sağlamış oldukları gibi, değişik bir tarih tezini gündeme getirir ve Avrupa ilim çevrelerinde ilgi uyandırmaya çalışır.

Çocuklarını yüzyıllar boyunca, "Türk geliyor" korkusu ile uyutmuş olan Avrupa, bu tezi, başlarda yadırgar ve inkâr eder ama eski bağnaz Ortaçağ Avrupası'na, Türk boylarının olumlu katkılarının da bulunduğunu, yıllar sonra ölümüne yakın yazdığı bir mektupla, çok tanınmış Alman ilkçağlar tarihçisi Franz Altheim doğrulayacak ve itiraf edecektir.

Küskün Bir Diplomat

II. Cihan Savaşı öncesi Avrupası'nın henüz kıvılcımların belirmediği mutlu ve asude yıllarında Türkiye'den gelen bu tarihçi diplomat, artık Avrupa'da iyice tanınan bir yıldız halindedir. Çünkü sadece, Fransızca konferanslar ve seçkin çevrelere davetler vermekle yetinmemekte, kendisi keman, eşi piyano çalmak üzere resitaller de vermektedir. Milletvekili, diplomat, tarihçi ve müzisyen olan bu kişi, gerçekten bir yıldız halindedir.

Ama, aynı başarılar, tepkileri de çekmekte gecikmez. Dışişleri Bakanı, bu parlayıştan rahatsız olduğu gibi, ilerisi için aynı koltuğa kendilerini hazırlayan pek çok kişi de , bu arada Atatürk'ün yakını hariciyeci, edebiyatçı Ruşen Eşref Ünaydın, Ankara'ya ve Çankaya'ya olumsuz haberler taşır dururlar.

Bu 1930'larda, Reşid Safvet Bey'in, Türk Ocakları'nın kuruluşuna katılması, Hamdullah Suphi Tanrıöver'le yakın dostluğu, Dr. Nihat Reşat Belger, Abdülhâk Şinasi Hisar ve özellikle gözden düşmüş Ali Fuat Cebesoy Paşa gibi, "Liberallerle" ilişkileri, Cumhuriyet Halk Fırkası çevresinde de bir soğukluk doğurmuş olmalı ki, 1934 seçimlerine Reşid Safvet Bey alınmaz. Zaten 4 yıl sonra Atatürk'ün vefatı, Ankara ile geri kalan ilişkileri de koparır. Ona sadece, kurduğu ve başkanlığını yaptığı Turing Kulüp'ün keyfi yönetimi bırakılır ve bu kuruma da, ancak yaşayacak kadar bir kaynak ve inisiyatif verilir.

Atatürk ölmeden, ona bir jest daha yapar: Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin, Türkiye temsilciliğini verdirir. 1936 Berlin Oyunlarında, kolları gamalı haçlı ve üniformalı Alman ricali arasında Reşid Safvet Bey, frakı, silindir şapkası ve akıcı Fransızcası ile, "yeni, medenî ve sivil Türkiye'nin" çok üst düzeyde bir temsilcisi halindedir.

Kurum Canlanıyor

Az sonra patlayan savaş, Atabinen'in başında bulunduğu Kurumu harp öncesi yıllarındaki, sınırlı da olsa İstanbul çapında çok aktif olan faaliyetinden de alıkoyar ve hem başkanlığını, hem de bu küçük teşkilâtı, İstiklâl Caddesi üzerinde 81 sayılı binanın 3. katında, 4 odalı daireye hapseder. Tam gün çalışan bir Türk hanım, bir Musevi erkek sekreter ve yarım gün çalışan Hristiyan Arap bir müdürle, Ermeni bir muhasebecinin kadrosunu oluşturduğu Kurumda, soyu sopu tamamen bir Türk boyu olan Başkan, Cumhuriyet Devleti içinde, "Osmanlıdan müntakil" küçük bir gezegen gibidirler. Bunlara 1947 yılında, lise öğrencisi olarak yarım gün çalışan, bu satırların yazarı da eklenmiştir.

Lale Sineması'nın bitişiğindeki, 81 sayılı bina, ünlü 1870 yangınından kurtulup kalmış, daha önceki dönemlerin bir inşaatıdır. Çünkü iki yanındaki yapılardan ilerde, kaldırıma çıkmış durumdadır. Kurumun işgal ettiği üst kat olan 3. katın cumba üstü küçük salonuna çıkıldığı zaman, hem Taksim, hem de Galatasaray yönleri rahatlıkla seyredilir. Bu binanın sahibince artık yıktırılmak istenmesi üzerine, kiracı kurum oradan mecburen çıkıp, Tepebaşı Meydanı'nda Moralı Pasajı'nın 2. kat dairesine yine kira ile yerleşir.

Savaşın bitmesi, Türkiye ekonomisini ve Kurumu canlandırmaya başlar: Eline para geçen ve altına otomobil çeken yeni bir sınıf, en yakın ve en zengin bir keyif yeri olarak, Beyrut'un kapısını aşındırmaya başlar ve bu trafik, gümrük belgelerini veren kuruma, ilk cılız, ama devamlı bir gelir sağlar.

İstanbul tarihi açısından bu dönemde Reşid Safvet Bey'in özel yeri ve önemi, dört alanda kendini gösterir:

1- O zamanlar bir Anıtlar Yüksek Kurulu henüz bulunmadığı için, o boşluğu "istişârî bir organ" olarak doldurmaya çalışan Eski Eserler Encümeni içinde üye olarak bulunan Atabinen, bakanlıklar tarafından, çeşitli yazılarla ve raporlarla Encümene gönderilen kültür mirasımızla ilgili bütün dosyaların takipçisi olur ve kendi-kendine üstlendiği bu fonksiyonu, yönetimindeki Kurum eliyle yapar.

Kurumun fahrî çalışan, Yönetim Kurulu içindeki ve dışındaki üyeleri, Başkan Atabinen ricası ile, bu binaları yerinde görürler, tarihini kaleme alırlar, kurtarılma yolları için çözümler üretirler ve bütün çalışmaların listeleri, basit bir baskı ile, ama her ay düzenli olarak çıkan, Kurum Dergisinde yayınlanır. Derginin resmi adı, *TTOK Belleteni*'dir. Belleten adı, Reşid Safvet Bey'in de kurucularından olduğu, Türk Tarih Kurumu'nun yayın organına bir benzetmedir. Özellikle 1940'lı ve 50'li yıllar ile Atabinen'in vefatı olan 1965 yılına kadarki kurum dergisinin çeyrek yüzyıllık bir dönemi Türkiye'deki ve özellikle İstanbul'daki o zamanlar henüz yaşayan bütün fiziksel kültür mirası eserlerinin, durumu ve problemleri hakkında, başlıca ve en zengin kaynaktır.

2- Aynı dergi, başka bir ilginç işlevi daha sürdürür: Tarih ve sanat binalarının geri planda koruma yolları ve özellikleri hakkında dış kaynaklarda yapılmamış çevirileri de içerir. (Bu işlevine zaten ilk yayın tarihi olan 1930'dan itibaren başlamıştır). Öbür yandan, İstanbul basınında bu konularda doğrudan veya dolaylı olarak yazılmış bulunan bütün makaleleri kendi sayfalarına aktarır.

Çoğu devrin ünlü kalemlerinden çıkmış bu makaleler, sahiplerinin rızası sorulmadan ve bir ücret te ödenmeden Kurum dergisine girer ve derginin sayfa düzenine uymadıkları için biraz makasa uğrarlar. Bu küçük kusurları dışında, 25 yılın konuyla ilgili literatürü için en toplu başvuru kaynağı, yine de bu *TTOK Belleteni*'dir.

3- 1940'lar ile 50'ler boyunca Atabinen'in bu şehir için bir başka hizmeti, Kurumun o zamanki çok dar imkânları ile bile, birkaç örnek restorasyonu üstlenmiş ve gerçekleştirmiş olmasıdır. Bunların başlıcaları, Üniversite Merkez Kütüphanesi'nin bitişiğindeki İbrahim Paşa Sebili'nin ve Galata'da Kara Mustafa Paşa Camisi'nin önündeki Reis-ül Küttap İsmail Efendi Mektebi'nin ve altındaki enfes rokoko çeşmenin onarımlarıdır.

4- Reşid Safvet Bey'in İstanbul için bir başka önemli işi, tehlikede gördüğü önemli binaları, ayrıca üst üste mektuplarla, ziyaretlerle ve temaslarla, devamlı olarak yetkili ve sorumlu makamlara iletmesidir. Bu iletişimi yapmak için, tercih ettiği yollardan biri, zengin, ama nezih davetler düzenlemesidir. Bunun için elinde iki ayrı mekânı vardır.

Birisi Cumhuriyet Caddesi üstünde, 133 sayılı, üç katlı küçük evidir. Abdülhamid döneminde Burlani adlı İtalyan piyaniste ait olan kargir ev, geniş bir mekân değildir ama, 1920'lerde satın alan Reşid Safved Bey, onu saygı uyandıran bir konut haline getirmeyi bilmiştir: Koyu yeşile boyalı demir giriş kapısının üzerinde, sarı pirinçten iki adet "RS" inisyali taşımasının, sanırım, İstanbulda bir başka benzeri yoktur.

Asalet mührü böylece daha kapısında başlayan küçük bina, holden itibaren, zevkle yerleştirilmiş ve yığıntı şeklinde olmayan, ama her yeri dolduran, tablolarla, gravürlerle, bronz heykelciklerle ve mutlak sessizliği ile küçük bir mâbete benzer. Orta katın ön salonu ise, tavana kadar kitaplıkları, kadife koltukları ve sade sehpaları ile, İstanbul'da o za-

man bile benzeri fazla olmayan, Osmanlı-Paris karışımı bir kültür mekânıdır.

Seçkin Bir İstanbullu

Reşid Safvet Bey, burada ağırladığı konuklarına, önleri prostelalı, beyaz saçlı Ermeni ve Rum hizmetçiler, gümüş takımlarla çay servisi yaparken, İstanbul'a ait bir derdi iletirse, onun makama gönderilecek bir yazıdan daha etkili olacağını düşünür.

Atabinen'in, bu işler için elindeki ikinci mekânı, çok daha görkemli bir yerdir: Damadı olduğu Serasker Rıza Paşa ailesi elindeki son konak. Seraskerin Abdülhamid ile birlikte indirilip, Midilli'ye sürülmesi üzerine kapanan Yıldız'daki büyük sarayı, 1932 veya 1933'de rehinli olduğu Emniyet Sandığınca sökülmüş, Paşanın torunu Nurhayat Hanımefendiye bu taş konak kalmıştır. Eski sarayın arkasında, Abdülhamid'in Kuyumcubaşısı tarafından yaptırılmışken, Seraskerin "ensemde Ermeni'nin evini istemem!" diye satın aldığı ve sonra ihtiyacı olmadığı için kullanamayıp, ailenin ve personelinin çocukları için, mektep yaptığı bu bina 12 odalı, 3. katının yarısını kaplayan, dantel demirleri Viyana'dan getirilmiş geniş balkonu, Üsküdar'dan başlayarak Topkapı Sarayı'nın, Galata Kulesi'nin, Taksim Meydanı'nın, sonra Nişantaşı'nın ve Gayrettepe ve Zincirlikuyu'nun bütününü bir panorama halinde seyredebilen, alttaki ulu ıhlamur ağaçlarının hizasına ancak yetişebildiği enfes bir taş konaktır. Dört dönümlük bahçesinin uzak kısımları, üzüm çardağı ve sebzeliklerdir, yakın çevresi ise, koca bir havuz, iki adet adam boyu ve imzalı bronz bedevi heykeli ile süslü (bu iki heykel, halen Sakıp Sabancı malikânesindedir), bir cam ve çiçek cenneti halindedir. Reşid Safvet Bey'in II. Cihan Savaşı sonundan, 1965 başındaki vefatına kadar 20 yıl boyunca yazları burada düzenlediği kokteyller ve resepsiyonlar, o tarihlerde İstanbul'da bir başka benzeri olmayan, en kalabalık ama en seçkin davetlerdir.

Yabancı devlet adamlarının ve Ankara Büyükelçilerinin de onurlandırdığı bu davetlerde, ev sahibi, konuklarını, mesleklerine göre seçerek çağırır.

İstanbul'un tarih mirasını kendine dert edinen, aristokrat ruhlu bu aydın kişinin önüne, iki büyük toplumsal problem çıkmıştır: 1939'da Vali Kırdar'ın, 1956'da Başbakan Menderes'in başlattıkları, teknik ve modernizme öncelik veren iki büyük imar operasyonu meselesi. Reşid Safvet Bey bu iki olayda o zamanlar çok riskli bir durum olan, "resmi makamlarla ihtilafa düşmek" pahasına da olsa, kültürün ve sanatın açık ve cesur savunuculuğunu yapar. 1957 yılında

Reşid Safvet Atabinen 1950'lerde

Beyazıt'ta ön tarafı kesilen Fatih'in Darphane binası için (daha sonraki Simkeşhane), Kurum dergisi dışında, İstanbul basınında açtığı mücadele üzerine, şimşekleri çekmiş, fakat Atabinen'in yaşı, aristokrat kişiliği ve Atatürk'e kadar uzanan tarihî hüviyeti, onu ve Kurumu bir tehlikeden korumuştur.

1950'li yıllar başında İstanbul'un fethinin 500. yılı dolup ve bunun devletçe kutlanacağı anlaşılınca, Atabinen bu konuda kendi kendine özel bir misyon yüklendi: İstanbul'un fethini sadece askeri bir zafer ve Avrupa'nın da manevî bir felaketi olarak görmeye alışmış Fransız kamuoyuna, bu olayın insanî ve medenî tarafını anlatmak gerekirdi. Bizans çürümüşlüğünün üstüne genç bir hükümdarın getirdiği bir imar hareketi, hayata kazandırılan hoşgörünün ve insancıllık kuruluşlarının, ve yeni başkentte bir araya getirilen ve devrine göre çok ileri fizik ve astronomi bilgin muhitinin, 15. yy için ifade ettiği anlamı ve önemi, Sorbonne'da 1953 yılı 29 Mayısında verdiği bir konfransla ve sonradan genişleterek bastırdığı bu konfrans metniyle, dile getiren tek Türk şahsiyeti, Reşit Saffet oldu.

1960 darbesi Türkiye'de birçok dengeyi değiştirmiş olduğu gibi, Atabinen'i de, biraz daha fazla devre dışı bırakan yeni bir dönem oldu. Kendisi de artık, zaten çok yaşlanmıştı. Gördüğü ilgisizlikler ve toplumda ilk belirtilerini göstermeye başlamış olan yozlaşma, onu hayattan biraz daha fazla koparmıştı. 1964 yılında yakalandığı prostat kanseri, onu, 1965 yılı 2 Şubatı'nda büyük acılar çekerek bu dünyadan ayırdı.

Dört yıl kapalı kalan ve vefattan birkaç gün sonra zaten bütün personeli dağıtılmış konağının 1969 yılında, önce eşyaları satıldı ve içindeki en değerli parçalar, o zamanlar, antikadan henüz bütün bütüne habersiz bulunan İstanbul sosyetesinin ilgisizliği karşısında, ancak yok fiyatına elden çıkarıldı.

Sonra da, Serasker Rıza Paşa Konağı'nın bu "son müştemilât binası" toprağı, yani arazisi değil, kiremitleri ve tuğlası satılmak suretiyle, söküldü. Aile, 10 bin cilde yakın zengin kütüphaneyi Kuruma (TTOK) bağışlamak inceliğini gösterdi.

Kara Şemsi soyundan Reşid Safvet Bey, aynı boydan gelen ve "Sümbül Efendi" namı ile maruf Evliyanın, Kocamustafapaşa'daki türbesine, 1950'lerde dönemin Cumhurbaşkanı Bayar'ın aracılığı ile alınmış olan özel izin gereği gömüldü.

ög, ögir, yarlığ, yarlıka Kelimeleri Nereden Geliyor?

İŞTİKAKÇININ KÖŞESİ

ŞİNASİ TEKİN

İştikakçının torbasında bugün yalnız dört tânecik kelime var. Her biri için gene her zamanki gibi bir araba lâf edeceğim. Çünkü her birinin kendine göre uzun hayat hikâyesi var. Nereden geldiklerini, nereye doğru gittiklerini anlayabilmek için, dildeki kelimelerin bir çeşit nüfus kütük kaydı vazifesini gören eski eserlerden önce bunların künyelerini; doğum, ölüm tarihlerini bulup çıkarmamız gerekiyor. Sonra bu kayıtları yani verileri yan yana getirip konuşturacağız, istintak edeceğiz. Bazen eski kayıtlardaki veriler birbirini tutmayacak, terslikler olâcak. Bunların da sebeplerini bulup araştıracağız. Zaman zaman hayâl gücümüzü zorlayıp, akla hayâle sığmayacak sonuçlara varacağız. Bu durumlarda okuyucu, belki de haklı olarak bize gülecek ama hemen ardından ciddileşip kendi kendine diyecek ki '... peki bu sonuç doğru değilse... acaba şöyle olamaz mıydı?'...

İşte iştikakçının gâyesi bence bu olmalıdır: Okuyucuyu önce güldürmeli sonra da düşündürmelidir.[1] Ne mutlu bunu yapabilen iştikakçıya.

ÖG kelimesi iki anlama geliyor eski metinlerimizde 1. 'akıl'; 2. 'anne'. Buna göre de telâffuzu aynı olan iki ayrı kelime var demektir.[2] Şimdiye kadar bu kelime hakkında söylenenlere ve lügat kitaplarındaki sıralanışına bakacak olursak bunun böyle olduğu kabul edilmiştir: İki ayrı anlama gelen fakat tek telaffuzlu iki kelime vardır. Ama gerçekden bu böyle midir? Yani telâffuzu *ög* olan iki ayrı kelime mi var, yoksa iki ayrı mânaya gelen bir tek *ög* mü? Öte yandan *ögir-* 'sevinmek' fiilinin bunlarla bir ilgisi var mı? Varsa, kelimenin hangi mânasiyle ilgili? Ama şimdilik bu soruları burada bırakalım da ilkin *ög*'ün eski metinlerdeki her iki mânasını ayrı ayrı görelim.

I. *'akıl'* mânasında ög

Göktürk ve Uygur devrinde sık sık kullanılan *ö-* 'düşünmek, planlamak, tasavvur etmek' fiilinden *-g* ile bir isim yapılmış: ö-g Göktürk kitabelerinde sadece *ö-* 'düşünmek, hatırlamak' fiil kökü geçtiği halde *ög* ismi tek başına bulunmaz. Ancak kitâbelerdeki *ögleş-* 'birlikte planlamak' fiilinde *ög* bulunduğu açıkça görülüyor. Bir de *ö-* kökünün bir başka iştikakına Tonyukuk kitâbesinde rastlanır: *kür ökül-* 'bir hile düzmek.'[3] Buna karşılık daha en eski devirlerden beri, yani 8. yüzyıldan bu yana bütün Uygur metilerinde (Mani ve Burkan) *ög* sık sık geçer; *sakınç*, *köngül* ve *dyan* kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılır (kendisi ve diğer iştikakları için bk. EDPCT, 102 vd, 99: (2) *ög*; 117: *ögsüz* 'aptal, câhil').

İslâmî dönemde *ög* ve iştikakları için şunları buluyoruz:

1. Karahanlıca Kur'ân tercümelerinde: *ög uk-* 'anlamak' ('alaka, behired der-yâften), *ögi uçgun-* 'aklı başından gitmek' (magşi, bîhûş şuden); *ögret-* 'öğretmek' ('alima, âmûzânîden) [< *ög+re-t*].[4]

2. el-Kâşgarî'de: *ög* ('akıl, fitne), *ögsüz* 'şaşkın' (hayrân), *ögreyük* 'adet, gelenek (< *ög+re--yük*), *öğüt* 'nasihat' < *ög+üt*, +t eski bir çokluk ekidir); *öge* 'olgun, saygı değer insan' (< *ö-ge*). *ötür-* 'hatırlatmak' (< *ö-tür*).[5]

3. Anadolu'da durum şudur: *ög* akıl', *öglü* 'aklı başında' ve *ög+i* 'akl...' ile ilgili bütün birleşik şekillerden başka bir de *öglen-* 'kendine gelmek' var.[6] Ama Anadolu'daki Kur'ân tercümelerinde *ög* kelimesine nedense rastlanmaz.

Bugünkü yazı dilimizde ise bunlardan sadece *öğren-* (t-) ve *öğüt* kalmış, geri kalanları unutulmuş.

II. 'anne' mânasında *ög*

Göktürk kitâbelerinde 'anne' mânasındaki *ög* kelimesine sık sık rastlanır. Akrabalık adı olarak *kang*[7] 'baba' yanında *ög* daha 8. yüzyıldaki Mani ve Burkancı metinlerinde sık sık geçer: *ögi kangı* 'anası babası (bk. EDPCT, 99). Ve bir de ilk Uygurca Mani metinlerinden, 796 tarihinde Hoço'da istinsah edildiği kesinlikle bilinen bir metinde *ög tengri* 'ana tanrıça' olarak kullanılmıştır.[8] Ve biz bu *ög tengri*'ye tekrar döneceğiz. Bütün bunların yanında bir de üzerinde çok münâkaşa edilmiş bir *ögütmiş ög* var.[9] Şimdi İslâmî devreye gelelim.

1. Karahanlıca ve devâmında *ög* tek başına hiç yok. Ancak el-Kâşgarî'de iki iştikâkı var. Biri atasözünde geçiyor: *kangdaş kama urur. ögdeş örü tartar* "baba bir kardeş dövüşürler, ana bir kardeşler ise birbirlerine yardım ederler".[10] Öteki ise *ögsüz* 'öksüz, yetim'.[11]

2. Anadolu'da *ög* kelimesinin 'öksüz'den başka hiç bir izi kalmamış, ne eski devirlerde ne de yeni devirde.

ÖGİR- 'sevinmek, neş'elenmek' fiili kitâbelerde iki yerde geçiyor. O da taşın kopuk köşesinde, yani metin tamiri isteyen yerde[12]. Aşağı yukarı kitâbelerle aynı tarihlerde kaleme alınmış veya istinsah edilmiş olan

Turfan duvar resimlerinde bir Uygur kadını

Mani metinlerinde *ögir-* fiiline sık sık rastlanır. Ayrıca fiilin bir kaç iştikakı da var: *ögrünç, ögrünçü* 'sevinç', *ögrünçü+le-*'neş'elenmek' *ögrünçlüg* 'sevinçli'. Bu sonuncular bilhassa Mani mensûbu Uygurların ilâhilerinde sık sık kullanılır.[13]

Türkler Mani ve Burkan muhitini terkedip Müslüman olduktan sonra *ögir-* ve iştikaklarına hiç rastlanmaz.

Şimdi kelimeler arasındaki ilişkileri tesbit etmeden önce Mani dininde 'ilk insan'ın yaradılışından ve başına gelenlerden bahsedelim. Burada teferruata girilmeyecek ve sadece konumuzla ilgili noktalar belirtilecektir:

Karanlıklar tanrısı, Işık dünyasına hücum edince, ilkin 'canlıların anası' yaratılır. Bu Uygurca Mani metinlerinde *Ög tengri*'dir, yani 'ana Tanrıça'. Orta Farsça Mani metinlerinde buna *Mâdarî Zîndagân* veya *Zîndagân Mâdar* şekilleri tekâbül eder. Bu da 'ilk insan'ı yaratır (*Hormuzta tengri*). Karanlıklar ilk insanı yutarlar, cehennemin dibine atarlar. Bunun üzerine Işık tanrısı 'canlı rûh'u yaratır. (*Vadzivanta(g) tengri*). Vadzivantag tengri, 'canlıların anası' yani *Ög tengri* ile birlikte cehennemin başına gelir. *Ög tengri* aşağıya, oğlu ilk insana yani Hormuzta tengri'ye seslenir; bu bir davettir. Hormuzta tengri bu davete cevap verir. 'Davet' ve 'Cevap' birer şahıs şekline dönüşür [Uygurcası: *Hroştag tengri-Pdvahtag tengri*]. Vadzivantag tengri 'davet'e, *Ög tengri* de oğlu ilk insanın (*Hormuzta tengri*) 'cevâb'ına bürünür. Birlikte ilk insanı kurtarıp tanrılar ülkesine görürürler.[14]

Turfan'da bulunmuş bir Orta Farsça (Pehlevîce) Mani metninde *Zîndagân Mâdar* yani 'canlıların anası'nın bir açıklaması, bir başka İran dili olan Soğutçada şöyle verilmiştir: *râmrâtûh bagîy zîndagân mâdar* 'sevinç dağıtan tanrıça, canlıların anası'. İki kısımdan meydana gelmiş olan ilk kelimenin birinci kısmı şöyle: *râm* 'sevinç, neş'e, mutluluk', ikinci kısım *rât* 'verici, cömert' demektir. Sonundaki *-ûh* ise mücerret isim yapmaya yarayan Orta Farsça *-îh* ekinin Soğutcasıdır. Buna göre *râmrâtûh* 'neş'e, vericilik, sevinç vermeklik' gibi bir mânaya gelir. Sonuna 'tanrıça' mânasında getirilen Soğutça *bagîy* kelimesiyle birlikte 'bol sevinç, bol neş'e dağıtan tanrıça' diye tercüme edilebilir ki *Ög tengri*'nin en mühim özelliği zâten 'mutluluk' dağıtmaktır[15]. Aynı durumu yani *Ög tengri*'nin 'neş'e, sevinç ve mutluluk' ile ilgisini, Mani dini hakkında en mühim kaynaklardan biri olan İbn el-Nedîm'in *El-Fihrist* adlı eserinde buluyoruz. Bu eserde *Ög tengri*, *el-Behîce* diye adlandırılıyor ki 'neş'elilik, sevinçli olma' mânasına geliyor.[16]

Uygurlar ve adlarını kesinlikle bilemediğimiz diğer Türk boyları, Mani dini ile ilk temaslarını Soğutlular aracılığiyle, VII. yüzyılın sonu ile VI-

II. yüzyılın başlarında yapmış olmalıdırlar. Bu ilk temaslar sırasında Mani misyoner râhipleri, yarı göçebe Uygurlara dinlerini en câzip, en ilgi çekici hikâyelerle anlatıyorlardı. Herhâlde ilk insanın yani *Hormuzta tengri*'nin karanlıklar diyârında yutulması; oğlunu kurtarmaya çalışan 'ana tanrıça'nın gayretleri ve başarısı Uygurlar üzerinde büyük tesirler bırakmış olmalıdır. 'Sevinmek, neş'eli olmak, sevinç' gibi kavramların dönüp dolaşıp iki dil konuşan (Soğutça-Uygurca) Mani misyonerleri tarafından ısrarla, en büyük vasfı 'etrâfına neş'e vermek' olan *Ög tengri* ile birlikte kullanılması dilde *ögir-* 'sevinmek, neş'eli olmak' diye bir fiilin ortaya çıkmasına sebep olmuş olabilir; yani *ög+ir-* '[*sevinçli olan] ana gibi davranmak' > 'sevinmek' şeklinde düşünebileceğimiz 'sevinmek' mânasındaki *ögir-* fiili 'anne' mânasındaki *ög* kelimesiyle ilgili olabilir.[17]

Öte yandan hep 'övülmüş ana' (gepriesene Mutter) diye tercüme edilen *ögütmiş ög*'ün de 'neş'e, sevinç' ile ilgili olabileceğini ileri sürmek isteyen fakat nasıl olabileceğini bilemeyen W. Jackson'a karşı W. Bang, A. v. Le Coq'un 'övülmüş' şeklindeki tercümesini savunuyor ve kabûl ediyor.[18] Bence her ikisi de haklı, yani W. Bang'ın dediği gibi *ögüt-* fiili *ög-* 'medhetmek, övmek' kökünden gelebileceği gibi yukarıdaki Soğutça açıklamadan ve *el-Fihrist*'deki Arapça *el-behîce* 'neş'e, sevinç' sıfatından hareket ederek bunu *ög+ir-* gibi **ög+ü-t-* '[*sevinçli olan] ana gibi davranmak'>'sevinmek' şeklinde düşünmemiz de pek alâ mümkün görünüyor.

Buraya kadar söylediklerimizi toparlayacak olursak şu neticeleri çıkarabiliriz:

1. En eski Türkçe metinlerde sık sık görülen 'sevinmek' mânasındaki *ögir-* fiili ile iştikaklarından *ögrünç, ögrüngü* 'sevinç' kelimelerinin temelinde 'anne' mânasındaki *ög* yatmaktadır: < **ög+ir-* '[*sevinçli olan] anne gibi davranmak' yani 'sevinmek'.

2. Mani ve Burkan muhiti dışında bir *ögir-* fiiline ve bundan türeyen *örünç, ögrünçü* gibi kelimelere rastlanmaması ve 'anne' mânasındaki *ög* kelimesinin iştikakının kendi içinde yapılamaması da dikkati çekiyor.

3. Ama 'akıl' mânasındaki *ög*'ün'düşünmek' mânasındaki bir *ö-* fiilinden geldiği açıktır. Nitekim söz konusu ettiğimiz kelimeler içinde yalnız bu, uzun süre varlığını koruyabilmiş ve dilin temel kelimelerinden sayılmıştır.

4. Aynı şekilde 'anne' mânasındaki *ög* kelimesinin de İslâm muhitinde bir iki kalıplaşmış şekil dışında hemen hiç bulunmaması çok dikkat çekici görünüyor. 'ana', 'baba' için ana ve ata kullanılmaktadır.

5. Yakın Doğu'da 'akıl' ve 'düşünce' müennes yani dişi olarak tasavvur edildiği için 'akıl' mânasındaki *ög* ile 'anne' mânasındaki *ög* arasında bir ilişki kurmak mümkün olabilir[19]. Yani dilde zâten var olan *ög* (<*ö-g*)'akıl' kelimesi dişi olarak tasavvur edildiği için, Mani dininin Türkler arasında yayılmasiyle 'anne' mânası da ayrıca buna yüklenmiş olabilir. Fakat bu ilişkiyi temellendirecek, 'anne' / 'sevinç' ilişkisi için yukarıda topladığımız verilere benzer filolojik delillerimiz yoktur. Bu yüzden bu ilişkiyi bu kadarla bırakıp yeni delillerin bulunmasını bekleyelim.

YARLIG 1. [İslâmiyetten önce:] 'sefil, acınacak durumda olan'; 'vaaz'; 'dinî kitap'; 'emir, ferman' 2. [İslâmiyette:] 'sefil'; 'izin'; 'hüküm, vahiy'; 'emir, ferman' */YARLIKA-* 'acımak'; 'izin vermek, ihsanda bulunmak'; 'vaaz vermek'; 'buyurmak, emretmek [iştikakları: *yarlıkançıçı* 'merhametli', *yarlıkançsız* 'merhametsiz, acımasız']

Her zamanki gibi kaynakları teker teker yoklayıp en eski metinlerden yakın zamanlara kadar *yarlıg* ve *yarlıka-* kelimelerini ve iştikaklarını tarayalım ve buralarda nasıl geçtiklerin, hangi mânalarda kullanıldıklarını dikkatli bir şekilde inceleyelim.

Her şeyden önce okuyuculara şunu hatırlatmak isterim. Eski Türklerde askerî hayatın dinî ve manevî tasavvurlara tekaddüm etmiş olduğu düşüncesinden hareket eden bir çok araştırıcı, eski metinleri kelime kelime karıştırmadan yola çıktığı için 'vaaz' kavramının, 'emir' kavramından çok sonra gelişmiş olacağını sessiz sedasız, münakaşa etmeye dahi lüzum görmeden kabul etmiş hattâ bu iki kavramın birbiriyle ilgisini dahi düşünmemiştir. Aşağıda bu kelimelerle ilgili olarak ileri sürdüğüm iddialar şu tesbitlerin ışığında okunursa vardığımız sonuçlar daha bir açıklık kazanır:

1. Orhon kitâbelerinde *yarlıg* kelimesi bulunmaz; 2. *yarlıka-* fiilinin gösterdiği eylemi bozkırda insanlar, kağanlar işlemez, bilakis bu fiil hep tanrılarla ilgilidir; bunun yerine kağanlar *ay-* 'emretmek, hüküm sürmek' fiilini kullanır. 3. Mani ve Burkan misyonerleri, Türkler daha yerleşik hayata geçmeden çok önce bozkırda bunların peşindeydiler. Yani Türkler tarihlerinin ilk devirlerinden beri bu misyonerler sâyesinde şifahî din eğitimi görüyorlardı. Bu sûretle 700'lerden itibâren gerek şehirlerde gerekse bozkırda ilk Türk yazı dili teşekkül ettiğinde (Göktürkçe ve Uygurca) dilin kelime hazinesi artık dinî kavramları karşılayabilecek kadar gelişmişti.

yarlıg / yarlıka-: Göktürk harfleriyle yazılmış kitâbelerde *yarlıg* kelimesinin bulunmadığını söylemiştik. Yani Bilge Kağan, Köl Tigin ve Tonyukuk bu kelimeyi tanımıyorlar; hiç olmazsa en azından elimizdeki kitâbelerinde böyle bir kelime yok. Fakat Mani dinine mensûp Uygurlar tarafından

Göktürk harfleriyle kâğıt üzerine yazılmış kitap parçalarında *yarlıg* kelimesine sık sık rastlıyoruz. Fakat 'sefil' mânasında değil. Bu parçalar Turfan ve Dun-huang'da (Kuzey İpek yolu üzerinde) bulunmuştur:

ol taşıg özi öze tutsar.... ne iş yarlıg yarlıkasar kopda işi yorıg bolgay "bu taşı üzerinde taşıdığı müddetce girişti̇ği her işi yolunda gider" (EYT II, 58). *....+ ke yarlıg boldi* " .. bir kimseye ihsan olundu, lutfedildi" (ETY II, 64, 65, 66).

Buna karşılık kitâbelerde *yarlıka-* fiili oldukça sık geçer:

tengri yarlıkadı, yanydımız "Tanrı izin verdiği için (düşmanları) perişan ettik" (ETY I, 104). *tengri yarlıkaduk üçün... yagıg baz kılmış* "Tanrı izin verdiği için... düşmanları dize getirmiş (ETY I, 36) *tengri yarlıkaduk üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tirgürü igitim* "Tanrı izin verdiği için, benim de ilahî gücüm olduğu için, ölmek üzere olan milleti dirilttim" (ETY I, 42) *tengri küç birtük üçün anda sançdım.... tengri yarlıkaduk üçün men kazganduk üçün...* "Tanrı kuvvet verdiği için, orada (savaşı) kazandım... Tanrı izin verdiği için, ben de gayret ettiğim için..." (ETY, I, 64). *öze tengri asra bir yarlıkaduk üçün..* "Yukarıdaki (Gök) Tanrısı, aşağıdaki Yer (Tanrısı) izin verdiği için.." (ETY I, 56)

Bütün bu örneklerden anlaşıldığına göre *yarlıka-* fiili beklediğimiz 'emretmek, buyurmak, kumanda etmek' mânalarına gelmiyor, 'ihsan etmek, izin vermek' gibi bir mânaya geliyor. Üstelik öznesi, insanın kendi dışında olan ilahî bir güçtür; gök ve yer tanrılarıdır. Yani koskoca, haşmetli bir Bilge Kağan, bozkırların kahramanı, ölümünde o devir yetmiş iki düvelinin, cenâze meâsimine temsilci gönderdiği meşhur Köl Tigin *yarlıka-* fiilinin öznesi olamıyor. Neden? Bu sorunun bir tek cevâbı vardır: 700'lerde bozkırda *yarlıka-* fiili, daha sonraki devirlerde karşımıza çıkacak olan "emretmek, buyurmak, kumanda etmek" gibi dünyevî mânalarını henüz kazanmamıştır.[20]

Bozkırlardan şehirlere, Kuzey İpek yolu üzerindeki şehirlere iniyoruz. Mani ve Burkancı manastırlarının kütüphânelerini karıştırıyoruz. Soğutca, Pehlevice ve Toharca metinler arasında Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlere bakıyoruz. Bunların bir kısmı, 850 tarihinde kuzeyden güney-batıdaki İpek yollarına kitleler hâlinde göç eden Uygurlardan çok önce yani 700'lerde kaleme alınmış eserlerdir. Bu eserlerde şunları buluyoruz:

1. Bögü Kağan Mani dinini kabûl etmek üzeredir. Mani râhipleriyle yaptığı uzun münâkaşalardan sonra nihayet ikna olur. 762 yılında cereyan eden bu hâdiseyi anlatan Uygurca metin[21] bir noktadan sonra şöyle devam eder: *... begke kara bodunka edgü yarlığ yarlıkadı... amtı sizler ... seviningler .... ayang tapmg* "Beylere ve halka iyi nasihatler etti: 'şimdi sizler... sevinin.... (râhiplere) hürmet edin'" (Türkische Turfan- Texte, II, str. 69-79). *ol ödün bögü kagan tengriken bu yarlıg yarlıkadukta ..... öküş kuvrag kara botun tengri iligke yükünü ötüntiler* "Bunun üzerine Bögü Kağan hazretleri bu nasihatleri yaptıkdan sonra ... kalabalık halk kitleleri hükümdar hazretlerine saygı gösterdiler" (a.g.y. str. 79-81).

Görüldüğü gibi burada eylem askerî bir eylem değildir, tamâmiyle dinîdir.[22] Fakat bozkırdaki kullanımdan farklı olarak özne gökden yere inmiştir. Yani özne bir insandır, bir hükümdardır artık; ama ne de olsa ilahî bir gücü olan, en azından kendisine ilahî bir güç izâfe edilen varlıktır. Onun için kelimelerde askerî bir sertlik taşıyan 'emir' ve 'buyurmak' mânaları henüz yoktur. Ne olursa olsun öznenin değişmiş olması, yani gök tanrısının yerini hükümdârın almış olması çok önemli bir semantik gelişmedir. Buna rağmen Mani metinleri hâlâ bozkır havası estiriyorlar:

il ötüken kutı küç birü yarlıkaduk üçün "İl Ötüken'in[23] ruhu güç verme lutfunda bulunduğu için (A. von Le Coq, ... *Manichaica III*, 34, 15).

Diğer Mani metinlerinden şunlar dikkatimizi çekiyor:

... kodı ün kelti, honug burkan yarlığın kelürdi. İnçe tip aydı "yukarıdan bir ses geldi, fevkalâde peygamberin (yani Mani'nin) tebliğini getirdi. Şöyle dedi" (a.g.e., 23, 10-11). *kirtü türlüg yarlıkamak* "gerçek acıma" veya "gerçek ihsan".

Fakat şu örneklerdeki kullanım, bozkırın hiç tanımadığı yeni bir cümle kuruluşunu sergiliyor: nezâket ve saygı ifâde eden yardımcı fiillerin ortaya çıkış.[24]

amrayu yarlıkang "sevmek lutfunda bulunun" (a.g.e., 25, 6-7); *çoma bata yarlıkamışı üçün*"(güneş) gibi haşmetle baktığı için" (a.g.e., 33, 1-2); *altun örgin öze oluru yarlıg boltı* "Altından taht üzerine oturma lutfunda bulundu" (a.g.e., 35, 16)

2. Burkancı metinlerde de durum buna benziyor: 'vaaz' dolayısiyle 'dinî kitap, Burkan'ın vaazlarını ihtiva eden mukaddes kitap = sûtra' mânasına bilebildiğim kadariyle ilk defa Sekiz Yükmek alı meşhur eserde rastlıyoruz.[25] *yarlıka-* fiili ise 'dini bir meseleyi münâkaşa etmek' yani 'vaaz vermek' mânalarına geliyor. Nezâket ve saygı ifâde eden yardımcı fiil olarak kullanılması Burkancılarda da aynı.

Şimdi yukarıda ilk kaydettiğimiz mânasına gelelim *yarlıg* kelimesinin: 'fakir, acınacak durumda olan, perişan'. Bu mâna bozkırda görülmez.[26] Ama bütün Mani ve Burkancı metinlerinde sık sık geçer: *inç yarlıg umugsuz magsız tınlıglar*' perişan, sefil ve dayanaksız, desteksiz varlıklar'.[27]

İslâm dünyasına gelince Karahanlıca Kur'an tercümesinde durum şudur:

yarlıg Arapça 'izin', Farsça 'hüküm' mânasında; y. *ıd-* 'vahiy göndermek' (y. *ıdıl-*, y. *tegrül-*); y. *+dın çık-* 'Allah'ın emirlerinden çıkmak'; *yarlıgsız* 'Allah'ın dediğinin tersi' (Ar. fısk, Fa. bîrûn âmeden ez fermân); *yarlıka-* 'affetmek, bağışlamak'; *yarlıkagan* 'acıyan, rahmet eden'; *yazuk yarlıkaglı* 'günahları affedici'.[28] el-Kâşgarî'de ve *Kutadgu Bilig*'de de Kuran tercümesine benzer mânaların yanı sıra dünyevî mânalar da var: el Kâşgârî *yarlıg* için 'kitâbu's-sultân ve emruhu' diyor. Büyük bir ihtimâlle "sultanın yazılı ve şifâhî buyruğu" mânasında olmalı. Oğuzların bu kelimeyi bilmedikleri kaydı çok mühim, çünkü gerçekden *yarlıg* kelimesi Oğuz dil bölgesine yabancıdır (aş. bk.). Kutadgu Bilig'de *bayat yarlıgı* "Allah'ın emri" şeklinde geçiyor. *yarlıka-* da 'bağışlamak' mânasındadır (bütün bunlar için bk. EDPCT 967, 968).

Anadolu'da *yarlıga-* kelimesinin hâkim olduğu anlaşılıyor. İlk Kur'an tercümelerinden itibâren bütün metinlerde 'affetmek, bağışlamak, acımak, rahmet etmek' mânalarına geliyor. *yarlıg* kelimesi ise 'ferman, irâde, buyruldu' mânasında pek az kullanılıyor; XVI. asırdan sonra daha çok lügat kitaplarında görülüyor.[29]

yarlıg'ın 'sefil, acınacak durumda olan' mânası el-Kâşgarî'den itibâren biliniyor. Fakat XVI. asırda *yarlu*'dan başkası bilinmiyor (bk. EDPCT, 967). Anadolu'da ise hiç yok.

Bu kelimenin temelinde yatan isim tabiî olarak 'salya' mânasında her yerde çok yaygın olarak kullanılan *yar* kelimesidir.[30]

Bütün verileri topladıktan sonra bunlar arasındaki muhtemel şekil ve mâna ilişkilerini tesbit etmeye çalışalım. Önce şekil ilişkilerinden başlayalım. Maitrisimit'de[31] geçen bir *yarlıgka-* fiili ve bundan türediği açık olan *yarlagkançuçı* 'merhametli' (bk. *Manichaica* I, 10, 3-6) gösteriyor ki burada *+ka-* diye bir isimden fiil yapma eki söz konusudur.[32] Çok az kullanılmış olsa dahi *+ka-* ekinin fonksiyonu şudur: Sonuna geldiği ismin ifâde ettiği şeyin farkına varmak, bilincine varmak, o şeyin varlığını kabullenmek. Bunun en açık misâlini *emgen-* (<*em* 'ilaç' *+ge-*) ve *ad+kan-* 'dış dünyaya bağlanmak, dış dünyayı adıyla sanıyla var saymak' fiillerinde görüyoruz. Buna göre 'sefil, perişan' mânasındaki *yarlıg* kelimesinin müterâdifi yani eş anlamlısı olan *irinç* kelimesine de getirilmek sûretiyle bir *irinçke-* fiili teşkil edilmiştir ki Uygurca metinlerde sık sık kullanılmaktadır: 'varlıkların sefil ve perişanlığının farkına varmak'>'acımak, merhamet etmek'.

Turfan duvar resimlerinde bir Uygur erkeği

Aşağıda yapacağımız bir iştikak denemesinin daha iyi anlaşılabilmesi için Burkancılıktaki yani Budizmdeki önemli bir husûsiyetten bahsetmek istiyorum. Burkancılığın Türkler arasında çok yaygın olan Mâhayâna mezhebinde Nirvana'ya ulaşan Burkanlar yani buddhalar son anda Nirvana'ya[33] girmekten vaz geçerler ve canlı varlıkların çektikleri sonsuz acıları ve perişanlıklarından onları kurtarmak için bu dünyada kalmağa karar verirler. Bu durumu metinler muhtelif şekillerde tekrar tekrar ifâde ederler. Bunlardan biri şudur: ... *men kamag biş ajun tınlıg oglanı özе ulug yarlıkançuçı köngül turgurup kördüm irinç yarlıg umugsuz ıngsız bu tınlıglar muntag emgeklig yolta tururlar* 'ben bütün bu beş varlık şeklindeki canlılara çok acıdım, çok üzüldüm. Gördüm ki bu canlılar perişan, sefil, umutsuz ve desteksiz bir hâlde bunca acılar ve ızdıraplarla dolu varlık şekillerinde yaşıyorlar' (bk. *Uigurica II*, 4, 5-8). İşte Nirvana'dan vazgeçen burkan, yeni adı ile bodhisattva bütün ömrünü canlılara yardım etmekle geçirecektir artık. O, bu duygusunu 'başkalarının ızdırâbının, acısının, sefâletinin farkına varmak' demek olan *irinçke-*veya *yarlı(g)ka-* fiili ile ifâde eder: '*Birisinin acısının farkına varmak' yani 'merhamet etmek, acımak' demektir.[34] Burkancılıktaki bir hususa daha işâret etmemiz gerekiyor. Canlı varlıklara yardım için büyük merhamet duygulariyle yola çıkan bodhisattvaların tek silâhı 'vaaz'dır, 'dini öğretmek'tir. İşte bu noktada 'acıma, merhamet etme' kavramı kendiliğinden 'vaaz'ı, vaazları ihtiva eden 'dinî kitapları, sûtraları' berâberinde getiriyor.

Şimdi bütün mesele şudur: Nasıl oluyor da *yarlı(g) ka-* 'acımak; vaaz vermek' fiilinin temelindeki 'sefil, perişan' mânasındaki *yarlıg* kelimesi bir de 'vaaz; dinî kitap' mânasına gelebiliyor? Burada yürütülecek mantık '(salyalı)>sefil'>'vaaz; dînî kitap' değil tabiî. Böyle bir semantik gelişme çok saçma ve imkânsız bir şey olurdu elbette. Burada işleyen mantık herhâlde şu olmalı: 'sefâletin, perişanlığın farkına varmak' yani 'acımak,

merhamet etmek' demek olan bir *yarlı(g) ka-* fiili, yukarıda izah ettiğimiz bodhisattvaların, bu 'acıma' eylemini 'vaaz' yolu ile tatbik mevkiine koyduklarını ifade ettiği temelindeki *yarlıg* kelimesine bir de '(salyalı)> sefil' mânasının yanı sıra 'vaaz'; 'dinî kitap' mânasını yansıtmış olmalıdır.

Son olarak bu iki kelimenin iştikakı ve birbiriyle ilişkisi hakkında daha önce söylenmiş olanları gözden geçirelim. Bu değişik görüşler G. Doerfer tarafından bir araya getirilmiştir,[35] 'emir, ferman' mânasındaki *yarlıg* bir tü. *yar* 'bağırma, ilân etme' ve aynı mânada mo. *car* kelimesinden türetilmiştir. Doerfer bunu mümkün görüyor; fakat bir de kendi iştikakını ileri sürüyor:" ....< **yar-ıl-ıg* (orta hecenin düşmesiyle> *yarlıg*), 'karar vermek' mânasındaki bir *yar-* fiilinden...." (bk. a.g.e., No. 1784: yargu).

Bence böyle bir şeyi kabûl etmeye imkân yok, çünkü *-g/-k* fiilden isim yapma eki, iki veya daha fazla heceli meçhul fiillere[36] getirilemez. Yani 'hüküm vermek' mânasındaki bir *yar-* kökünden **yar-ık* türetilebilirdi ama *yar-ıl-* 'hükmolunmak' fiilinden **yar(ı)lık* yapılamaz; nitekim bugün *kırık* diyoruz ama *kırılık* (*kırıl-dan*) diyemiyoruz; *sarık* diyoruz sar-makdan, ama *sar-ıl-mak*'dan **sar(ı) ı lık* diyemiyoruz "sarık" mânasında. Bu yüzden *yarlıg* 'hüküm, ferman' kelimesinin *yar-ıl-ıg* şeklinde açıklanması doğru görünmüyor.

G. Doerfer 'sefil, perişan' mânasındaki *yarlıg* kelimesini incelerken bir yerde bunun *yarlıka-*, *yarlıga-* 'acımak', 'konuşmak' ile ilgisini müphem bir şekilde belirtiyor, fakat bu ilişkiyi nasıl kurduğunu bildirmiyor (bk. Doerfer, a.g.e., No.1850). Buraya kadar söylenenleri hülâsa edip toparlayacak olursak şöyle bir tablo çıkarabiliriz:

1. Dilde var olan bir *yar* 'salya, sümük' kelimesinden *+lıg* ekiyle bir *yarlıg* kelimesi teşkil edilmiş 'sefil, fakir, acınacak durumda olan' mânasında.

2. Sonra Burkancı ve Mani misyonerlerinin vaazları sonucunda dilde bir *yarlıgka-* fiili teşkil edilmiş. Bu fiil herhâlde bozkırda ve şehirde yazı dili henüz teşekkül etmeden çok önce misyonerlerin göçebeler arasında yürüttükleri şifâhî din yayma faaliyetleri sonucu ortaya çıkmıştı: 'birisinin acısının farkına varmak'> 'merhamet etmek, ihsan etmek'.

3. 'Merhamet etme, acıma' kavramı, yukarıda izah edildiği gibi canlıları acılarından kurtarmak için 'vaaz verme, dini öğretme' eylemini berâberinde getirir.

4. Bu noktada *yarlıgka-* fiili, kazandığı yeni mânaları, yani 'vaaz vermek, dini öğretmek' mânalarını, kökü olan *yarlıg* ismine yansıtarak buna 'sefil, fakir' mânasının yanı sıra 'vaaz, dinî eser' mânalarını yakıştırır.

5. Bir süre sonra bu eylem mâneviyat düzeyinden dünya düzeyine indiğinde, bir de tabiî olarak devlet otoritesini temsil eden hükümdârın 'konuşması' ve 'emir vermesi'ni ifade eder; aynı şekilde maddî dünya ile ilgili bu yeni anlam *yarlıg*'a yansır ve 'emir, hüküm, ferman' mânasını kazanır.

6. Burada dikkat edilmesi gereken husus, semantik gelişmede mâneviyat ile ilgili kavramın dünyevî kavramdan önce teşekkül etmiş olmasıdır ki bunun böyle olduğunu yukarıda sıraladığımız filolojik veriler açıkça göstermektedir.

Bugünlük bu kadar. Ama gene de bu filolojik verilere güvenmeyen okuyucu *yarlıg* kelimesini bir homonim yani iki ayrı mânaya gelen fakat telâffuzu aynı iki ayrı kelime olarak da telâkki edebilir. Belki de haklıdır, kim bilir.

Atalarımız ne güzel demişler: *Vallahu a'lem bissevâb* 'Doğrusunu Allah bilir'.

NOTLAR

1 Bundan bir süre önce olduğu gibi, bazen de iştikakçı bazı okuyucuları kızdıracak, hop oturtup hop kaldıracak.

2 Bu türden olan kelimelere dilciler *homonim* diyorlar yani telâffuzu aynı olup da başka mânaya gelen ayrı kelimeler. Meselâ *yüz* kelimesinin birbiriyle hiç ilgisi olmayan üç ayrı mânası vardır: 1. '100', 2. 'çehre, surat', 3. 'yüzmek' fiilinden emri hâzır: 'yüz!' 4. 'hayvanın derisini çıkarmak' fiilinden emri hâzır. Buna göre telâffuzları en azından bugün Türkiye Türkçesinde aynı olan dört ayrı kelime var demektir.

3 Bk. Tonyukuk, K8. T. Tekin neşri 1968, s. 251. Burhu da <*ö-k-ül-* şeklinde paralayıp **ök-* iştikakının günün birinde eski metinlerimizde meydana çıkmasını bekleyeceğiz. Böyle bir fiil var olmuş olabilir, nitekim *-k*-fiilden fiil yapma eki az da olsa eski ve yeni devirlerde vardır. Meselâ bugün günlük kelimelerimizden *yakmak* ve *yan-mak* fiillerini düşünelim: ikincisindeki *-n-* dönüşlülük bildiren çok yaygın bir ekimizdir. Meselâ *yıka-n-*, *örtün-* gibi. Bunu kaldırdığımız zaman geriye **ya*-gibi bir fiil kökümüz kalıyor ki ne eski devirlerde var, ne bugün. Ama bunun yerine fonksiyonunu tam olarak kestiremediğimiz, bir çeşit geçişlilik bildiren *-k-* ekiyle *ya-k-* fiili kullanılıyor. İşte aynı şekilde metinlerde geçen bir ö-fiilinden **ö-k-* gibi bir fiilin de teşkil edilmiş olabileceğini düşünebiliriz. Bütün bu söylediklerimizden şu küçücük türkolojik vecize ortaya çıkıyor: Kelimeyi köküne kadar korkmadan parala. Ama kestiğin her bir parçanın yani her bir ekin hesâbını kitâbını iyi tut. Aksi takdirde yaptığın iş gülünç olur.

4 J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapeşte 1976 (bk. S. Tezcan'ın tenkidi: TDAY 1978-81, s. 279 vd.)

5 bk. R. Dankoff, CTD I-III, Harvard University 1982-1985

6 Bk. TTS s. 3061 vd.

7 'baba' mânasına gelen bu kelime Türkçede fazla yaşayamamış nedense. İştikakı herhâlde *ka+ng* şeklinde düşünülmeli. *ka* 'aile' mânasında Çince *chia* kelimesinden geliyor. *+ng* ise az kullanılan bir isimden isim yapma ekidir. İleride bu ekden söz edeceğiz.

8 A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho*. I. ABAW 1911 (Berlin 1912) s. 13, 14. Bu Mani dinine âit olan metin Uygur harfleriyle yazılmıştır, ketebesinde kesin tarih var: 796 (bu yazmanın bir kaç yönden önemi hk. bk. Şinasi Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, İstanbul 1993, s. 83, 103). Bu mühim metne aşağıda tekrar dönece-

ğız. A. von Le Coq'un aynı eserinde *ög tengri* tekrar tekrar geçiyor: TM III (1922), s. 7 vb.

9 bk. A. von Le Coq, a.g.e., III (1922), s. 15. Bu meseleye de tekrar döneceğiz.

10 Eserin aslında müstensihin *igdiş.. kumg* şeklindeki okuyuşu, atasözlerine hâkim olan aliterasyon ve asonans kâidesine göre (meselâ burada: ka-/ka-,ö-/ö-) düzeltilmeli, nitekim R. Dankoff da neşrinde böye düzelmiştir (bk. R. Dankoff neşri: CTD II, 345; III, 45: burada nedense kelime *ö- altında gösterilmiş ki doğru değil. Buradan çıkarılıp kendi yerinde gösterilmeliydi). Görüldüğü gibi bugünkü *kardeş* (<karın+daş) kelimesi de tıpkı el-Kâşgarî'nin kaydettiği *kang-daş* ve *ög-deş* gibi teşkil edilmiştir.

11 bk. R. Dankoff, a.g.e. I, s. 128. *ögsüz*'ün bugüne kadar gelebilmesi dikkatimizi çekiyor.

12 Bilge Kağan, D2,41: *ögir-sebin-* (bk. T. Tekin, Orhon Yazıtları, Ankara 1988)

13 Bilindiği gibi Mani dini mensupları, nesiller boyu Hıristiyanların kanlı takîbâtına maruz kalmışlardı. O yüzden de m. s. 700'lere kadarki Mani metinlerinde (gerek Akdeniz bölgesinde gerekse Orta Asya'da) karamsar ve mâtem dolu bir üslûp hâkim iken 762 yılında Bozkırdaki Uygur hükümdârı Bögü Kağan'ın Mani dinini resmî devlet dini olarak kabûl etmesi üzerine büyük bir koruyucuya kavuşan Mani cemaati, coşku ve sevinç dolu ilâhiler üretmeye başlar. işte bu yüzden ögir- 'sevinmek, neş'elenmek' fiili ile bundan türetilmiş olan *ögrünç, ögrünçü,. ögrünçülüg* kelimeleri sık sık kullanılmaktadır.

14 Dramatik hikâyenin son kısmı, 769 tarihinde istinsah edilmiş olan Uygurca bir kitap parçasında şöyle: *yme hroştag pdvahtag tengri hormuzta tengriden tamudan yokaru agdukta ol ödün vadzivantag tengri ög tengri terkleyü keltiler. hormuzta tengrig tamudan yokaru agturti, öntürti; tengri yiringerü idti* (A., von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho* I, Berlin 1912, s. 13-14.; özellikle *Ög tenri* için bir de bk. TM III (Berlin 1922), s. 7. Bu konudaki bazı mühim mülâhazalar için bk. A. V. Williams Jackson, *Researches in Manichaesm,* Columbia University, Indo-Iranian Series, Volume 13, New York 1932, s. 255 vd.; s. 321 vd.).

15 BK. F.W.K. Müller, *Handschriften-reste in Estrangelo-schrift aus Turfan,* ABAW, Berlin 19.4, s. 101, 102; AV.W. Jackson, a.g.e., s. 321 vd.

16 *The Fihrist of al-Nadim. A Tenth Century Survey of Muslim Culture*, Bayard Dodge, Editor and Tarnslator, 2 cilt, Nev York 1970, C. I, s. 780.

17 Bu ilişkiyi ilk defa, teferruatına girmeden A. von Le cqCoq ortaya atmıştır, bk. A. v. Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, Berlin 1912, s. 40-41. Hatta A.v. Le Coq daha da ileri giderek buradaki *ög* kelimesini 'anne' olarak değil de 'sevinç' diye mânalandırmak istiyor.

ögir- fiilinin Orhon kitâbelerinde de geçmiş olması yukarıda söylediklerimizle bir çelişki teşkil etmez; çünkü soğutlu Mani râhipleri nesiller boyu Ötüken ve civârındaki göçebe ve yarı göçebe kavimlerin dikkatini çekmek, dinlerini bunların arasında yaymak için gayret sarfetmekte idiler. Göktürkler de bunlardan biriydi. Ve ayrıca Mani muhitinde meydana getirilmiş olan *Irk Bitig* adlı fâlnâmenin Göktürk harfleriyle yazılmış olması, Mani misyonerlerinin bu alfabeyi bilen topluluklar arasında da faaliyet göstermiş olduğuna işâret etmektedir (bk. H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C. II).

18 W. Bang, "*Manichaeische Hymnen*," Le Muséon, XXXVIII (1925): vd. W. Jackson, a.g.e., s. 330 vd. (W. Jackson, burada yeniden basılan incelemesini daha önce yayınlamıştı: JAOS (1924), s. 61. W. Bang bu ilk yayını kastediyor.

19 Hans Jonas, *The Gnostic Religion*, The message of the alien God and the beginnings of Christianity, 3. baskı, Boston 1970, s. 105-106. Mani üzerinde Gnostik dinin çok büyük etkisi olduğunu unutmamak gerekir.

20 Burada şöyle bir itiraz yükselebilir '... efendim, kitâbe metinleri üç beş satır şeydir.. belki de yarlıka- bu mânalarda kullanılıyordu da metinlerin azlığı yüzünden karşımıza çıkmamıştır.' İlk bakışta doğru görünüyor; tabiî ki bir avuç metinde dilin her kelimesini bulmak mümkün olmayabilir. Fakat kitâbelerin dile getirdiği dünya görüşünü temsil eden temel kelimeler arasında "emretmek, buyurmak, kumanda etmek" gibi fiillerin karşılığının bulunması gerekmez miydi? Gerekirdi. Nitekim bunun için *ay* kullanılmıştır.

21 Bu metni yazan Mani râhibi bozkırda at oynatan yarı göçebe Uygur değildi tabiî, Sonradan 'Uygurca' adı verilen bir dil ve aynı addaki bir alfabeyle yazdığı için bu adı veriyoruz. Yani 850'den önce Tarim bölgesinde faaliyet gösteren Türklerin hepsi Uygur değildi. İçlerinde şehirlere yerleşmiş, artık göçebeliği terk etmiş, şehrin kültür hayatına ayak uydurmuş Uygurlar da vardı elbette. Fakat bunların etnik kimlikleri hakkında hiç bir bilgimiz yok; yani hangi Türk boyuna mensuptu bu ilk Türk yazı dilini kuranlar, bilmiyoruz.

22 *edgü yarlıg*'ı 'iyi emir' yerine 'iyi nasihatler' diye çevirdim. Tabiî *yarlıka-* fiili de ona göre bir mâna kazandı: 'yapmak, etmek' gibi

23 Ötüken bilindiği gibi Göktürklerin ve Uygurların dünyayı idâre ettikleri bölgedir. Bugünkü Moğolistan.

24 Buna göre tanrı veya bir hükümdar bir eylemde bulunduğu zaman o fiil tek başına kullanılmaz, ana fiil zarf-fiil ekini alır, nezaket yardımcı fiili *yarlıka-* da normal eklerini üstlenir: *nomla-yu yarlıkamış* gibi.

25 Türkische Turfan-Texte VI, not 201.

26 EDPCT 967'de ETY II (122)'den naklen verilen cümlenin doğru olup olmadığı kesin değil. Clousen şöyle okuyor: kalmış ölügi yarlıg ermiş 'terkedilmiş cesedi perişan olmuş'. Bunun dışında kitâbelerin hiç biri bu mânayı tanımıyor.

27 F.W.K. Müller, Uigurica II, 4,6-7<metin biraz kopuktur>

28 Bk. J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapeşte 1976, s. 332-334.

29 *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* VI, (Ankara 1972), s. 4352 vd. Tabiî burada (s. 4358'de) 'önlük, çocuk göğüslüğü' mânasında görülen yarlık kelimesinin bunlarla bir ilişkisi yoktur. Bunu *yar+lık* 'salyalık, sümüklük' şeklinde anlamak gerekir. Ama buna tekrar döneceğiz.

30 Bu ilişkiye daha önce de temas edilmişti bk. EDPCT, 967

31 bk. Şinasi Tekin neşri, 4,9 ve 116,6

32 *+ka-/+ke-(+ga-)* eki için bk. A. v. Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara 1988 (Mehmet Akalın tercümesi), 92: *irinçke-* 'acımak, merhamet etmek', *kinggeş-* 'müzakere etmek, görüşmek'. Buradaki misâllere şunları da ekleme mümkün görünüyor *emgen-* 'acı çekmek' (< *em* + ge-n, *em* ilac'ın acılığından kinâye), *adkan-* 'varlığa bağlanmak' (**ad+ka-n-* 'dış dünyayı temsil eden ad ve şekilleri gerçekte var saymak'. Burkancıların bilgi nazariyesi ile ilgili bazı teknik terimlerin esasıdır; diğer bir iştikakı da şu *adkangu* 'duyu organlarımızın her birinin dış dünyadaki karşılıkları =skr. viṣaya'.

33 Nirvana ne doğumun ne ölümün olduğu bir durumdur. Burada varlık ve duyu organları fonksiyonlarını yitirmiştir. Burada ne mutluluk vardır ne de ızdırap.

34 Buna benzer bir durumu Mani dininde de buluyoruz. Bu dinde de karanlıklar ülkesi tarafından yutulan ışık parçalarını çektiği ızdırap karşısında duyulan 'merhamet' aynı şekilde teşkil edilmiş fiillerle ifâde edilmiştir.

35 bk. TMEN IV, 1849, bilhassa s. 158.

36 Ama eski bir meçhul fiil kökü olan *kıl-* fiilinden *kıl-ık* türetebiliyoruz, tek heceli olduğu için. Bir de bunun meçhullüğü artık bugün bilinmiyor.

Kuruluşunun 77. Yılında

Dâr-ül-elhân ve Türk Musıkisi'nin Gelişimi II

GÖNÜL PAÇACI

Tasnif ve Tesbit Heyeti

Çalışmalarına Şehzadebaşı'ndaki ahşap bir konakta ve Musa Süreyya Bey'in müdürlüğünde devam etmekte olan konservatuarla ilgili olarak İstanbul Belediyesi'ne 22.1.1927 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati ve "Maarif Vekâleti Türk Harsı Müdürü" Namık İsmail imzası ile gönderilen bir yazı ile, konservatuarda "kesinlikle eğitim ve öğretim niteliği taşımamak koşuluyla" ve "öğretimin olmadığı günlerde çalışmak üzere" bir "Alaturka Musıki Tasnif ve Tesbit Heyeti" kurulması belirtilmiş ve Rauf Yekta Bey'in başkanlığında üç kişiden oluşan yıllık 8830 TL. bütçeli bu kurul klâsik eserleri tesbit ve notaya almayla görevlendirilmiştir. Konservatuarda Türk müziğinin eğitimine son vererek yalnızca notalarının tespiti ile sınırlandırma kararı veren Güzel Sanatlar Kurulu'nun üyeleri şunlardır: Namık İsmail (Başkan), Çallı İbrahim, İstanbul Müzeleri Müdürü Halil Ethem Bey, İsmayıl Hakkı Bey (Baltacıoğlu), Mimar Kemalettin Bey, Musa Süreyya Bey ve Cemal Reşit (Rey) Bey.

Dönemin İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın gayret ve teklifleriyle konservatuar kadrosundaki uzman müzik üstadlarından oluşan Tasnif Heyeti ve hocalardan oluşan Türk Musıkisi İcra Heyeti kısıtlı olanaklarla da olsa çalışmalarını sürdürebilmişler; Tasnif Heyeti o döneme değin notaya alınmamış önemli pek çok klasik eseri notaya almış, icra heyeti ise bu eserleri konserlerinde okumuş ve plaklara kaydetmiştir.

Türk Musikisinin tesbit ve aktarımında yaptığı yayınlarla özel bir konumu olan Tasnif ve Tesbit Heyeti, Rauf Yekta Bey'in başkanlığında Zekâizade Hafız Ahmet Efendi ve Muallim İsmail Hakkı Bey'dan oluşan bir kurulla göreve başlamıştır. Bu heyetin kuruluşu ve işlevi, dönemin yetkin ve alanlarında uzman musiki üstadlarının çalışmaları sayesinde Türk Musikisinin "yazılı" döneme geçişdeki en net ve verimli süreci başlatmıştır. Dini ve lâdini formlardaki klasik Türk Musıkisi eserlerinin aslına en yakın kaynaklardan tesbit edilerek ve farklı kaynaklardan ge-

Dâr-ül-elhân Türk Musıkisi Tasnif ve Tesbit Heyeti. Soldan itibaren Zekâizade Hafız Ahmet Efendi (Irsoy), Rauf Yekta Bey, Udi Ali Rıf'at Bey (Çağatay)

"Sazı, sözü ve düzü ile Neyzen Tevfik"

Kendi tanımına göre "sazı ile sözü ile düzü (Rakısı) ile seyyar bir ibret-i mücesseme" olan Neyzen Tevfik; yaşam felsefesi, ölçütleri ve sosyal ilişkileri ile son derece özgün bir kişilik olup, Cumhuriyet sonrasının önemli bir hiciv üstadıdır. Yaşadığı dönemde edebiyat çevreleri, devlet erkânı ve halk arasında özel bir sevgi kazanmıştır.

Konservatuar Tasnif Heyeti üyelerinden Refii Cevat'ın onunla ilgili şöyle bir gözlemi vardır: "Tevfik'in bir özelliği de çaldığı neyin onca bilmemkaç boğum olmasının, başpâresinin mumbacağının elinden çıkmış bulunmasının hiç önemi olmaması idi. Hicivci şaîr Eşref'le İstasyon Birahanesi'ndeki buluşmalarımızda onun boş bira şişesi ile ney çaldığına tanık oldum."

Neyzen Tevfik (1879-1953)

Muhittin Üstündağ'ın İstanbul Valiliği sırasında konservatuarda görev alarak, eşlik sazı ve solist olarak konser ve plâklarda ney çalmış olan Neyzen Tevfik'in konservatuardan ayrılışı da kendine özgüdür:

O dönem halk arasında yaygın ve aslında Hüseyin Rıfat'a ait olan bir beyit Neyzen'e maledilir:

İstanbul'a vali olan her gelenin
Kimi dağdan kimi kırdan geldi

Okunurken cinaslı olarak anlam değiştiren "dağ, kır" ifadeleriyle Üstündağ ve Kırdar'ı kasdettiği anlaşılan bu beyite sinirlenen Lütfi Kırdar, Neyzen'in 40 lira olan tahsisatını kestirir. Soğuk bir Şubat günü konservatuara aylığını almak üzere giden Neyzen durumu öğrenince, duygularını -oldukça tepkisel- bir beyitle dile getirerek kurumdan ayrılır. Olay daha sonra İnönü'ye dek intikal ederse de bir daha kuruma dönmez.

lenler üzerinde karşılaştırma yapılarak notaya alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması, bu musıkinin en büyük merkezi olan İstanbul şehrinin yerel yönetimine bağlı bir kurumda gerçekleştirilmiş olması açısından üzerinde önemle durulması gereken tarihsel bir olgudur.

Eğitim kesintiye uğrasa dahi, konservatuarın geçirdiği her yapısal değişimde korunmuş olan ve kurulduğunda "esatize-i eslafdan yadigâr kalan asar-ı nefisenin ziya'dan muhafazası maksadıyla, bu eserlerin notalarının tab ve neşrine mübaşeret eden Dâr-ül-elhan da müteşekkil selahiyetdar bir heyet-i ilmiyye" olarak tanımlanan Tasnif ve Tesbit Heyeti'nin yaptığı yayımlar ulusal ve uluslararası müzik bibliyografyasında önemli yer tutar. Bunlardan bazıları: Bir kısmı eski Türkçe olan ve Dâr-ül-elhan Külliyatı olarak bilinen 180 adet yaprak notalar. Mevlevi Ayinleri, Bektaşi Nefesleri, Mevlid Tevşihleri, İlahiler, Zekâi Dede Külliyatı'dır.

Kurulduğundan itibaren yaptığı müzikolojik çalışma ve yayın faaliyetleri ile, müzik dünyasına birçok temel başvuru kaynağı kazandıran ve icra heyeti repertuarının ana damarını oluşturan bu eserlerin halka sunumuna hizmet etmiş olan Tasnif Heyeti'nin çalışmaları giderek zayıflayarak (tahsisat yokluğu, heyete yeni atamalar yapılmaması ve kurumda Türk Musıkisine olan eğilimin zaafa uğraması gibi nedenlerle) 1960'ların başında son bulmuştur.

Başlangıcından sonra bu heyette görev yapan sanatçılar şunlardır: Ali Rıfat Çağatay, Dürri Turan, Mes'ut Cemil, Refik Fersan, Saadettin Arel, Suphi Ezgi, Şerif Muhittin Targan, Nuri Halil Poyraz, Halil Can, Saadettin Heper, Nuri Duyguer, Kemal Niyazi Seyhun ve Refii Cevad Ulunay.

Tasnif heyetinin genelinde ilk reis Rauf Yekta Bey'in ve kaynak vazifesi gören Zekâizade Ahmet Efendi'nin rolü ve emeği çok büyüktür. Rauf Yekta Bey'in 180 parça Dâr-ül-elhan notasının devamı olarak hazırladığı bir defterde tesbit edilmiş olup yayınlanmamış durumda birçok eser mevcuttur.

İstanbul Belediye Konservatuarının Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın döneminde İstanbul Üniversitesi'ne devredildiği 1986 yılından sonra, bu faaliyetler tekrar gündeme gelmiştir. Önceden yapılmış olan kıymetli çalışmalardan gümüzüe intikal eden müzikolojik dökümantasyon ve arşiv malzemesinin düzenlenerek, Türk Müziği Arşiv ve Kütüphanesine tekrar işlerlik kazandırılması amacıyla ve Konservatuar Müdürlüğü'nün 1989 yılında yaptığı bir görevlendirme ile Ruhi Ayangil, Erdoğan Köroğlu (bir yıl sonra vefat etmiştir) ve Gönül Paça-

Hüseyin Sadettin Arel (1880-1955)

cı tetkik tesbit ve tasnif görevini üstlenmiş ve 1992 yılına dek, konservatuarda genel kütüphaneden bağımsız bir Türk Musıkisi Arşivi'nin yapılandırılmasını gerçekleştirmişlerdir.

Konsevatuar Yayınları ve Taş Plaklar

Kurumda Türk musıkisi eğitiminin yapılmadığı dönemden itibaren desteğini esirgemeyerek çeşitli nota, kitap ve plakların konservatuarca yayınlanmasına emeği geçen kişiler, İstanbul Vali ve Belediye Reisi Muhittin Üstündağ ve şehir meclisi üyesi Abdülkadir Karamürsel'dir. Zekâi Dede Külliyatı, Mevlevî Ayinleri, Dr. Suphi Ezgi'ye ait beş ciltlik Türk Müziği kitabı, yirmibir fasikül halinde klâsik fasıl notaları gibi yayınlar ve plaklara kaydedilen çok önemli klasik eserler konservatuarın o döneminde gerçekleştirilmiştir.

Bu plâklarda zamanın ünlü saz ve ses üstadları çalmış ve söylemişlerdir ki bazıları, Hafız Yaşar (Atatürk'ün emriyle konservatuarda plak doldurmuştur), Hafız Osman, Hafız Kemal, Münir Nurettin Selçuk, Neyzen Tevfik'tir. Tanburi Cemil Bey'in plakları da konservatuar tarafından tekrar bastırılmıştır.

Türk Musikisi Eğitim Yeniden Başlıyor

1943 yılında İstanbul Belediye Konservatuarı başkanlığına, Şehir Umumi Meclisi kararıyla Hüseyin Saadettin Arel'in getirilmiş olması kurum için çok olumlu bir olaydır. Eğitim programına Türk musikisinin ilâve edilmesi ve bir çok düzenleme bu döneme rastlar. Beş yıl süreyle bu görevde kalarak konservatuara Avrupai bir düzen ve disiplin getiren Arel, bir anlaşmazlık sonucu 1948 yılında kurumdan ayrılır.[1] Yerine Şerif Muhittin Targan müdür olarak atanır. Saadettin Arel, Laika Karabey, Şefik Gürmeriç, Münir Nurettin Selçuk, Nevzat Atlığ, Mefharet Yıldırım, Halil Bedii Yönetken, Naime Batanay, Mustafa Nafiz Irmak ve Dürdane Altan gibi hocaların görev yaptığı Türk Müziği eğitim bölümü, çok kıymetli sanatkârlar yetiştirmiştir. Muazzam Sepetçioğlu, Süheylâ Altmışdört, İsmail Hakkı Özkan gibi hocalarla devam eden eğitim bölümüne, konservatuarın İstanbul Üniversitesine bağlanmış olduğu günümüzde, yarı zamanlı olarak öğrenci alınmaktadır.

Bu bölümden yetişen bazı müzisyenler şunlardır: Haydar Sanal, Tülin Korman, Yüksel Kip, Ethem Ruhi Üngör, Mülkiye Toper, Tülin Yakarçelik, Özdal Orhon, Ayla Büyükataman, Doğan Koçer, Meral Uğurlu, Selma Ersöz, Bekir Sıdkı Sezgin, Fikret Değerli, S. Mutlu Akbulut; Abdi Coşkun, Doğan Ergin, Erol Bingöl, Vedat Çetinkaya, F. Tunceli

Türk Musıkisi İcra Heyeti

Kuruluş fikri ve faaliyetleri Dâr-ülbedâyiye kadar dayanan ve verdiği konserlerle Türk musıkisinin halka ulaşmasında özel bir önem kazanmış olan İcra Heyeti, 1940 yılında Tepebaşı'ndaki binada yeniden kurulur. Bu kadro, dört ses ve sekiz saz sanatçısından oluşmaktadır:

Ses Sanatçıları: Ali Rıza Şengel, Necmi Rıza Ahıskan, Cemal Kamil Gönenç ve Hüseyin Tolon.

Saz Sanatçıları: Sinekemanî Nuri

Münir Nurettin Selçuk (1901-1981)

1 Arel'in istifasını ayrıntılarıyla açıklayan dilekçesi, o yıl yayınlanmaya başlayan *Musiki Mecmuası*'nın ilk sayısının başına ilave edilmiştir.

İstanbul Belediyesi Konservatuarı Türk Müziği İcra Heyeti (1973) Oturanlar: Soldan İtibaren, Orhan Şener, Fikret Bertuğ, Kasım İnaltekin, Göksel Baykut, Coşkun Sabah, Mevlin İnan, Muzaffer Birtan
Ayaktakiler, Orta sıra: Soldan itibaren, Yurdagül Eroğlu Nebahat Yedibaş, Gülseren Güvenli, Nurten Erpek, Feriha Tunceli, Mefharet Yıldırım, Ender Ergün, Münir Nurettin Selçuk, Necdet Yaşar, Radife Erten, Can Akşit Leblebi, Selma Ersöz, Hüri Akhan, Şayste Acar.
Arka Sıra: Soldan itibaren, Rahmi Sönmezocak, Fırat Kızıltuğ, Hidayet Bey (yönetici), Tamay Gökçetin, İpek Artunç, İncilâ Denizalp, Naima Batanay, Esin Besler, Recep Birgit, Alâaddin Aday, Yusuf Kalyoncu, Kemal Gürses

Duyguer, Udi Ahmet Nuri Canaydın, Kanuni Artaki Candan, Santûri Ziya Santur, Neyzen Şevki Sevgin, tanburi Dürri Turan, Kemanı Sadi Işılay ve Kemençevi Kemal Niyazi Seyhun.

Bu heyetin ilk konseri 1941 Mayısında verilen "Dede Efendi Konseri"'dir. Ali Rıza Şengel'in klasik tarzda yönettiği ve "Tarihi Türk Musıkisi Konserleri" şeklinde devam eden bu konserlerden sonra, İcra Heyetinin 1944 yılında kadrolu bir yapıya kavuştuğu görülmektedir.

Heyeti daha sonra Ercümend Berker, misafir olarak Mesut Cemil ve Refik Fersan yönetmişler, bu dönemlerde kadroya çok kıymetli müzisyenler dahil olmuştur: Fahire Fersan, Enise Can, Emin Ongan, Vecdi Seyhun, Vecihe Daryal, Necati Tokyay, Mustafa Sunar, İzzettin Ökre, Ercüment Batanay, Hüsnü Tüzüner, Cavsi Baykara, Burhanettin Ökte, Rana Varol, Yorgo Bacanos, Hakkı Derman, Fikret Kurluğ gibi sazendeler ve Kemal Gürses, Arif Sami Toker, Ahmet Çağan, Salih Dizer, Mustafa Kovancı, Ekrem Kongar, Akile Artun (ilk kadın üye olan) Mefharet Yıldırım, Türkan Dizer, Radife Erten, Mustafa Çağlar, Setrar Kormükçü, Hayat Anıl, Mualla Yakar, Can Akşit Leblebi, Rikkat Uyanık, Muzaffer Birtan, Ahmet Üstün gibi ses sanatkârları.

1950'li yıllar İcra Heyetinde, sanat performansının yüksek olduğu, önemli sanatkârların katılmasıyla geniş bir repertuarın halka sunulduğu yıllardır.

İcra Heyetine 1953'de şef olarak atanan Nevzat Atlığ, korovu bir yıl kadar yönettikten sonra istifa etmiştir. Boşalan şefliği kısa bir süre için Nuri Halil Poyraz üstlenmiş, ardındanda çeşitli dönemlerde konservatuarda görev yapmış olan Münir Nurettin Selçuk heyete şef olarak atanmıştır.

Bu dönemde ayrıca Kemal Gürses, Emin Ongan, Mefharet Yıldırım ve Radife Erten de korovu zaman zaman yönetmişlerdir.

1953 den itibaren heyete katılan sanatçılardan bazıları:

Sazlar: Naime Batanay, Cüneyt Orhon, Mübeccel Çerin, Hasan Erkoç,

Hilmi Rit, Niyazi Sayın, Necdet Yaşar, Doğan Ergin, Nezih Uzel, Fırat Kızıltuğ, Erdoğan Köroğlu, Ekrem Erdoğru, Sadun Aksüt, Yılmaz Özer, Cahit Peksayar, Vahit Anadolu, Coşkun Sabah, Fikret Bertuğ, Kemal Demir, Nurhan Hekimoğlu, Rubi Ayangil, Ümit Gürelman, Süleyman Erguner, Vedat Gençtürk, Nedim İçöz,

Sesler: Rıza Rit, Kasım İnaltekin, Yusuf Kalyoncu, Berrin Erbay, Taceddin Uygun, Nebahat Yedibaş, Nevzat Yalçınsu, Gülseren Güvenli, Ziya Akyiğit, Nevin İnam, Yurdagül Eroğlu, Fazilet Tanrısever, Şükran Özer, Huriye Akhan, Mürşide Şener, Feriha Tunceli, Recep Birgit, Rahmi Sönmezocak, Orhan Şener, Selma Ersöz, Nadir Hilkat Çulha, Necdet Cici, Melahat Pars, Doğan Koçer, Tülûn Korman, Şemsettin Kodal, Tülin Yakarçelik, Özdal Kale, İnci Çayırlı, Tülay Canik, Şayeste Acar, Sevinç Tolunay, Göksel Baykut, Serap Mutlu Akbulut, Nurten Erpek, Bahri Yüzlüer, Alaaddin Aday, Meral Uğurlu, Ertan Ersoylu, Ender Ergün, Tamay Gökçetin, Tülay Birgöl, İncila Denizalp, Bertuğ ve Esin Beşler'dir.

Kadrosu giderek yenilenen koroyu 1982 yılına dek Muzaffer Birtan yönetmiş, 1983'te bu göreve Rıza Rit atanmıştır.

Heyete bu dönemde giren sanatçılar: Refik Akbulut, Nurettin Çelik, Nesrin Kiben, Işık Birol, Oya Usel, Gürsel [illegible], Zafer Tekeli, Hamdi Demirci, [illegible], Fahrihan Ünsal, Nilay Yılmaz, Tahir Doğru, Ayşe Sağyaşar, [illegible] Demirtaş, Nurten Özkan, İlknur Açıkel.

[illegible] kurumun İstanbul [illegible] Rıza Rit yönetimin[illegible] çalışma[illegible] etmektedir.

Konservatuar'da [illegible]

İstanbul Belediye Konservatuarı'nda, folklor ve halk müziğine ilk yaklaşımlar Yusuf Ziya Demirci'nin müdürlük yaptığı döneme tesadüf eder. Onun şahsi eğilim ve sevgisiyle başlattığı girişimler neticesinde bir derleme heyeti kurulmuş, bu heyet 1926-1929 yılları arasında yurdun muhtelif yörelerine dört gezi yaparak 850 civarında ezgi toplamıştır. Rauf Yekta Bey başkanlığında Yusuf Ziya Demirci, Besim Tektaş ve Dürri Turan'dan oluşan heyetin topladığı bu ezgiler notaya alınarak Konservatuar [illegible] Adnan Saygun [illegible] notaya alınarak yayınlan[illegible] [illegible]

[illegible] daha önceden [illegible]

[illegible] önemi ve ezgilerinin [illegible] fikri çeşitli vesilelerle [illegible] Ahmet Cevdet Paşa, Fuad Köprülü, Mahmut Ragıp Gazimihal, Halil Bedii Yönetken, Rauf Yekta Bey, Musa Süreyya Bey gibi aydınlar tarafından sıkça dile getirildiğinden bunun neticesinde 1922'de Dâr-ül-elhân adına iki bin kadar anket fişi hazırlatılarak Maarif Vekâleti tarafından Anadolu'nun her yanına gönderilmiştir. Üç yıl kadar süren anket sonucu, musikişinasların gönderdikleri yüz kadar notadan 85 tanesi 1926 yılında iki defter halinde yayınlandı. Pek başarılı sonuç vermeyen bu çalışmalar sonucunda derleme gezilerine çıkmak ve ezgileri fonografla tesbit etme fikri yoğunlaştı. Ankette ele geçen türkülerin yayınlandığı Dâr-ül-elhân Anadolu Halk Şarkıları defterlerinden ikincisinin önsözünde bunu belirten Rauf Yekta Bey'e Müdür Yusuf Ziya Bey de katılınca gereken ça-

Tanburî Cemil Bey'in öğrencisi

Refik Fersan, konservatuarda Dâr-ül-elhân'dan itibaren çok önemli hizmetler vermiş bir sanatkârdır. Tanbur hocalığı, Tasnif heyeti üyeliği, İcra Heyetinde sazendelik ve şeflik yapmıştır. Tanbur icrasında ve bestekarlığında göze çarpan zarif üslûp ona, yakın müzik tarihimizde müstesna bir yer kazanmıştır.

Hocası Tanburi Cemil Bey'dir. Onun ders aldığı yılları, Mesud Cemil şöyle anlatmaktadır: "Tanburi Refik Fersan, babamın talebelerinin en iyilerindendir. Ben bahçede oynayan bir çocukken, o bıyıkları yeni terlemiş bir delikanlı idi ki, koyuca renkli "şlik" fesi, altın kösteklerle süslenmiş fantazi yeleği, mirden dikilmiş zarif kostümü ve on adım geriden tanburunu taşıyan uşağı ile Sineklıbakkal'daki eve derse gelirdi."

Refik Fersan (1893-1965) ve eşi Fahire Fersan (1900-)

Refik Fersan, eşi kemençe sanatçısı Fahire Fersan ve Münır Nurettin Selçuk'la yurt içi ve dışında müziğimizi çok düzeyli bir üslûpta tanıtan konserler vermiş ve müziğimize bir çok açıdan önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Halk Musıkisi Topluluğu: Soldan itibaren Aydan Erküvün, Kemal Koldaş, Fatma Türkân Yamacı. Şahin Gültekin, Seha Okuş, Hasan Mutlucan

lışmalar yapılarak 31 Temmuz 1926'da ilk gezi başlatıldı.

O tarihlerden sonra 1953'e gelinceye dek konservatuarda halk müziği ve folklorle ilgili bağımsız bir çalışma görülmemekte, bazı türküler ve ezgiler Türk Müziği İcra Heyeti tarafından "Milli Anadolu Havaları" ve "Milli Raks Parçaları" adları altında seslendirilmekteydi. Bazı konserlerde yer alan ve klâsik sazlarla icra edilen bu eserleri "Müessesemiz tarafından celp ve cem edilen Anadolu Halk teganniyatından parçalar olup, bestekârları meçhûldür" şeklinde açıklayan ifadeler de mevcuttur.

1953'te yönetmeliğe ilave edilen bir madde ile önce bir "İnceleme ve Derleme Kurulu" kurulmuş ve halk musikisi ile oyunlarının tesbit edilip notaya alınması faaliyeti yeniden canlandırılmıştır. Daha sonra da bu kurula bağlı olarak bir "Folklor Tatbikat Topluluğu" kurularak üç ses ve beş saz sanatçısı ile çalışmaya başlamıştır. Ardından onüç kişiye çıkan bu heyetin ilk şefi, kurulmasında büyük payı olan Sadi Yaver Ataman'dır.

1961 yılına kadar öğrencilerin de folklor dersi tatbikatı mahiyetinde katıldığı bu topluluk yirmi kişiyi aşınca bağımsız konserler vermeye başlamış, 1979'da düzenlenen son yönetmelikle adı "Halk Müziği Topluluğu" olarak değiştirilmiş ve kadrosu genişletilmiştir.

Topluluğun ilk şefi olan Sadi Yaver Ataman'dan sonra 1960'da koroyu bir yıl kadar Süheyla Altımışdört idare etmiştir. 1961 yılından itibaren şef olan Adnan Ataman bu görevi halen sürdürmektedir. Ayrıca Yücel Paşmakçı, Hamdi Özbay ve Tuncer İnan da koroyu çeşitli zamanlarda idare eden şef muavinleridir.

Halk musikimizin sözlü ve enstrümantal her türlü ezgilerini koro ve solo halinde halka sunan bu toplulukta görev yapmış ve yapmakta olan sanatçılar şunlardır: Adnan Türközü, Hasan Mutlucan, Fatma Türkan Yamacı, Nurten İnnap, Mehmet Özbek, Türkan Altan, Ömer Altan, Nevzat Ekmekçi, Zekai Beşgül, Saadet Yılmaz Bircan, Muharrem Akkuş, Sami Göğüş, Özdal Kale (Orhon), İnci Çayırlı, Tülin Yakarçelik, Şükran Ataman, Cemile Cevher, Perihan Mesudi, Baksen Günaydın, Turan Engin, Nevzat Eke, Durmuş Güçlü, Rezzan Tolay, Enver Şengül, Binali Selman, Mustafa Günaydın, Mustafa Hisarlı, Kemal Koldaş, Seha Okuş, Şahin Gültekin, Osman Bayşu, Orhan Yılmaz, Güner Karabacak, Yavuz Durmuş, Ferdi Ergüder, Ahmet Yakışan, Zeki Atsız, Ali İhsan Yılmaz, İsmail Güzel, Zafer Dalgıç, Aydan Erküvün, Handan Tunca, Ufuk Erbaş, Cabir Kökten, Erdoğan Dinçer, Metin Özden, Ali Ayhan,

Yıldız Yurtsever, Sema Durmuş, Birsen Çakmut, Fatoş Çal, Turan Şan, Esat Kabaklı, Erol Köker, Nursaç Doğanışık, Nuray Hafiftaş.

Son Yapısal Değişim

Kurumlaşmanın, toplumların hayatında yadsınamayacak bir önemi vardır. Sanat ve müzikteki kurumlaşma ise, devamlılık ve yaratıcılığı teşvik eden özgür ortamların sağlanabilmesi için özellikle önemlidir. Bu önemin yeterince kavranılamadığı dönemlerde, sanatsal yaklaşımların "gündelik" ihtiyaçlara cevap arama düzeyinde kaldığı görülür.

Bu anlayışa zaman içinde, Türkiye'nin bu ilk konservatuarı da maruz kalmış ve maddi değerlerin daha fazla öne çıktığı bir düzende giderek "kâr getirmeyen yan kuruluş" şeklinde nitelendirilmeye başlanmıştır.

1980'lerden sonra ise artık Belediye için konservatuar, "taşınması imkânsız bir maddi yük" olarak kabul edildiğinden başka bir kuruma devri gündeme gelerek 1986'da Bedrettin Dalan'ın başkanlığı döneminde İstanbul Üniversitesi'ne devredilmiştir.

Büyük bir şans eseri olarak bu değişim, konservatuar için hem akademik hakların temini, hem de köklü bir üniversite çatısı altında gelişme olanağı, bulması açılarından son derece isabetlidir.

Bu konservatuar, 77 yıl önce Dâr-ül-elhân'la başlayan bu macera sonucunda İstanbul Üniversitesi'nin bünyesinde, tüm bölümleriyle yer almaktadır.

Kuruluşundan beri konservatuarda çok önemli yeri olan Türk Musikisi bölümü ise eğitim ve icra gruplarıyla geleneğini sürdürmekte ve *Bir meş'aledir devr edilir elden ele* dizesinde olduğu gibi yeni nesillere taşınmaktadır.

[Bu yazıda kullanılan fotoğraflar sayın Fikret Bertuğ'un koleksiyonundan sağlanmıştır.]

İki Usta İcracı

Neyzen Niyazi Sayın İstanbul Belediye Konservatuarı'nda uzun yıllar görev yapmış, müziğimizi uluslararası düzeyde temsil etmiş ve Türkiye'nin müzik hayatında "özel" yer almış olan bir sanatkârdı. Ulaşmış olduğu müzikal çizgideki "tefelsüf", onu algılayabilenler için bir "imtiyazdır" dersek pek de yanılmış olmayız. Ona göre "bugün dahi kendi klâsik musıkimize gereken değeri vermiyoruz, bu konudaki kültürsüzlük toplumun genel olarak içinde bulunduğu durumun yalnızca bir boyutu." Dâr-ül-el-hân zamanında ecdadın yadigâr bıraktığı değerlerle ilgili muazzam bir çalışma yapılmasına rağmen bunun giderek, güzelliğe kıymet verilmeyen bir toplumsal dönüşümde yok olduğu görüşünde.

Niyazi Sayın, "bugün halka sunulan müziğin önemli bir kısmının asıl müziğimizle alâkalı olmadığı ve tek başına klâsik musıkiye ait bir müessesenin bulunmamasının en önemli eksiklik olduğu" şeklindeki düşünceleriyle görüşlerini özetliyor.

Tanburi Necdet Yaşar, İstanbul Belediye Konservatuarı'nda icracı olarak önemli hizmetler vermiş, müziğimizi yurtdışında da eğitim ve icra bazında gereken düzeyde tanıtmış bir sanatkârdır. Klâsik üslûbu, kişisel anlayışıyla yorumlayarak özgün bir icra stili geliştiren sanatçıdan, "bugün sürdürmekte olduğu müzik yaklaşımının temelinde Dâr-ül-elhân üslûbunda müzik yapmak idealinin yattığını" öğreniyoruz. Dâr-ül-elhân'ın plâklarından yansıyan icra tarzı, otantik sazların kullanımı ve bireysel hünerlerin sergilenmesine olanak bugünkü musiki anlayışının temelini de oluşturmaktadır. Yaşar ayrıca topluma klâsik Türk Musıkisi'nin inebilmesi için mutlaka bu sıcaklığın korunması gerektiği [illegible] dadır.

Soldan Sağa, Mefharet Yıldırım, Münir Nurettin Selçuk, Niyazi Sayın, Necdet Yaşar

Kaybettiğimiz Bir Bilim Tarihçisi ve Gökbilimci

Muammer Dizer

AYKUT KAZANCIGİL

Kısa bir süre önce kaybettiğimiz Kandilli Rasathanesi Müdürü gökbilimci ve bilim tarihçisi Prof. Dr. Muammer Dizer, 12 Mayıs 1924 yılında İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladıktan sonra, 1946'da İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik-Astronomi Dalı'ndan mezun oldu. 1947 yılında Kandilli Rasathanesi'ne asistan oldu. 1946'da doktorasını tamamladıktan sonra, Fransız bursu ile Paris-Meudon ve Pic-du-Midi Rasathaneleri'nde bilimsel araştırma yaptı. 1962'de Londra Üniversite Rasathanesi'nde bilimsel araştırma yaptı. Bir süre sonra doçentlik sınavını başarı ile verdi. Gerek Faransa ve gerek İngiltere'de yaptığı araştırmalar yabancı bilim mecmualarında yayınlandı.

Kandilli Rasathanesi'ne girdiğinin 23. yılında, 1970'te, Rasathane Müdürlüğü'ne atandı. Müdürlüğe atandıktan sonra bilimsel çalışmaları yanında Kandilli Rasathanesi'nin ulusal ve uluslararası bilim ortamında belirli bir seviyeye ulaşması için büyük bir çaba harcadı. Rasathane personelinin bilimsel seviyelerini takviye için, lisans üstü çalışması ve doktora olanakları hazırladı; hemen hepsi bilgi ve görgülerini artırmak amacı ile dış ülkelere gönderildi.

Bu yıllarda bir *Merkez Deprem Laboratuvarı* yanında, önce Batı Anadolu ve daha sonra *Türkiye Deprem* Ağı'nı kurdu ve bu deprem istasyonları ile ilgili aletlerin Rasathane'de üretilmesi olanağını sağladı. İstanbul Teknik Üniversitesi işbirliği ile Türkiye'nin en büyük *Paleomanyetizma Laboratuvarı*'nın kuruluşunu gerçekleştirdi. DPT'nin desteği ile modern bir *Güneş Fiziği Laboratuvarı*'nı çalışır duruma getirdi.

Bu arada anlaşılamayan bir nedenle Kandilli Rasathanesi 1982'de Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlandı. Daha sonra bu oldubitti hakkında hiçbir ses çıkmadı. Genelde Üniversite (ve hele Astronomi dalı olmayan bir Üniversite) ile görev sahası çok ayrı olan bu merkezî Rasathane arasındaki anlamsız ilişki dile getirilemedi. Ancak bu anlamsız tasarrufun herhalde bir gün düzeltileceği beklenebilir.

Prof. Dr. Aykut Kazancıgil
İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi öğretim üyesidir

Ancak sonuçta Rasathane'nin 1982 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlanmasından sonra *Güneş Fiziği Laboratuvarı* için öngörülen yatırımlar tam anlamı ile gerçekleşemedi. Dizer, emekli olmadan evvel planladığı *Bilim Tarihi Müzesi ve İznik Depremleri Önceden Tahmin Projesi*, DPT tarafından destek gördü ve gerekli ödenek sağlandı.

Bu yoğun bilimsel çalışmaları idare ettiği ve dünyaca ünlü hale gelen kurumun sorumluluğu yanında, Dizer'in bizi burada ilgilendiren tarafı bilim tarihçisi olarak yaptığı çalışmalar ve katkılardır. Dizer, Kandilli Rasathanesi'nin başına geçince elindeki tarihi mirasın değerini derhal fark etmiş ve bunu değerlendirmeye yönelmiştir. Zaten orta öğrenim yıllarından hocası olan Tahir Nejat Gencan'dan geleneksel kültür hakkında sağlam temeller elde etmiş bir kişi olarak, konu ile ilgili bir seri yayına yöneldi. Türkiye astronomi tarihi bakımından çok önemli olan bu ortamı ve dönemi aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

Her şeyden önce tartışmasız olarak Türkiye'de çağdaş astronomi bilimi-

Bir astronomi aleti olan Rubu Tahtası üzerinde Muammer Dizer'in yapmış olduğu bir çalışma

Altta Fatin Hoca (Gökmen) yabancı bir bilim adamıyla

nin kurucusu ve Kandilli Rasathanesi'nin hamurunu yoğuran kişi Fatin Gökmen'dir (1877-1955). 1910'da Rasathane Müdürü olan Fatin Hoca, bir süre sonra ilaveten Dârülfünûn Fen Fakültesi Heyet Müderrisi (yani astronomi profesörü) olmuş, 1933'ten sonra da emekli oluncaya kadar yine Rasathane'yi yönetmeye devam etmiştir (1943). Fatin Hoca eski İslam astronomisini de gayet iyi bilmekteydi. Bir değişim sürecinin insanı olarak inanılmaz bir gayretle eline geçen her malzeme=materyal derlemiştir. Bunlar paha biçilmez değerde 500 dolayında yazma (astronomi ile ilgili eski kitap) ve son derece kıymetli eski astronomi aletleridir (usturlap, rubu tahtası vd...).

Muammer Dizer, işe bu noktadan başlamış, her şeyden önce bu büyük hazinenin kaynakçasını ve kitapların künyelerini muntazam şekilde yayınlamıştır. Bu türlü bir *yazma* birikimi dünyada da yok denilecek kadar nadirdir; dönem dönem geliştirerek çıkardığı *Rasathane Yazmaları Kaynakçaları* dünya bilim tarihi merkezlerinin vazgeçilmez başvuru eserlerinden biri olmuştur. Şu kadar ki, bu satırların yazarı olarak Dizer'den birçok nüsha alıp yurtdışından isteyen merkezlere bizzat göndermişimdir (Yayın No. 5,6, 20). İkinci büyük katkısı, elindeki alet hazinesini değerlendirmek, bunları yayınlamak ve tanıtmak olmuştur. Bu sırada kendisi de çeşitli konular üzerinde araştırmalar yaparak bunları yayınlamıştır.

Bu yayınları, mesleki başarısının yanında, Dizer'i dünyaya bilim tarihçisi olarak da tanıtmış oldu. Nitekim 1977 yılında, Takiyüddin Rasathanesi'nin 400. yıldönümü nedeniyle bir uluslararası sempozyum düzenledi ve tebliğleri yayınladı (Yayın No. 21). Açıklamalarla ve belirli bir sıra içinde düzenlediği astronomi aletlerini üç ay süre ile Boğaziçi Üniversitesi'nde sergiledi (Bu aletlerle ilgili bir katalog hazırladı ise de basılmadı.). UNESCO'nun "İslam Bilim Tarihi"

ile ilgili temel yayını için kendisinden astronomi bölümü istendi. Bilim tarihi ile ilgili birçok uluslararası toplantıya tebliğ ile iştirak etti.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi emekli olmadan evvel DPT'den destek görerek yapımını öngördüğü *Bilim Tarihi Müzesi* inşaatı, kendisi emekli olduktan sonra da devam etti. Gönül, bu büyük hazinenin rahmetli Dizer'in sağlığında ve onun denetimi altında yeni müzeye yerleşmesini ve geniş bir duyuru ile bu müzenin uluslararası başvuru merkezi haline gelmesini isterdi. Vefatından önce "Osmanlı İmparatorluğu'nda Astronomi ve Rasathaneler" konusunda bir kitap üzerinde çalışmakta olan Dizer'in bilimsel alanda mesleği ile ilgili yayınları, *Türkiye Astronomi Çalışmaları*'nı derleyen ve yine kendisi tarafından yayınlanan kaynakçada mevcuttur (Bkz. Yayın No. 15). Bizim açımızdan önemli olan bilim tarihi yayınlarını ekte numaralandırılmış olarak takdim ediyorum Muammer Dizer'in hatırasını saygı ile anarken eşi Prof. Dizer, çocukları ve ailesine başsağlığı dilerim.

Dr. Muammer Dizer'in Bilim Tarihi ile ilgili Yayınları

1 "İlk Rasathaneler ve Türklerde Rasathaneler"
Bilim ve Teknik 2 (22/: 23-25, 1969).

2 *Türkiye'de Astronomi Çalışmaları* (1935-1971)
Kandilli Rasathanesi 50. Yıl Yay. No. 1, 118 sf. İstanbul 1973.
(Selahattin Beyazıt, Atilla Özgüç ile)

3 *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Rasathaneleri*
Kandilli Rasathanesi 50. Yıl Yay. No. 3, 40 sf. İstanbul 1973.

4 *Kandilli Rasathanesi*
Kandilli Rasathanesi 50. Yıl Yay. No. 2, 55 sf. İstanbul 1973.

5 *Kandilli Rasathanesi Kitaplığı, Yazma Eserler Kataloğu 1,*
Kandilli Rasathanesi Bilim Tarihi Yay. no. 6, 46 sf. İstanbul 1973.

6 *Kandilli Rasathanesi Kitaplığı Takvim Kataloğu*
Kandilli Rasathanesi Bilim Tarihi Yay. No. 7, 46 sf. İstanbul 1973. (Atilla Özgüç ile)

7 1923-1966 Döneminde Astronomi Dalındaki Araştırmalara Türklerin Katkısını Gösteren Bir Bibliyografya ve Bazı Gözlemler *TÜBİTAK, IV. Bilim Kongresi, BAYG.*, Tutanak, Ankara 1973. (E. İnönü ile)

8 Büyük Türk Düşünürü Ali Kuşçu'nun Astronomiye Katkısı *Bilim ve Teknik* 10 (115): 13-15, 1977.

9 *Osmanlı Türklerinde Astronomi ve Rasathaneler:* İstanbul Rasathanesi'nde Sarkaçlı Saat Kullanıldı mı? TÜBİTAK, VII. Bilim Kongresi, BAYG Grubu, 1980.

10 The Da'irat al-Muaddal in Kandilli Observatory and some remarks on the Earliest Recorded Islamic Values of the Magnetic Declination J. Hist. of Arabic Science Vol. 1, No: 2, November 1977.

11 *The Celestial Globe of Kandilli made by Ja'far İbn Dawlatshah al-Kirmani* History and Philosophy of Science, pp. 14-21, Islamabad 1979. (W. Meyer ile)

12 The Astrolabe of Taqi al-din at Kandilli Observatory *International Symposium for the Hist. of Arabic Science* University of Aleppo, April 1979.

13 İslam Dininin Astronomi ile İlişkisi *Diyanet Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, 1979.

14 *Rubu Tahtası*
I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İTÜ, Cilt 1, sf. 9-13, Eylül 1981. (H. Denker ile)

15 *Türkiye'de Astronomi Çalışmaları* (1923-1982), *Bibliyografya*, Boğaziçi Üniv. Kandilli Rasathanesi Yay., 146 sf. İstanbul 1983. (Atilla Ögüç ile)

16 *Kandilli Rasathanesi Tarihçesi*
Cumhuriyet Döneminde Astronomi Çalışmaları Sempozyumu, 26 Aralık 1983, BÜ Kandilli Rasathanesi Yay., sf. 12-22, İstanbul 1983.

17 *Muhtasar Fi'ilm el-Tencim ve Ma'rifet el-Takvim*
(Risale-i Si Fasl)
Nasir el-Din el-Tusi, (Türkçeye Çeviren: Ahmed-i Daî)
Bugünkü Türkçeye Çeviren: T.N. Gencan ve M. Dizer, Boğaziçi Üniv. Kandilli Rasathanesi Yay., 77 sf. İstanbul 1984.

18 *Astronomi Hazineleri*
Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, no:4, 42 sf.+24 resim, İstanbul 1986.

19 İslamda ve Osmanlılarda Saat
Bilim-Birlik-Başarı (İzmir) Sayı 45, Yıl 12, 1986.

Bilim-Birlik-Başarı (İzmir) Sayı 46, Yıl 12, 1986.

20 *Kandilli Rasathanesi (1868-1988) Yazma Eserler Kataloğu*
Boğaziçi Üniv. Yay., 182 sf. İstanbul 1989.

21 *International Symposium on the Observatory in Islam*
(İstanbul 19-23 September 1977)
Yayınlayan: M. Dizer, MEB Basımevi, 272 sf. İstanbul 1980.

22 *Rubu Tahtası*
Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 147 sf. İstanbul 1987.

23 *Quadrant Rub'Al-Mujayyab* (Rubu Tahtasının İngilizcesi)
62 sf., Teksir+51 sf. resimli, İstanbul 1988

24 *Ali Kuşçu*
Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., No: 80/913, 68 sf. Ankara 1988.

25 Uluğ Bey
Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

26 *Early Scientific Instruments (Astrolabes, Quadrants, Globes, Sundials, Topographical Instruments, Astronomical Compendia, Astronomical Instruments, Miscellaneous)*
Kandilli Rasathanesi'nde Mevcut Tarihi Aletlerin Açıklanması ve Katoloğu, Teksir halinde, 54 sf.+32 resim, İstanbul 1990.

27 *Takiyüddin*
Kültür Bk. Yay., 1000 Temel Eser, No: 148, 186 sf. Ankara 1990.

28 İslamda ve Osmanlılarda Saat
Bilim Tarihi, sayı 3, 1992.

29 Rasathane-i Amire
Bilim Tarihi Sayı 16, Şubat 1993

30 Türkiye'de Meteoroloji
Bilim Tarihi Sayı 21, Temmuz 1993.

Kuruluşunun 125. Yılında

Kandilli Rasathanesi

1868-1993

MUAMMER DİZER

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulup Cumhuriyet döneminde de yaşamına devam eden ve Batı bilimsel düşünce çerçevesi içinde teçhizatlanan ve teşkilatlanan Kandilli Rasathanesi'ni, yaşamına etki eden tarihler esas alınarak muhtelif peryodlar içinde inceleyeceğiz.

Kuruluş ve Teçhizatlanma

Bu peryod içinde kuruluşunu takip eden ve Fatin Hoca'nın emekli olunceya kadar yapılan faaliyetleri özetleyeceğiz. Fakat herşeyden önce Fatin Hoca'yı tanıyalım.

Kandilli Rasathanesi'nin ilk müdürü olan Fatin Hoca, 1878 yılında Akseki'de doğdu. İlk öğrenimini Akseki ve Alanya'da ve Medrese hazırlık sınıflarını İstanbul'da, Fatih Medresesi'nde tamamladı. Astronomi ve matematiğe merakı nedeniyle, o dönemin tanınmış bilim adamlarından, Salih Zeki Bey'in dikkatini çeken Fatin Hoca, 1901 yılında Riyaziyat Medresesi'ne (Fen Fakültesi) girdi, ve bu arada takvim hazırlama yöntemlerini öğrenmek için Sultan Selim Cami-i Muvakkithanesi Başmüneccimi Hüseyin Hilmi Efendi'nin yanında çalıştı. Fen Fakültesi'ni birincilikle bitirdikten sonra, kısa bir süre Darüşşafaka'da matematik öğretmenliği yaptı ve Salih Zeki Bey'in isteği üzerine Riyaziyat Medresesi'ne, Astronomi ve Hesabı İhtimaliyat müderrisi olarak girdi. Hoca olarak tayin edildiği Fen Fakültesi'nde bir süre de dekanlık yaptı. 1933 Üniversite reformu ile Rasathane Müdürlüğü uhtesinde kalmak üzere üniversitede görevine son verildi. Bu durum Hoca'nın hayatında önemli bir yara olarak kaldı.

Üniversite reformu sırasında medrese kökenli diye üniversite kadrosuna alınmayan Fatin Hoca, Türkiye'de ilk defa üniversitelerimizde ders konusu bile olmazken zaman tayini, osenografik ölçümler, deprem ve yer mıknatisiyeti konusunda gözlem yapacak tesis ve aletleri sağlayacak çalışmaları başlattı. Bugün bu servisler daha da modernleşerek çalışmalarına devam etmektedir. Şüphesiz Fatin Hoca bu teşkilâtı kurmamış olsa idi, bugünkü modern rasathane olmayacaktı.

Fatin Hoca, idealindeki, Batı anlamında bir rasathane kurmak için gerçekten çok güç ve zor koşullar altında, yoğun bir çalışma ortamına girdi ve bugünkü Kandilli Rasathanesi'nin sağlam temellere oturmasını sağladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kurulan, İmparatorluğun ikinci rasathanesi artık bir Ortaçağ rasathanesi değildi. Bu nedenle bugün Kandilli Rasathanesi modern konuları ele alarak, uluslararası ortamda yarış uğraşına girmiştir. Bütün bunları Fatin Hoca'nın ve arkadaşlarının uğraşlarına borçlu olduğumuz bir gerçektir.

Fatin Hoca, herşeyi olan Kandilli Rasathanesi'nden, 1943 yılında kanuni yaş haddi nedeniyle emekli olarak ayrıldı. Fakat rasathane ile ilgisi ölünceye kadar devam etti.

Fatin Hoca'nın en büyük eseri, hiç şüphesiz Kandilli Rasathanesi'dir. Hemen hemen bütün ömrünü harcadığı eseri, memleketimizin kültür hayatında da oldukça etkili oldu ve bu nedenle de memleketimiz için büyük manevi değeri olan Hoca unvanı, ona layık görüldü. Fatin Hoca'nın, gazete ve mecmualarda özellikle bilim tarihi konusunda birçok yazılarının yanı sıra Eski Hitay takvimi (1936); 19 Haziran 1936 Küsûfi Kullisi (1936); Rub'u Tahtası Nazariyesi ve Tatbikatı (1948); İslam Ansiklopedisi için hazırladığı Bilim Tarihi ile ilgili yazdığı maddeler bulunmaktadır. Fatin Hoca 1955 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

12 Nisan 1909 İhtilâli'nden sonra kurulan Hükümetin Milli Eğitim Bakanı Emrullah Efendi, 21 Haziran

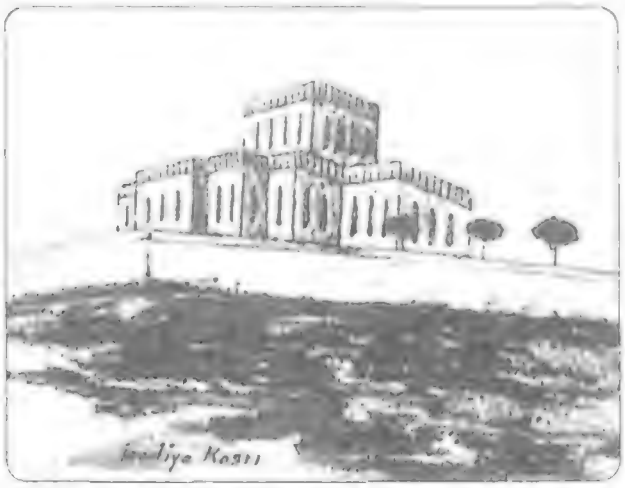

1910 tarih ve 1076 sayılı yazı ile Fatin (Gökmen) Hoca'yı yeni kurulacak rasathane müdürlüğüne tayin etti. Rasathanenin kurulması gerçekçesi ne olursa olsun, görevin Fatin Hoca'ya verilmesi bugünkü Kandilli Rasathanesi'nin sağlıklı gelişimini sağlamıştır. Bunun üzerine Fatin Hoca, rasathanenin kurulacağı yer ile ilgili yaptığı incelemeler sonucunda, bugünkü Kandilli sırtlarındaki İcadiye tepesini Rasathane yeri olarak seçmiştir. İcadiye tepesinde bugün yanmış olan bir kasır mevcut idi. Bu kasrın yapılmış bir resmi Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki arşivinde muhafaza edilmektedir. Bu tepe, rasathane olması yanında yangın haber verme yeri olarak uzun süre kullanılmış, hattâ 1950 yılına kadar bugünkü dürbün binası önündeki meteroloji kulesi üzerinde (bugün bu kule yakılmıştır) 1000 vatlık bir lamba, Ramazan günleri yakılarak Beyazıt Kulesi'ne iftar saati bildirilmiştir.

Kandilli Rasathanesi'nin kuruluşuyla ilgili bilgileri, Birinci Dünya Harbindeki gelişmeleri, Rasathanenin işgali ve yanmasıyla ilgili bilgiyi daha önce yayınlamış olduğum iki makalede açıkladığından burada tekrarlamaya gerek görmüyorum.[1,2]

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, 1918 yılında, Darülfünun'a bağlı, Şehzadebaşı'ndaki Saffet Paşa Konağı'nda bulunan Coğrafya Enstitüsü'nde *Tetkikat-ı İklimiye Encümeni* kuruldu ve çalışmaları ile ilgili çeşitli maddelerden oluşan bir talimatname hazırlandı. Kandilli Rasathanesi "Arşivinde" mevcut, No. 338537/918 sayılı Veziri Azam'dan Harbiye Nazırına yazılmış Fransızca mektubun kopyasını, oldukça ilginç olduğu düşüncesi ile özetlemek istiyorum. Bu mektubun neden Fransızcaya çevrilmiş olduğunu açıklamak mümkün değildir.

25 Mayıs 1918 (1334) alınan ve 25 Mayıs 1918 da Refik adında biri tarafından çevirisi yapılan mektubun özeti:

Uygar ülkelerde olduğu gibi memleketimizde de 20'nin üzerinde meteoroloji istasyonundan oluşan bir şebeke ve klimotoloji komisyonu kurulduğu açıklanmakta ve elde edilecek fayda üzerinde durulmaktadır. İmparatorluğun her yerinde klimatoloji, meteroloji ve hidroloji istasyonlarının kurulmasının karara bağlandığı vurgulanmakta ve Eğitim Bakanlığından alınan bir yazıda (2 Mayıs 1334 tarih No. 425 sayılı mektup) hizmetin başarı ile sonuçlanması için diğer Bakanlıkların ilgi duyacağı işaret edildikten sonra, Dr. Obst'ın,[3] farklı Bakanlıklarca öngörülecek uzmanlardan oluşacak komisyon önerisi de yer almaktadır. Yazıya ek olarak Bakanlıklar konseyinde okunan, bu komisyonla ilgili öneriler de eklenmiştir. Buna göre 22-25 Nisan 1334'de toplanan Meteoroloji Kongresi kararları şunlardır:

1. Savaş, Deniz, Eğitim, Çalışma ve Tarım Bakanlıkları meteoroloji istasyonları kurulması ile ilgilenmektedir, bu servislerin yönetimlerinin birleştirilmesine karar verilmiştir.

2. Bu servislerin kuruluşlarına şimdiden başlayan farklı Bakanlıklar aynı bölgede kurdukları farklı istasyonlar nedeniyle olağanüstü harcamalara neden olmuşlardır, üstelik değişik yerlerde üretilen aletlerin kullanımı da önemli zorluklar yaratmaktadır.

3. Meteoroloji servisleri ile ilgilenen değişik Bakanlıklar olduğundan farklı bölgelerde kurulan bu servisleri tek bir yöneticinin yönetiminde, bir merkezde toplama olanağı bulunamıyacaktır.

4. Donanma Bakanlığı (Bahriye Nezareti) tarafından kurulmasına karar verilen ve rüzgârları önceden haber veren istasyon merkezi bilimsel bakımdan Savaş Bakanlığının 13. bölümüne bağlı meteoroloji merkeziyle özel bir bölüm halinde ortak çalışacaktır, donanma organizasyonunun servisi donanma kurmayına bağlı donanma harita bölümüyle birlikte çalışacaktır.

Meteoroloji istasyonları iklim ile ilgili gözlemler yapacak, tahmin merkezi elde edilen bilgileri sivil merkezî yönetime iletecektir.

İçişleri, Çalışma, Tarım ve Eğitim Bakanlıklarının ilgilendiği iklim servisi, Eğitim Bakanlığına bağlı iklim bilimleri çalışma komisyonu adı altında bir merkez oluşturulacaktır.

İklim bilimleri çalışma komisyonunun kuracağı istasyonlar, iklimle ilgili gözlemler dışında donanma ve Savaş Bakanlıkları'nın ilgilendikleri gözlemleri yaparak ilgili Bakanlıklar'a iletecektir.

Çalışma Bakanlığı hidrolojik çalışma merkezi kuracaktır. Bu şekilde kurulacak servisler uygulamalarında özerk olacak ise de tahmin, rüzgarları haber veren iklim ve hidroloji çalışmaları ya-

1 DİZER, M.: Rasathane-i Amire. Bilim Tarihi Sayı: 16, Şubat 1993

2 DİZER, M.: Türkiye'de Meteroloji. Bilim Tarihi Sayı: 21, Temmuz 1993.

3 Burada adı geçen Obst 1915 düzenlemesinde İstanbul'a gelen ve Coğrafya Kürsüsünün başına geçen genç Alman Öğretim Üyesidir. Obst iklim değişiklikleri ile ilgilenmiş ve Coğrafya Enstitüsüne pekçok malzeme kazandırmıştır. Onunla beraber Türk Öğretim Üyesi olarak Faik Sabri, Ali Macit Beyler çalışmıştı. Obst 1918'de Türkiye'den ayrılmıştır. Hazırlamış olduğu bu rapor metni ilk defa olarak yayınlanmaktadır. Bu konunun ayrıntısı için bkz. ERİNÇ, S.: Cumhuriyet'in Ellinci Yılında Türkiye'de Coğrafya. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Cumhuriyetin 50. yılı Armağanı, İstanbul 1974.

Rasathane meteoroloji binasının betonlaştırılması.

Karşı sayfada İcadiye Kasrı'nın eski bir çizimi. (Süheyl Ünver Koleksiyonu)

pan servislerin yöneticilerinin oluşturacağı bir Komisyonun yönetiminde ortak çalışacaklardır. Gerekli hallerde bu komisyon ilgili Bakanlıkların atamaları ile tamamlanacaktır.

Yukarıda söz edilen Komisyonun şu görevleri olacaktı:

1. Tek çeşit yeni meteoroloji istasyonları kurulacak. Bu alanda Savaş ve Deniz Bakanlıklarının Milli Savunma alanında aldıkları kararlar öncelik taşıyacaktır.

2. En iyi gözlem yöntemlerinin ve aletlerin tek çeşitliliğinin tartışılması.

3. Komisyon farklı servisler arasında gözlemlerin değişimini ve istenildiği anda herhangi bir servisin bilimsel dökümanının serbestçe incelenmesini sağlar. Bu nedenle tüm bu servislerin tek bir binada toplanması arzu edilmektedir.

4. Komisyon farklı servislerin çalışmalarına davetler çıkartıp organize ederek konferanslar verilmesini ve de teknik tartışmalar yapılmasını sağlayacaktır.

Yönetici Komisyonun oluşması:

1. Her Bakanlık Komisyona bir yada iki vekil gönderecek, bunlar değişmez üyeler olacaktır. Savaş, Donanma, Eğitim, Çalışma Bakanlıklarınca atanacak bu vekillerden her biri Bakanlığın merkezi servisinin yöneticisi olacaktır.

2. Daimi üyeler aralarında Komisyonu bir yıl süre ile yönetecek bir temsilci seçecektir.

3. Komisyonun Tüzüğü daimi üyelerce hazırlanacaktır.

1919 da Harbin sonunda Askeri Rasadat-ı Havaiye dağılmış ve Dr. Obst'un kurmaya çalıştığı Tetkikatı İklimiye teşkilatı sahipsiz kalmış, bunun üzerine, Milli Eğitim Bakanlığı bu örgütü, sivil ihtiyaçları karşılamak amacı ile "Tetkikatı İklimiye Müfettişliği" adı ile bir daire kurdu ve Rasathane-i Amire'ye bağladı. Kuruçeşme üzerinde kurulan bu daireyi, Rasathane-i Amire üç ay sonra alabilmiş ve sonra da o zamanın Milli Eğitim Bakanı, politik nedenlerle Tetkikatı İklimiye Müfettişliğini kaldırmıştır.

1911 yılında kurulmaya başlayan Kandilli Rasathanesi, Cumhuriyet dönemine kadar ancak Meteoroloji çalışmalarını yürütebilmiş ise de astronomi ve jeofizik çalışma konularında bazı girişimlerde de bulunulmuştur. Bu arada tahrip edilen Rasathane-i Amire'nin aletleri arasında sağlam bulunan iki deniz kronometresi ile eski bir geçiş aleti, ufak bir teodolit ve iki elektrikli duvar saati devir alınmıştır. 1912'de iki Lerow kronometresi ile iki sekstant daha sağlanarak, bunlarla Rasathanede, bir saniye duyarlıkla, zaman tayini yapılmış ve muhafazasına çalışılmıştır. Bu saat ayarı PTT teşkilatına ve DDY şebekesine verilerek memlekette muntazam saat düzenine gidilmiş ve bu arada İstanbul ve civarı için hava tahmininde bulunulmuştur.

1920 yılında sağlanan ödenekle ilk iş olarak ahşap olan meteoroloji binasına betonarme üç oda ilave edilerek, meteoroloji parkının etrafı duvarla çevrilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi:

Kandilli Rasathanesi gelecek için çalışma programları yaparken, Maarif Vekalati Müdürler Encümeni'nin 19 Ağustos 1924 tarih ve 9948/1924 sayılı kararı ile, hava rasat merkezinin bir Umum Müdürlük halinde Dârülfünûn Emini uhdesine verilmesi ve rasathanenin de bu Umum Müdürlüğe bağlanması kabul edilmiş ise de, Fatin Hoca'nın girişimleri sonucu bu karar gerçekleştirilemedi. Bununla beraber 1923 yılında Rasathane Müdürlüğü, Meteoroloji şebekesinin memleket deniz ve hava ile ziraat ve memleket sağlığı bakımından taşıdığı önemi vurgulayan bir önerisi Maarif Vekaleti'ne verdi. Sonuçta Milli Savunma, Ziraat ve Bayındırlık Vekâletleri ayrı ayrı teşkilat kurdu ve bu hal karşısında, Rasathane sonucun nereye varacağını beklemek zorunda kalmışdı.

1926 yılında elde edilen 35.000 lira ödenekle dürbün binasının temeli atı-

lırken, diğer taraftan da atelye ve kütüphane binaları tamamlanmıştır. Cumhuriyet Hükümetlerinin rasathaneye ilgisi sonucu elde edilen ödeneklerle Batı anlamında kurulması planlanan rasathanenin tesisleri yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. 1928 yılında, özel bir itina isteyen dürbün binasının duvarları yapılmış ve aynı yıl sismograf binası tamamlanmıştır, 1918 yılında Zeiss Fabrikası'na sipariş edilen ekvatoryal dürbün 1925 yılında İstanbul'a getirilmiş ve 1933'de dürbün binasının en üst katı tamamlanarak, dürbün kubbe içindeki beton pilyesi üzerine yerleştirilmiştir. Dürbün binasının kullanılır duruma gelmesi ancak 1935 yılında mümkün olmuştur. Bu inşaatlar devam ederken diğer taraftan, yapılan binaların içine yerleştirilecek aletlerin siparişine de önem verildi.

Rasathanede başlangıçdan beri zaman tayini konusuna büyük önem verilmiştir. Rasathanenin ilk günlerinde sekstant ile yapılan zaman tayininin daha modern aletlerle yapılması amacı ile 1925 yılında, yabancı rasathanenin yayınladığı zaman işaretlerini alarak zaman tayini amacı ile Kısa ve Uzun dalga radyo alındı ve sisteme prizmalı bir astrolap ilave edildi. 1927 yılında zaman tayini laboratuvarını tamamlamak amacı ile Askaniye Meridiyen Geçiş aleti, meridiyen doğrultusunu sabit tutabilmek için, Kolimator ve Mir takımı alınmıştır. 1931 yılında da zaman laboratuvarının gelişimine devam edildi ve Rifler firmasından, sabit basınç altında çalışan sarkaçlı bir saat ile, Onogo saat işaretlerini vermeğe mahsus cihazlar getirildi. Bu arada Zenith Teleskopu pavyonu tamamlandı ve 1934 yılında satın alınan Zenith Teleskop yerleştirildi.

1926 yılında memlekette meydana gelen depremleri incelemek amacı ile de bir takım küçük model Ichert Sismografı satın alındı. Kandilli Rasathanesi'ndeki hızlı gelişimi takip eden Ankara Belediyesi satın aldığı iki adet Mainka Sismografını 1928 yılında Kandilli Rasathanesi'ne hediye etti. 1933'de bir takım Galitzin sismografı sağlanarak, başlangıç için önemli deprem kayıt aletleri sağlandı. Bir tarafdan Cumhuriyet Hükümetlerinin desteği diğer taraftan Ankara Belediyesi'nin hediyesi ile bu aletler 1934 yılında tamamlanan Sismograf binasına yerleştirilerek deprem kayıtlarına başlandı.

Fatın Hoca laboratuvarda çalışırken

Fatin Hoca'nın bu yazısında da görülüyor ki rasathanenin çalışma alanı meteoroloji olmayıp astronomi ve jeofizik konuları idi. Bu nedenle Fatin Hoca, bu konu üzerinde ısrarla durmuş ve rasathanenin gelişimi için Belçika'daki Uccle Rasathanesi'ni örnek almıştır. Fatin Hoca'nın 11 Aralık 1340 (1924) tarih ve 90 sayı ile Milli Eğitim Bakanlığı'na yazdığı yazı oldukça ilginçtir. Bu yazıda: "Zamanın incelikle tayini ve muhafazası için alınacak alet ve yapılacak tesislerin teklifi yanında deprem ve mıknatıs tesislerin kurulması da mevcut idi." denilmektedir. Aynı yazının diğer ilginç bir yanı da Türkiye'de ilk defa osenografik sorunun Kandilli Rasathanesi tarafından ele alınmış olmasıdır. Sözkonusu yazıda, o yıllarda toplanan Osenografi kongresinde İtalya Hükümeti'nin teklifi ile Türkiye bu kongreye üye kaydedildi. Ayrıca İtalya Hükümeti, Boğaziçi ve Marmara bölgesinde inceleme yapmayı üzerine aldı ve bu amaçla Prof. Dr. Coulomb'u İstanbul'a gönderdi. Müşterek yapılan çalışma sonunda İtalya Hükümeti Arnavutköy, Anadolukavağı ve Burgaz Adası'nda kurulan mareograf istasyonlarına katkıda bulundu. Bu istasyonların kayıtları bir süre Venedik'deki merkez büroya gönderilmiştir. Fatin Hoca'nın kendi imkanları ile Çanakkale, Mudanya ve İzmit'de birer mareograf istasyonu kurma teklifi maalesef olumlu karşılamamıştır. 1932 yılında yalnızca Arnavutköy ve Rumeli Feneri mareograf istasyonları çalışır durumda kalmıştır.

Rasathane program çerçevesinde tesisleri yapar ve aletlerini sağlarken, Ulusal ve Uluslararası işbirliği çalışmalarına iştirak ettiğini de görmekteyiz. 1932 yılında Harita Umum Müdürlüğü çalışmalarını modern Astronomi Jeofizik metodlarına çevirmek amacı ile Almanya'dan Prof. Dr. Boltz

getirildi. Harita Umum Müdürlüğü'nün öngördüğü işbirliği Rasathane Müdürlüğü'nce olumlu karşılanması üzerine Balıkesir, Turguteli, ve Rasathane civarındaki Talimhanede üç Nirengi noktası kurulması iki kuruluşun işbirliği çerçevesinde gerçekleştirildi. 1934 yılında sipariş edilen Sterneck cazibe aletinin memlekete gelmesi ile, 1936 yılında İstanbul-Potsdam arasında izafi cazibe ölçümleri yapılarak, rasathanede uluslararası Türkiye cazibe baz noktası kuruldu. Zaman zaman uluslararası cazibe ölçümlerinde, bu noktada ölçümler yapıldı.

Her ne kadar Rasathanei Amire meteoroloji gözlemleri ile işe başladı ise de amacın bu olmadığı bir gerçektir. Nitekim 1923 yılında Fatin Hoca'nın Hükümete verdiği bir öneride memleket meteoroloji şebekesinin Kandilli Rasathanesi dışında kurulmasını teklif etti. Daha sonra aynı konu üzerinde ısrarla duran Fatin Hoca'nın 4 Mayıs 1932 tarihinde Yüksek Öğretim Genel Müdür Vekili Nadir Bey'e yazdığı yazı şöyledir: "İstanbul Rasathanesi başlangıçta cevvi bir merkez olarak tesis edilmiş ve hemen harbin zuhuru ile husule gelen mütemadi gayri tabilik içinde asıl maksadı olan Hey'i ve Fiziki ve Arzi teşkilatı vesaitini elde etmeğe fırsat bulamamıştır. Bu suretle mesaisini yalnız cevvi tetkikata vererek memleketin cevvi ahvalile alakadar olmuş ve 1924 den evvelki senelerde arasıra ve sonraki senelerde muntazaman İstanbul tehavulatı havaiyesini matbuata vermeği vazife edinmiştir. Bugün ise Hey'i ve Fiziki Arzi tesisatımız oldukça ilerlemiş ve birçok vezaifi ilmiye meydana gelmiş ve gelmekte bulunmuş olduğundan işlerimizi ona göre sıralamak ve asıl alakadar olduğumuz mesai üzerine yürümek zaruretinde kaldık. Ve binaenaleyh Hey'i ve Fiziki Arzi Rasathanesi-'nin vezaifi ilmiyesi haricinde bulunan keşfi hava mes'elesini mesaimiz arasından çıkarmağa mecbur olduk. Zaten İstanbul Rasathanesi'nin keşfi hava ile alakadar olması husus-da icap eden vesaite haiz olması itibariyle değildi. Memlekette cevvi teşkilat bulunmamasından ileri gelmişti."

Fatin Hoca'nın 9 Nisan 1932 tarihinde 1147 sayı ile Milli Eğitim Bakanlığına gönderdiği "Rasathane teşkilat ve tesisatı hakkında malumat" adlı yazı oldukça ilginçtir. Bu yazı şöyledir:

"Rasathane dört şube-i ilmiye ili bir idare şubesi ve birde atelye dairesinden ibarettir. Şube-i ilmiye şunlardır: I. Hey'i Şubesi. II. Hey'i Fizikiye Şubesi. III. Sismograf ve Mıknatıs Şubesi. IV. Alaimi cevviye ve elektrikiyeti nesimiye Şubesi. V. İdare Şubesi. VI. Atelye Dairesi."

Aynı yazıda:

"..... Yazın ise güneşin lekelerinin ve hedabatı tahavvulatını tetkik etmek spektraskopik ve fotografik bazı tecrübelerde bulunmaktadır. Bu faaliyetimiz tecrübe mahiyetinde olup ilmi tedkikat yapmaktayız. Hey'etin bu şubesi en külfetli ve masraflı kısımdır. Yalnız bu küçük dürbün ile iktifa etmek güneş tetkikatı için bir selyosta ve 40 cm bir objektifle ve bazı tali teferrüatı lazıme ile takviye ve itmam için 20 bin lira kadar bir masrafa ihtiyaç vardır ki, bu mevakisi mutad tesisat masrafımızla dört beş senede ikmal edebilmek ümidindeyiz. Bu dürbün Fizik Hey'etinin en küçük aletidir. Fiziki Hey'etinin orta aleti yani açıklığı 60-70 santim olan bir teleskop ve 35, 50 santim olan bir muadele ve teferruatı ve bunlara ait binayı husule getirecek bir tekamülü bittabi uzun bir atiye bırakmış oluyoruz".

Gerçekden bugünkü dürbün binası yapılırken ileride bir spektrohelyograf kurulacağı düşünülerek inşatı gerçekleştirilmiştir. Hatta bu plan üzerine Zeiss firmasına bir spektrohelyograf tertibi yaptırılmıştır. Fatin Hoca'nın bütün gayret ve çabasına ancak dört üniversite mezunu genç yardımcı oluyordu. Bunlar Kemal Erkman (Fatin Hoca'dan sonraki Rasathane müdürü), Hamit Dilgan (İstanbul Teknik Üniversitesi Matematik Profesörü), Yakup Elbek (Müdür yardımcısı) ve Osman N. Sipahioğlu (Üçüncü müdür).

Rasathane yoğun çalışma programını gerçekleştirmeğe çalışırken yaşamına etki edecek önemli olaylardan da uzak kalmamıştır. Darülfünun inkilabı sırasında Fen Fakültesine davet edilen Astronomi Profesörü Dr. Freundlich'in sözleşmesine Rasathane Müdürlüğü kaydı konmuş ve bu suretle yine rasathane Üniversiteye bağlanmak istenmiş ise de aklı selimin galebesi ile girişim gerçekleşmemiştir.[4]

Bugün Kandilli Rasathanesi olarak bilinen kuruluşun adı, Cumhuriyeti takip eden yıllarda bir süre Rasathanei Amire olarak kullanılmış ise de zaman zaman rasathaneye gönderilen yazılarda, Kandilli veya Vaniköy rasathanesi adlarına da rastlanılmaktadır. Yazı devrimini takip eden yıllarda rasathanenin adı "Maarif Vekaleti, Hey'i ve Fiziki Arzi İstanbul Rasathanesi" adını almıştır. Rasathane arşivinde yapılan araştırmada, ilk defa 1936 yılında resmi olarak Kandilli Rasathanesi adının kullanıldığını tesbit ettik. 1940 yılından sonra da "Kandilli Rasathanesi, Astronomi ve Jeofizik" adı kullanılmaya başlandı. Ekseriya kişisel yazışmalarda ve söyleşilerde yalnızca Kandilli Rasathanesi adı kullanıldı.

Özellikle deprem laboratuvarını tamamlayan Kandilli Rasathanesi memleket içi ve memleket dışı depremleri kaydetmeye başlamıştır. Kandilli Rasathanesinin ilk resmi yayını 1934 yılında *Meteroloji ve Sismoloji Rasadatı* adı altında yayınlandı.

4 1933 Universite Reformunda daha önce de bahsedildiği gibi Fatin Hoca kadro dışı bırakılmış yerine E.F. Freundlich (1885-1964) ve Gleisberg getirilmiştir. Freundlich 1937'de ayrılmış Gleisberg ise 1958'e kadar Türkiye'de çalışmıştır. Konunun ayrıntısı için bkz. GÖKDOĞAN, N , KIRAL, A : İstanbul Universitesi Fen Fakultesi Astronomi Bolumu Tarihçesi Doğunun 100. yılında Ataturk'e Armağan; İ.U. Fen Fakultesinde çeşitli Fen Bilimi Dallarının Cumhuriyet Donemindeki Gelişmesi (Edit A.Y. Ozemre). İ.U. Fen Fak. Yay. No: 3042/176, İstanbul 1982, sf. 74-90

Direklerarasında Ramazan Piyasası

SERMET MUHTAR ALUS

Direklerarası, İstanbul'un bazı semtlerine verilen gelişigüzel isimlerden değildir. Zeynep Hanım Konağı'nın köşesinden başlayan Vezneciler Caddesi Letafet Apartmanı'nın önünden itibaren sebilin bulunduğu yere kadar Direklerarası ismini almıştı. Bunun da sebebi vardı. Boylu boyunca, her iki sıradaki dükkânların önlerinin direkli, sütunlu olması.. Bu direklerin ortadan kalkması eski değildir; beş on senelik iştir.

İstanbul'da Ramazan demek Direklerarası demekti. Hâlâ da öyledir ya! Daha evvelleri, yani bundan 45-50 sene evvel mihver, Divanyolu-Aksaray istikameti imiş. O zamanlar Koska, Yeşiltulumba fıkır fıkır insanla kaynarmış, sonra rağbet Şehzadebaşı'na ve Direklerarası'na geçmiş ve artık orada yerleşmiş, kalmış.

Eski Direklerarası ile şimdiki Şehzadebaşı'nın müşterek noktaları çoktur: Çaycılar, kahveler, tulûat tiyatroları, nişan atma barakaları, acayip hayvanlar teşhirgâhları ve şehrin dört tarafından gelen ve caddeyi dolduran bin çeşit insan. Eski Direklerarası'nın maziye karışmış hususiyetleri de çoktur; Cuma ve Pazar araba piyasaları, Ramazan'ın onbeşinde, piyasaların gala günü. En kalabalık yer, Şehzade Camii'nin karşı köşesindeki şimdiki polis merkezi ile Bayezit meydanının arası idi.

Araba piyasası ne demekti biliyor musunuz?. Camiin önünden Bayezide kadarki güzergâha iki sıra, bazı genişçe yerlerde üç sıra, zincir gibi araba diziniz. Hayvanların kafası önündeki arabanın arkasına dokunacak derecede sıkışsın.

Öyle yavaş, Eyüp sabrına mütevakkıf bir ilerleyiş ki on, onbeş dakikada bir adım; taş çatlasa iki adım. Bazan bir noktada yarım saat beklendiği de çok vakidir.

Bütün arabalı seyir yerlerinde olduğu gibi arabaların envaı.. Yaşmak, feraceli, haremağalı saraylılar. Mabeyn takımlarının aileleri, mahdum ve damat beyleri... Muhteşem konak arabaları, lüks kira arabaları. Makasları iple bağlı, hayvanları halet-i nez'de, kamburu çıkmış arabalar.

Sonra etraf: Osmanbaba Türbesi'nin kavgacı türbedarı. Fevziye Kıraathanesi'nde Memduh'un incesazı. Bir kahvede Meddah Aşkî. Şems. Kıraathanesinde Hayali-i Şehir Kâtip Salih. Tiyatrosunun kapısında, yakası samur kürklü Kel Hasan merhum ile rejisörü gene yakası kürklü Kâmil Bey. Manakyan'ın tiyatro gişesi önünde, daima bir eli pantalonunun cebinde Çobanyan. Kanunî Şemsi'nin perükâr salonu, Fotoğrafçı Necati, Eczacı Hamdi (Şair Mehmet Emin Beyin 35 sene evvelki resmine benzer). Makineci Salim, Doktor Hazım Paşa'nın biraderi Avni Bey'in Japon Mağazası. Kulakları çınlasın Avni Bey, mağazasının kapısında, şık, tirendaz, bir ayağını ötekinin arkasına doğru çekerek ve potininin ucunu bir zaviye-i kaime şekline getirerek, fotoğraf çektiriyor gibi bir pozdadır.

Udçu Şamlı Selim'in dükkânından hiç ud sesi eksik olmaz. "Ehl-i aşkın neşvegâhı kûşe-i meyhanedir" şarkısı sokağa aksederken, içeride, kuytu bir kenarda birkaç ehlikeyfin parlattıkları da sezilir.

Yaya kaldırımları da, tesbih dizilmiş gibi, omuz omuza temaşâgerlerle dolu. Bu dizi, ekseriya iki üç sırada olur.

Öndeki arabanın muhteviyatına göre diziyi bozarak sıvışmak, bir manevra ile on adım ileride boşa giden bir arabanın karşısına sokulıvermek de mümkündür.

Arabalar bazı yerlerde o kadar da-

ralır, sıkışır ki aradaki mesafe yarım metreyi bile geçmez. Bunun için de tertibat hazır:

Karanfil, naneşekeri, bol bol lavanta.

Kâğıthane'de olduğu gibi kâtipçe, yani Arabisi, Farisisi bol iltifatlar fıslayıvermek âdet ise de daha ileri giden cerbezeliler de çıkar. Yaya seyirciler arasında bunlar daha çoktur.

Mesela *"öf sıkıldım"* diyen bir hanımefendiyi, karşıkı arabadaki bey hiç kaçırmaz, *"Tiz reftar olanın pâyine dâmen dolaşır"* ı yapıştırıverir. Güzel bir kaş, göz görünce de *"Mahmur bakışın"*, *"Bende takat kalmadı"* gibi bir şarkının ilk mısralarını ağzından kaçırır; güzel gözlü hanımın yanındaki çok sürmeli ve süzük gözlü yaşlıca hatunda da, mısraın alt tarafına uygun cevap derhal hazır:

"Bizden hiç ihsan bekleme!..." Muzafferiyet ve kahkahalar...

Birçok arabaların karşısında, bir elinde horoz şeklindeki şeker, öteki elinin parmaklarıyla burnunu karıştıran bir çocuk veya sakız çiğneyen, boynu armut sapı gibi, kara kuru, kavruk bir kız.

O esnalarda yayakaldırımdan bir ses daha duyulur. "Anası senin, kızı benim." Buna da düzgünlü bir hanım cevap verir:

-Şimdi seni yaver T... Bey'e haber veriyim mi?

Başka bir taraftan bir arabaya fıstık yahut kalıp sigarası atılır. Hanım asabileşir; camı kapatmak ister; halbuki cam kırıktır; perdeyi indirmeye uğraşır; perde de kopuktur. Bermutad gene kahkahalar ve işitilen bir ses: "Kısmetinde olanın kaşığında çıkar.."

Daha ötede, dirseklerinden yukarıya kadar beyaz eldivenler giymiş ve

Meşrutiyet ve sonrasını çizdiği karikatürlerle çok iyi canlandırmış Salih'e göre "Bir Ramazan Gecesinde Şehzadebaşı Piyasası"

kolunu pencereye dayamış bir hanım hakkında, "Lokman Hekim'in ye dediği" mırıltısı.

Dükkânların önündeki kalabalığın arası da âlemdi. Karınca yuvası gibi kaynardı. Burada muhtelif el şakaları, çimdik, iğne batırmak, lavanta sıkmak lâtifeleri, hanım ninelerin, teyze hanımların şemsiyeye davranmaları umur-ı cariyedendi!...

Bir bakarsınız, bir kalabalık toplanmış, köhne bir arabanın hayvanı küheylânlaşmış, şahlanıyor, Hasan'nın tiyatrosu önünde, caddeye doğru uzanmış bir ilân tabelasının üzerindeki Kambur Mehmed'in resminden ürkmüş; arabanın iple bağlı makasları birbirine geçmiş; arabacı belindeki kuşakla dingilleri bağlamakla meşgul..

Çok geçmez, daha ötede, lâgar bir hayvan firaş-ı istirahate yatar gibi yerli yerince uzanmış, bir türlü kalkmıyor..

Derhal göğsü kordonlu bir hünkâr yaveri imdada yetişir. Arabacının yerine geçer, sol tarafına fıskıye gibi tükürür, ayakta, yakası açılmamış küfürlerle kırbaç sallar; etraftan "Maşallah maşallah!" sayhaları.. Hayvanda inat da inat.. Derhal arabacılıktan yetişme bir kıranta mütehassıs peyda olur. Herkesin önüne geçer; hâzık bir doktor gururuyla "sirke sürün!" der ve karşıki turşucuyu da gösterir!...

Bu hengâmeler arasında dilenciler de faaliyetlerinden fariğ değildiler. Her arabanın önünde envai çeşitten dilenci bulunurdu: Ağız daima rakı kokan, başı arakıyyeli, arkası abalı, gözleri fıldır fıldır dönen adam (herkes onun hafiye olduğunda müttefikti). "on paacık! on paacık!" diye yaltaklanan top sakallı, Karagöz'e benzeyen sulu hoca. Bağdat ilâhisi, Şam ilâhisi okuyan kucakları çocuklu ak Arap kadınlar..

Arabalar arasında, işaretlerin envai, o zamanki tabirle daniskası eksik değildi.

Ahmet Rasim Bey amcamız bunla-

1903'de Direklerarası

rı teferruattıyla, kılı kırk yararak yazdı ise de biz gene kulağımızda kalanları üstünkörü geçiriverelim:

Kaş, göz oynatma, bir gözü kırpış, mendil ile yüzü siler gibi bulunuş, sonra mendili koklayış, içini çekerek derin nefes alma ve bir elini kalbin üzerine götürme. El şakakta, gözleri süzüş ve kapayış (senin için bîtabım manasına). Yeleğin bir iki düğmesini çözme (kalbim hafakanlar içinde, çarpıntıdan duramıyorum demek.) Ağızda sigara varsa, yeni yakılmış da olsa, derhal fırlatıp atış (kadın kısmı tütün kokusundan fazla tiryakilikten hoşlanmaz ya).

Derhal bir fukara çağırıp çil kuruş sadaka vermek (merhameti, cömertliği teşhir), Manakyan'ın tiyatrosunun önünde, ilânlarla alâkadar olma (La dam O Kamelya, Kontes Sara gibi hissî mevzulardan hoşlanmak alâmeti).

Kel Hasan'ın tiyatrosunun karşısında yüz buruşturma (tiksinmek ve maskaralıktan hoşlanmamak rümuzu). Bir konak arabasındaki kelli felli beyefendiye göğsünü ilikleyerek, yerle beraber kandilli temennâ (yukarı tabaka ile de ülfet mevcut olduğunu işrâp) ilh.. ilh...

Zamanın bir garibesi daha vardı. Mutlaka, her Ramazanın on beşinde, padişahın geçeceği işaa edilerek bu sokaklara kum dökülür, gûya hazırlıklar yapılırdı. Halbuki belki 20 senedir, böyle bir şey vuku bulmamıştı. Köşede, bucakta yavrulamış köpekleri o günlük yerlerinden tedirgin etmekten başka bir şeye yaradığı da yoktu. Sonra kumlar gene arabalarla nakledilir, cadde eski halinden beter hal alırdı.

İftar topu ile beraber piyasa da top atar, yerli yerine, köylü köyüne dağılırlardı. (*Akşam*, 1931)

Sermet Muhtar Alus

TAHA TOROS

Sermet Muhtar, 28 Mayıs 1887'de doğdu. Bebeklik ve ilk çocukluk yıllarını önce Şehzadebaşı'nda -sonradan yıkılıp yerine Letâfet apartmanı yapılan- dede konağında daha sonra, Göztepe'de bir saray yavrusu niteliğindeki köşkte geçirdi. Semtin en büyük binasında, geniş bahçesinde, bol misafirli bir aile, dadılar, hizmetkârlar, özel hocalar arasında, bir eski zaman parıltısı içerisinde gençlik yıllarını yaşadı.

Küçük yaştan beri İstanbul'un her semtine âşık olan bu konuda değişik kitaplarla ve yaşlı insanlarla haşır neşir olan, İstanbul'un bütün semtlerini titiz bir tecessüsle inceleyen ve bütün bunları bilgisayar niteliğindeki hafızasına depo eden bir kişiydi. Her semtin tarihini, ünlülerini, olaylarını, en ince detayına kadar, bir film seyrettirir gibi okurlarına aktarırdı. İstanbul'a dair bilgi dağarcığımızı zenginleştiren bu orijinal yazılar, o günlerin gazete sütûnlarında kaldı. Sermet Muhtar Alus'un bütün yazıları İstanbullular tarafından büyük bir tutkuyla okunurdu. Çünkü bunların hepsinde İstanbul'u seyretmek, İstanbul'u yaşamak olanağı vardı. Romanlarının da hepsinde, eski İstanbul bütün ihtişamı ile güzelliği ve geleneğiyle yaşamaktaydı.

Sermet Muhtar Askeri Müze'de göreve başladığı yıllarda

Belki onun içindir ki -mizah alanında güçlü bir kalem arkadaşı olan- Refik Halit Karay, Sermet Muhtar'a çok güzel deyim bulmuştu. Ona göre Sermet Muhtar, büyük bir "İstanbulist" ti. İstanbulluların gönüllerinde orijinal yazılarıyla, taht kuran bir kişiydi.

Sermet Muhtarın Soyağacı

Sermet Muhtar'ın geçmişi, İstanbul'un -özbeöz Türk- eski ailelerine dayanıyor. Bu ailelerde asker, kökenliler ve paşalar ağırlıktadır.

Büyükbabası kolağası Hasan Efendi'nin, üç çocuğu olmuş. Bunlardan biri çocuksuz ölmüş. Biri yüzbaşı Ali Rıza Bey, diğeri Ahmet Muhtar Paşa. Sermet Muhtar Alus, işte bu Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu.

Sermet Muhtar'ın annesi Kevser Hanım. Kevser Hanımın babası Abid Paşa ve annesi Hâlet Hanım. Abid Paşa'nın babası da Özdemiroğlu Osman Paşa'ya dayanıyor. Halet Hanım'ın babası ise, Serdar-ı Ekrem Müşir Rıfat Paşa'dır.

Sermet Muhtar'ın eşi Semiha Hanım, Doktor Rüştü Bey'in kızı ve Hakkı Paşa'nın torunu şair Necdet Rüştü Efe'nin de kızkardeşi.

Sermet Muhtar'ın tek kızı Elhan Hanım. Elhan Hanım'ın eşi, Sermet Muhtar'ın damadı ise İsmail Zühtü Türsan. İsmail Bey, İstanbul'un ünlü bir kadın ve doğum doktoru. Şimdi

emekli olmuş. Nişantaşı'nda, geçmişteki renkli anıları içerisinde yaşıyor.

Onun babası da asker kökenli. Milli Savunma Bakanlığı Müşteşarı Şefik Paşa. Doktor İsmail Türsan'ın annesi, topçu Feriki Ali Refik Paşa'nın kızı Mehpare Hanım. Sermet Muhtar'ın torunları, Elhan ve İsmail Türsan'ın kızları Ela ve Leyla Hanımlardır. Türsanların, kızları Ela Koşar'dan, Fettah Koşar ve Elhan Koşar adlarında iki, Leyla Atalık'dan Asena adlı bir torunları var. Sermet Muhtar Alus'un devamı olan, aile birimleri bunlar. Hepsi kültürlü, iyi yetişmiş ve yetişmekte olan kişiler.

Sermet Muhtar'ın Babası Ahmet Muhtar Paşa

Sermet Muhtar ailesinin geçmişinde çok sayıda paşa var. Babası Ahmet Muhtar Paşa, müzecilik tarihinde adı zirveye ulaşmış, kurmay bir topçu subayıydı. 1861 yılında İstanbul'da doğdu. Babası -erken yaşta - ölen kıdemli yüzbaşı Hasan Efendi idi. Ahmet Muhtar, Topçu Kurmayı olarak yetişti. Harbiye'de ve Topçu Okulu'nda sınıf arkadaşı sadrazam iken suikaste kurban giden Mahmut Şevket Paşa'ydı. Aynı sırada oturdular ve sınıflarının birincileri olarak diploma aldılar.

Ahmet Muhtar Paşa, kışlalarda ve cephelerde değil, tamamen askeri okullarda ve Askeri Müze'de görev aldı. Yıllarca Harbiyede ve Mühendishane'de hocalık yaptı. Çok sayıda subay yetiştirdi. Bu arada Atatürk'ün ve Enver Paşa'nın da hocası oldu. Ahmet Muhtar Paşa'nın asıl şöhreti ve memlekete büyük hizmeti, Askeri Müze'nin kurucusu ve müdürü olmasıyla başlar. Ahmet Muhtar Paşa Müze Müdürlüğü'nden önce, mesleki bilgisinin üstünlüğü ile, devletçe silah ihtiyacını sağlamak amacıyla Avusturya, Almanya, Fransa, ve İngiltere'ye gönderildi. Askerlik tarihimizdeki yeri, hem Askeri Müze'nin kurucusu olmasından, hem birçok mesleki eserler hazırlamasından kaynaklanır. Ahmet Muhtar Paşa'nın belirgin özelliği, dünyadaki nadir Askeri Müzelerden biri seviyesine ulaşan bu müessesenin tohumunu atmasıyla başlar.

1908 Meşrutiyet İnkılâbı'ndan sonra, Ferik Ahmet Muhtar Paşa İstanbul'da bir askeri müze oluşturulmasıyla görevlendirildi. Bu amacla, kapısı Topkapı Sarayı'nın girişindeki avluya bakan Aya İrini Kilisesi seçildi. Burası daha önce silah deposu olarak kullanılıyordu. Aya İrini'nin ilginç bir geçmişi var. Büyük Kostantin tarafından inşa edildiği söylenirse de, ondan önce burada Bizanslıların büyük bir mabedi varmış. Bu bina, Ayasofya'nın ahşap olarak inşasına kadar, şehrin baş kiliseliğini yapmış. Ahşap Ayasofya yanınca, şehrin baş kiliseliğini Aya İrini sürdürmüş. Daha sonraki yıllarda Aya İrini, bir kere zelzeleden, bir kere de yangından büyük zarar görmüş.

Sultan II. Mehmet, Istanbul'u fethettikten sonra, Aya İrini Kilisesi'ni camiye çevirmeyi düşünmedi. Burası değerli silahların ve savaşlara ait asâr-ı atikanın saklanması için depo olarak kullanıldı.

III. Sultan Ahmet döneminde burası, Avrupa ülkelerindeki gibi bir askeri müzeye dönüştürülmek istendi. İlâvelerle genişletildi. Dâr-ül-eslah yâni silah ambarı oldu. Bu adla bir kitabe hazırlanarak, kapısına yerleştirildi. Yeniçerilere ait tüm silahlar buraya toplandı. Ne yazıktır ki, bu silâhların bir kısmı, daha sonra, demir fiyatına Avrupalılara satıldı! Daha sonra Tophane Müşiri Fethi Paşa'nın hizmetiyle Müze-i Askerî-i Osmani'nin çekirdeği oluşturuldu. Binanın bir köşesine de Mısır'daki Ehramlardan getirtilen mumyalar, üstleri yazılı tuğlalar, eski küpler yerleştirildi. Daha sonra bunlar, Osman Hamdi Bey'in Müze Müdürlüğü sırasında, Çinili Köşk'e taşındı.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1908 Meşrutiyeti'nin ilânından sonradır ki, burada -Avrupa'daki benzerleri gibi- bir askeri müze kurulması kararlaştırıldı. Mahmut Şevket Paşa, Paris'te gördüğü Invalides gibi, bir ordu müzesi kurulmasını istedi. Böyle bir müzenin kurulması, Ahmet Muhtar Paşa'ya havale edildi. Ahmet

Muhtar Paşa, burada geceli gündüzlü çalışarak, şimdiki askeri müzenin çekirdeğini oluşturdu. Muhtar Paşa, bu işe başlarken yanında üç alaylı subay ile iki hademe bulunuyordu. Müzenin bütçesi ve parası yoktu. Muhtar Paşa, zaman zaman, kendi parasından da katkılarda bulunarak ve borç alarak her taraftan silahlar, toplar, tarihi yadigârlar topladı. Sultanahmet'teki Yeniçeri kıyafetlerini buraya taşıttı. Mehterhane Bandosunu burada canlandırdı. Özetle, Askeri Müzeyi, gögüs kabartacak bir düzeye ulaştırdı. Şüphe yoktur ki, askeri müze Muhtar Paşanın hizmetiyle kimliğini kazandı. Gerek halkın, gerek dış ülkelerden gelenlerin takdirlerini topladı. Bütün övgüler, Ahmet Muhtar Paşa gibi, bir bilginin gayretinden kaynaklanıyordu. Ahmet Muhtar Paşa, askeri müzenin oluşumuna hizmeti açısından -müzecilik tarihinde- ikinci bir Osman Hamdi'dir.

Hizmetleriyle daima anılacak olan Muhtar Paşa'nın bir büstünün, bugünkü Askerî Müze'nin özenle yenilenmiş olan salonuna konulmuş bulunması, takdir edilecek bir kadirbilirlik örneğidir.

Ahmet Muhtar Paşa'nın Eserleri

Ahmet Muhtar Paşa, topçuluğu, hocalığı, müzeciliği, ötesinde bir askeri tarih uzmanıydı. Bu konudaki derin bilgisi Batılılarca da takdir edilmişti. Kırk kadarı yayınlanmış, altmıştan fazla eseri vardı. 2 ciltlik *Külliyat-ı Fenni Esleha*, *Osmanlı Topçuları*, *Dumansız Barutlar*, *Seri Ateşli Sahra Topları*, 2 ciltlik *Fethi Celili Kostantiniye* 3 ciltlik *Tarihi Askeri*,

Sermet Muhtar'ın ilk eşi Semiha Hanım, Necdet Rüştü Efe'nin kızkardeşi Hakkı Paşa'nın torunuydu.

Alus'un bir yağlıboya çalışması. Karşı sayfada

Sermet Muhtar'ın babası, Askeri Müze'nin kurucusu Ahmet Muhtar Paşa

40'dan fazla büyük paftayı kapsayan *Muharebat-ı Osmaniye Albümü*, 3 ciltlik *Disiplin* bunlar arasındadır. Emekli oldukta sonra da tarih yazarlığını sürdüren Ahmet Muhtar Paşa'nın üzerinde çalıştığı son eseri 2 ciltlik *Türk-Rus* Savaşları'dır. Bu kitap, cumhuriyetin ilk yıllarında, dönemin genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından, Muhtar Paşa'ya sipariş edilmişti. Muhtar Paşa, bu kitabı tamamlayıp son krokisini çizdikten bir gün sonra 16 Mart günü öldü.

Ahmet Muhtar Paşa nın, askerlik tarihimizle ilgili olarak gazete ve dergilerde, çok sayıda makaleleri yayınlandı. Bunlardan bazıları Almanya'da *Reichsniehr*, Fransa'da *Revue de l'Armeé*, Belçika'da *Reveue de l' Armeé Belge* tarafından iktibas edildi. Muhtar Paşa, Japonyalı Mori Hıreco takma adıyla da makaleler yayımladı. Öylesine çalışkan bir kişiydi ki, oğlu Sermet Muhtar onun çalışkanlığının ve alışkanlığını şöyle anlatırdı:

- Peder merhum, yazın Tepebaşı kışın Taksim Bahçesi'ne yayılır, ne eyyam-ı buhur[1], ne erbain dinlerdi.[2]

Ahmet Muhtar Paşa 1861 yılında doğmuştur. 1926 Martında öldü. Cenazesi Harbiye Mektebi'ne getirtilerek, büyük tören yapıldı. Tabutu, Beyoğlu İstiklal Caddesi'nden geçirilirek, Silivrikapı'da toprağa verildi.

Sermet Muhtar Alus'un Öğrenciliği

Sermet Muhtar Alus -dönemin tanınmış Paşa çocukları gibi- özel tutulan hocalar tarafından eğitildi. Bu arada Doğu ve Batı kültürüyle büyütüldü. Özellikle Fransızcası çok kuvvetli olduğundan, Galatasaray'a imtihanla alındı. Buradaki eğitimi 1,5 yıl kadar sürdü. Sermet Muhtar, Galatasaray'a 1003 numarayla kaydedildi. Ve bu numarayla diploma aldı. Sınıf arkadaşlarının çoğu, ileride memleketin tanınmış kişileri oldular. Bunlar Galatasaray'ın 1906 yılında mezun ettiği talebelerdi. Merkez Bankasının ilk Müdürlerinden olan ve bir aralık milletvekilliği yapan Selahattin (Çam), hayatını Türk sporuna adamış olan ve adı Galatasaray Futbol Sahasına verilen, Ali Sami (Yen), romancı İzzet Melih (Devrim), ünlü hukuk profesörü Vasfi Raşit (Seviğ)

1 Kavurucu sıcak günler

2 Eski takvimlerde, Aralık ayının dokuzuncu gününden Ocak ayının onyedisine kadarki kırk gün (Karakış)

Sermet Muhtar İstanbul'u ilk gençlik yıllarında adımlamaya başlamıştı.

bunlar arasındaydı. Dostları arasında olan ve bir üst sınıfta bulunan, Vichy Büyükelçimiz Ali Şevki (Berker), Moskova Büyükelçimiz Ali Haydar (Aktay), yazar Ercüment Ekrem (Talu) bir yıl önce diploma aldılar.

Kültür ve düşünce dünyasındaki mânevî zenginlikleri bulunan, kıvırcık saçlarıyla ve sakalıyla, köşe bucaklarda sessiz, kimsesiz yaşayan Sakallı Celâl de Sermet Muhtar Alus'tan 1 yıl sonra diploma aldı. Bu yüzdendir ki, Sakallı Celâl, soyadı olarak Yalnız'ı benimsemiş ve bir yalnızlık içersinde dünyamızdan ayrılmıştır. Sermet Muhtar'la değişik görünüm, yaşam ve düşünüşte olmakla beraber, bu iki okul arkadaşı birbirlerini taparcasına sevmiş, nükteler ve espriler içersinde yaşamışlardır.

Fakülte Arkadaşları

Sermet Muhtar Galatasaray'dan sonra Hukuk Fakültesi'ne girdi. Bu fakültede özellikle edebiyatla uğraşan arkadaşlarını, yaşamı boyunca unutmadı. Hukukta, hocaları Hakkı Bey'le Ahmet Şuayıp Bey'in konuşmalarından çok etkilendi. Bu Hakkı Bey, daha sonra Sadrazam olan İbrahim Hakkı Paşa'dır. Bu iki hoca, derslerinde yarı kapalı da olsa İstibdad aleyhine konuşmalar yaparlardı. Verdikleri dersleri pürüzsüz konuşmalarıyla şiirleştirirlerdi. O yıllarda şair Mithat Cemal (Kuntay), Hakkı Paşa'nın asistanıydı. Aynı zamanda doktorasını hazırlamaktaydı. Hukuk talebeleri, zaman zaman, ondan şiirler okumasını isterlerdi. Yakışıklı, aristokrat tavırlı olan Mithat Cemal, onları kırmaz, hem geçmişteki tanınmış şairlerin şiirlerinden, hem kendi şiirlerinden güzel parçalar okurdu.

Sermet Muhtar'ın hukukta edebiyata eğilimli arkadaşları vardı. Bunlar arasında genç yaşta ölen Tahsin Nahit (Prof. Mina Urgan'ın babası), sonradan diplomat olan Sait Hikmet (Kıran), İbrahim Alaaddin (Gövsa), edebiyat öğretmeni ve edebiyat tarihçisi Mehmet Behçet (Yazar), felsefeci Mustafa Namık (Cankı), Sakallı Rıfat, Köprülü Fuat, Mehmet Ali Tevfik, Ahmet Süreyya (Örge Evren), gazeteci ve profesör Suphi Nuri (İleri), edebiyatçı ve Türk Dil Kurumu genel sekreteri İbrahim Necmi (Dilmen), son döneminde Şeyhülmuharririn sıfatı verilen ünlü gazetecimiz Burhan Felek vardı.

Edebiyata ve yazı hayatına hevesli olan bu hukuk talebelerinden bâzıları, takma kadın adlarıyla *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye yazı yazarlardı! Sermet Muhtar da yabancı dilden çeviri yapmış gibi bâzı makaleleriyle, bu kervana karışmıştı. O yıllarda *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin başmuharrirliğini -Sermet Muhtar gibi gazetelere uzun seri yazılar hazırlayan- Ziya Şakir yapmaktaydı.

Memuriyet Hayatı

Sermet Muhtar, zengin bir ailenin çocuğuydu. O dönemde tanınmış ailelerin yüksek eğitim gören çocukları genellikle devlet kapısında görev alırlardı. Ticaret hayatına atılanlar pek azdı. Sermet Muhtar hukuk eğitiminden sonra hâkimlik ve avukatlık mesleğini seçmemişti. 1910 yılında Hukuk'tan diploma alınca, babasının müdürü olduğu Askeri Müze'ye kapılandı. Burada üstün Fransızcasıyla kendisinden, çok yararlanıldı.

Sermet Muhtar gazetelerde yayınlanan yazılarını resimlerdi. 1932'de S imzasıyla çizdiği "Ada Vapurunda Yârenlik.

Ressam ve Karikatürist Sermet Muhtar

İstanbul'un yarım asırlık panoramasını, renkli kalemiyle canlandıran Sermet Muhtar Alus, bu arada bazı mekânları ve tipleri, karakalemle, yazıları arasına serpiştirirdi. Bunlar, eski zaman anılarının katıksız ve saf ürünleriydi. Öte yandan yağlıboyada da fırçasını -kaleminde olduğu gibi- realist bir biçimde kullandı. Bu tablolarında, zaman zaman ders aldığı ressam Hoca Ali Rıza ile Tekezade Sait Beylerin etkisi görülür. Bunlar, doğayı yansıtırlar. Ne var ki, miktarı az da olsa Sermet Muhtar'ın tablolarının çoğu, -resim meraklısı olan- kayınbiraderi şair Necdet Rüştü Efe'nin terekesi arasında değişik ellere geçmiş bulunuyor. Vârisleri elinde az sayıda resimleri vardır. Fırçadan ziyade, Sermet Muhtar'ın, çinimürekkeple, karikatürimsi simalar üzerinde çalıştığı bilinir. Bunların çoğu, gazetelerdeki makaleleri ve romanları arasında yer almıştır. Sermet Muhtar'ın ilk karikatürleri, mizah ağırlığını taşıyordu. Hatta bunlarda siyasi mizahçılık esintisi vardı.

İstibdat dönemini kapatan 1908 Meşrutiyeti, Türkiye'de çok sayıda gazete ve dergi yayınına sahne oldu. Matbuat dünyası adeta bir yayın seline uğradı. Nasıl ki, yağmurlar dininince sel suları çekilirse, Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki gazete ve dergi seli kısa zamanda normal yatağına çekildi. İşte bu dönemde, yaradılışında mizah dokusu bulunan Sermet Muhtar, basın hayatına, birkaç karikatüriyle girdi.

1908 ortalarına doğru yayın hayatına giren *Davul*, *el-Üfürük* dergileri Sermet Muhtar'ın tanınmasına neden oldu. Bu mizah dergilerinde karikatürleri yayınlandı. Hattâ bunlardan bazıları, renkli olarak, dergilerin kapaklarında yer aldı. Sermet Muhtar'la ilgili bazı biyografik notlarda, *Davul* ve *el-Üfürük* dergilerinin onun tarafından çıkartıldığı belirtilmiştir. Oysa bu dergilerin başmuharrirleri ve sahipleri Hasan Vasıf, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ile Mehmet İzzet ve müdür Osman Beylerdir. Sermet Muhtar, bu dergilere, karikatürleriyle katkıda bulunmuştur.

Sermet Muhtar 1908 yılında karikatür yaptığı tüm dergilerde ve gravürlerinde Latin harfiyle (S) harfini kullanmıştır. Bu harf, onun adının ilk harfidir. Sermet Muhtar yeni Türk harfleri döneminde de (S) harfini, 1952 yılına kadar, aynı türden çizgilerle kullanmıştır.

Sandıklar Dolusu Kupür

Sermet Muhtar Alus ömrünün son yıllarında kırk beş yılı aşan perakende yazılarını kitaplarda toplamak arzusundaydı. Bu gayretle, elindeki kupürlerin bazılarını konusuna, bazılarını kronolojik sırasına göre numaralamıştı. Ne var ki bunları sağlama bağlamak için iki, bazen üç kopya halinde listelere geçirmişti. Sermet Muhtar, hazırladağı makaleleri, daima kopya kağıtlarıyla kaleme alıp kopyasını saklardı. Zamanın tahribatıyla, bazı yerleri güçlükle okunabilen bu eski harfli kopyalar bugün elde bulunuyor. Sanıyorum ki, makalelerinin kitap haline dönüştürülmesinde en sağlam kaynak bu kopyalardır. Sermet Muhtar Alus gerek bu kopyaları gerekse gazetelerde yayınlanan makalelerini çift olarak saklamış ve bunları kendine göre numaralandırmıştır. Bu kupürlerden bazıları şu veya bu nedenle değişik yerlere dağılmış, bazıları da meraklılar tarafından saklanmıştır. Esasen Sermet Muhta'ın gazetelerde yayınlanan bütün makalelerini o dönemin meraklılarından birkaç kişi keserek saklamış bulunmaktadır. Sermet Muhtar'ın hangi gazete ve dergilerde yayın yaptığı, imzalı ve imzasız bazı ansiklopedilere not ve yazı şeklinde verdiği konular binden fazladır.

Sermet Muhtar ilk yazılarını yazdığı yıllarda

Sermet Muhtar İstanbul'la ilgili yazılarının çoğunluğunu *Akşam* gazetesinde yayınlamıştır. Bu yayınlar 1931 yılında başlar. O yıllarda İstanbul'da en çok okunan gazete *Akşam*'dı Bu gazete öğleden sonra yayınlanırdı. İstanbulluların işlerinden evlerine dönerken ellerinde bir *Akşam* gazetesi bulunması adeta gelenek halindeydi. Bu gazete akşama doğru İstanbul'un en tenha semtlerinde bile okunur ve hele Boğaziçi'ne ve Kadıköy'e hareket eden vapurların akşam saatlerinde hemen hemen

herkesin elinde bulunurdu.

Hatırımda kaldığına göre Sermet Muhtar'ın *Akşam* gazetesindeki ilk makaleleri 1931 yılında *30 Yıl Evvelkiler* başlığı altında yayınlanmıştı. Bunlar altmışa yakındı. Bu tür yazılar geniş çapta beğeni kazanınca, Sermet Muhtar 1931 yılının sonlarına doğru *Masal Olanlar*'ı yayınlamaya başladı. Bu tür yazılar 1932'nin başlarında da devam etti. Sanırım adedi kırka yakındır. Sermet Muhtar'ın bu türden yazıları olağanüstü ilgi uyandırınca *Akşam* gazetesinin sürümü de bir hayli arttı. Bundan sonra Sermet Muhtar İstanbul'un aynası olarak niteleyebileceğimiz *İstanbul Kazan*, *Ben Kepçe* başlıklı yazılarına başladı. Büyük bir çekicilik kazanan bu yazıları okumak, izlemek hattâ kesip saklamak bir tiryakilik haline geldi. Yine Sermet Muhtar gördüğü büyük ilgi üzerine *40 Yıl Evvel İstanbul*, *Eski Defterlerden*, *40 Yıl Evvelkiler*, *Eski Günlerde*, *Görüp Duyduklarım* gibi başlıklar altında yüzlerce makale yayınladı. Sanırım *Akşam* gazetesinde -yayınladığı romanlar hariç- bu türden münferit yazıların adedi 250'yi geçmiştir. Bütün bu makaleler, sosyal, folklor açısından İstanbul'un yakın tarihini ve yaşantısını kapsamaktadır.

Akşam gazetesindeki yayınlarından sonra, Sermet Muhtar bu tür yazıların tek adamı olarak aranır oldu.

Nitekim konusunda uzman olan bu yazarımız *Tan*, *Son Posta*, *Yeni Sabah*, *Tasvir-i Efkâr*, *Cumhuriyet*, *Aydede* gibi gazetelerde geçmişi bugüne, geleceğe tatlı bir üslûpla aktaran çok sayıda makaleler yazdı. Bunlara ilaveten değişik dergilerde ve özellikle tarih ağırlıklı mecmualarda, Sermet Muhtar'ın hayli yazıları çıktı.

Sermet Muhtar ve İstanbul Ansiklopedisi

Sermet Muhtar'ın değişik gazete ve dergilerde bini aşkın yazısı akla gelen ve gelmeyen yüzlerce konuyu içermektedir.

Böylesine yarım asırlık bilgi ve birikim hazinesinden gazetelere aktarılan makaleler dışında da tarihçi Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* için istediği bilgileri kapsayan çok sayıda yazı verdiği fersudeleşmiş evrakı arasından anlaşılmaktadır. Birkaç sahifesi noksan olan litesinin içerdiği konuların akıbeti mechuldur. Çünkü *İstanbul Ansiklopedisi* G harfini aşamadı. Sermet Muhtar'ın verdikleri yüzlerce konuyu kapsayan bilgilerin bazı kişilerin eline geçtiği söylentisi yaygındır. Hatta bunlardan, ufak tefek cümle değişikliği yapılan, üstüne oturanlarca makale ve bazı kitapların esas malzemesini oluşturduğu ileri sürülmektedir. Tarihçi Reşat Ekrem'in ölümünden sonra bu değerli malzemelerin akıbeti değişik

yorumlara neden olmaktadır. Ancak elimizde bulunan, bir kısmının okunmasında güçlük çekilen eski harfli listelere göre bunların adları bilinmektedir.

Ayrıca Reşat Ekrem'e Sermet Muhtar tarafından çok kıymetli fotoğraf ve resimlerin de verilmiş olduğu elimizdeki müsvette listeden anlaşılmaktadır.

Bir İstanbul Rehberi

Sermet Muhtar Alus İstanbul'un canlı rehberiydi. Bu konudaki bilgilerini bir İstanbul Rehberi'nde toplamak istiyordu. Eğer ömrü elverseydi, o zengin birikimlerinin ışığı altında böyle bir rehber hazırlayabilseydi şüphesiz o güne kadar yapılanların en mükemmelini yaratabilirdi.

Eserleri

Sermet Muhtar'ın ilk yayınlanan eseri *Türkçe-Fransızca Askeri Müze Rehberi*'dir. Daha sonraki yayınları da Askeri Müze'deki çalışmaları sırasında hazırlanmıştır. Bunlar *Yeniçeriler, Yeniçeri Kıyafetleri, Eski Osmanlı Ordusu, Aya İrini Tarihçesi* gibi eserlerdir.

Sermet Muhtar 40'lı yılların başında

Fransızcası çok güçlü olan Sermet Muhtar'ın önemli bir ansiklopedisi de *Türkçe-Fransızca Lugât*'tır. Bu kitap 1931 yılında Kanaat Kütüphanesi tarafından yayınlanmıştır. Bu arada Sermet Muhtar çok sayıda roman yazdı. Romanlarının hepsinde İstanbul'un silûeti görünür. Aslında Sermet Muhtar Alus'un İstanbulsuz hiçbir yazısı yoktur.

Kalbi İstanbul için çarpan, kalemi İstanbul'u konuşturan, beyni İstanbulla dopdolu bir kişiydi.

Sermet Muhtar'ın gazetelerde yayınlanan romanlarının çoğu kitaplaştırılmıştır. Bunlar arasında yayınlanmayan gene İstanbulla ilgili konuları kapsayanlar da bulunmaktadır.

Aşağıda bunların tümü hakkında bir liste sunuyoruz. Ne varki bunun kesin bir liste olduğu iddiasında değiliz.

Romanları

Kıvırcık Paşa, Harp Zenginin Gelini, Pembe Maşlahlı Hanım, Sülün Beyin Hatıraları, Rüküş Hanımlar, Havalanmalar, Bir Varmış Bir Yokmuş, Tombul Mirasyedi, İki Gönül Bir Olunca, Onikiler, Kırkından Sonra, Anasını Gör Kızını Al, Eski Çapkın Anlatıyor, Eski Konaklar, Nanemolla, Dünün Genci Anlatıyor, Hacı Babanın Havalanması, Masal Olanlar (Sermet Muhtar'ın bazı romanları beyazperdeye aktarılmıştır. *Kıvırcık Paşa* bunlar arasındadır).

Piyesleri

Dert, Zincirleme, Helal Mal, Kof Ramiz Yahut Kurusıkı, Ev İlaçı, Duvar Aslanı, Yıldızlar Barıştı, Mazi ve Âti (Bu eser Sermet Muhtar'ın sınıf arkadaşı Sait Hikmet "Kıran" ile müşterek yazılmıştır).

Mutsuz Evlilikler

Sermet Muhtar Alus, birkaç kez evlendi. Ne var ki kısa süren evliliklerde, eşleriyle mutlu olamadı. Kısa evliliklerin ilki Semiha Hanım'dan, tek çocukları olan Elhan Hanım (Türsan) doğdu.

Anasına çok düşkünlüğüyle tanınan Sermet Muhtar, kızına da fazla düşkündü. Daha genç kızlık çağına girmeden, elinden tutarak Beyoğlu'nun en kibar lokallerine götürür, modern hayatın basamaklarına alıştırırdı. Belki de bu alışkanlıkladır ki, Sermet Muhtar'ın kızı Elhan Hanım

Kendi çizgisiyle Sermet Muhtar

Alus'un bir yağlıboya çalışması.
Karşı sayfada

kapanıncaya kadar- meşhur Lebon Pastanesi'nin en kıdemli müdavimi oldu.

Anne Sevgisi

Sermet Muhtar saadeti, annesi Kevser Hanım'la, geceli gündüzlü yaşamında buldu. Abid Paşa'nın iyi eğitilmiş kızı olan Kevser Hanım, nazik, duygulu bir kadındı. Paşa konaklarında büyüyen oğlu Sermet Muhtar ise içine dönük, daima okuyan, bütün sevgisini anasına adayan bir yaradılıştaydı. Genellikle her ço-

cuk, anasına düşkün olur. Fakat Sermet Muhtar'daki tutkunluk, ileri yaşında bile görülmemiş bir doruktaydı. Her gün anneyle birlikte olmak, anne aşkının imbikten sözülmüş bir örneğini vererek ömrünün son günlerine kadar annesiyle birlikte sokağa çıkar, her yere onunla birlikte giderdi. Çok uzak yerlerden kalkarak, yazılarını Babıâli'deki gazete bürolarına götürürken bile, daima yanında annesi bulunurdu. Tramvayda, vapurlarda, yanyana görenler, onları takdir duygularıyla izlerlerdi. Dönemin gazetecileri ve özellikle Sermet Muhtar'ın okuyucuları, bu yaşlı anneyle oğlunu, Bâbıâli yokuşundan ağır ağır çıkarken -imrenerek- bazen tebessümle, bazen hüzünle seyrederlerdi. Yazarımızın anasına böylesine düşkün olması, belki de -kısa evliliklerinde- mutluluğu bulamamasından ve bu nedenle, yufka yüreğindeki zengin sevgiyi, annesiyle paylaşmak istemesinden kaynaklanmaktaydı.

Sermet Muhtar Alus'un tek çocuğu Elhan Türsan, eşi Dr. İsmail Türsan'la birlikte

Rahmetli dostum Adnan Tahir, bir yazısında Sermet Muhtar Alus'un son defa matbaaya gelişini, özetle, şöyle anlatır:

".... Bembeyaz saçları daima dağınıktı. Parmak dokunulursa, sönecek köpük gibi duran bu karmakarışık saçlar, isyankâr bir ifade ile ya şapkadan dışarı taşar, yahutta alnına dökülürdü. Fakat alnındaki sonsuzluk ifadesini bozmadan bir dökülüştü bu..... Endişe ile tereddütü birbirinde eriten acayip ürpermenin, zeki gözlerinde mütemadiyen tekerrür etmesi, onu adeta çocuklaştıran hususiyetlerden biriydi. Sermet Muhtar, o derece çocuk adamdı ki, onu sokakta annesiz göremezdiniz. Matbaaya bile beraber gelir, beraber giderlerdi. Onu, dudaklarında kırık dökük bir tebessüm yanında da yorgun argın annesi olmadan tasavvur edemiyorum. Gördüğü herşeyi, ilk defa görüyormuş gibi daima hayrete kapılan bakışlarında elle tutulmaz, gözle görülmez, bir mechule karşı ürperen tecessüs sezebilirdiniz. Bu, mazinin karanlık sonsuzluğunda kaybolup gitmiş büyük refah için duyulan bir nevi sıla hastalığı mıydı acaba? Zannetmiyorum, çünkü bu mazinin edebiyatıyla o kadar haşır ve neşirdi ki ondan uzak kalmış sayılamazdı.

Aklına esti mi, herşey, herkes onundu. Aşka susamış bir genci, hayalindeki sevgiliye kavuşturması, en zor kadınları bile önünde dize getirmesi için elini uzatıp kalemi alması kafi geliyordu.

Böyle anlarda çehresi bir delikanlı kadar güzel, çocuk bakışlı gözlerindeki ifade de bir mabet kadar derindi.

Ufuksuz denizlerle, şehirsiz iklimlerin ötesinde kalan bu müstesna mazi, onu da çekip koynuna alıverdi. Bir varmış bir yokmuş..."

Ölümü

Bir yaşlı anne için, yaşlanmış tek oğlunun ölümünü görmek, acıların en acısıdır. Sermet Muhtar, yaşlı anneciğini adeta öksüz bırakarak, sessiz ve sedasız bu dünyadan ayrıldı. İstanbul'un fotoğrafçısı, ressamı, tarihçisi, folklorcusu ve bir açıdan da aktörü olan o güçlü kalem, bir an bile yanından ayırmadığı annesinden önce dünyamızı terketti. Tarih: 28 Mayıs 1952. Sermet Muhtar 20 Mayıs 1887'de doğduna göre, ölümünde 65 yaşındaydı. İstanbul'u yaşayan binlerce makaleyle ve değişik türdeki romanlarıyla yaşatanlardan biri olarak, o altın kalemini kimselere bırakmadan beraberinde alıp götürdü.

Maziyi ve anılarla dopdolu bilgiler kervanını beraberinde götüren Sermet Muhtar Alus bize sandıklar dolusu yazılarıyla, sanki İstanbul'un renkli karpostallarını bıraktı. Onun ölümüyle eski İstanbul'un dili sustu. Gözü kapandı ve kulağı tıkandı. Ne var ki, bugünlerde Sermet Muhtar'ın bütün eserlerinin yayınına yıllar sonra başlanıyor. Eski İstanbul onun orijinal yazılarından oluşturulacak seri kitaplarla, bir kere daha yaşatılacaktır.

Karagöz'den *Punch*'a Nazire

MUSTAFA ŞAHİN

Dergide *Karagöz* gazetesiyle de bir miktar haşır neşir olan (sayı 46, 48, 49, 52, 59) Uygur Kocabaşoğlu dostumuzun *Punch*'tan derlediği "*Punch*'a Göre 31 Mart Olayı"nı (sayı 102) okuduktan sonra hatırımıza, benzer bir kronoloji (II. Meşrutiyet'in 1. yılının öz dökümü) veren *Karagöz Salnamesi* geldi. "Minnetdâr-ı teveccühleri olduğumuz kâriin-i kirâmımızın cerîde-i âcizânemiz hakkında heme-ân ibzal buyurdukları fütüvvet-i maarif-perveraneye bir mukabele-i şükranda bulunabilmiş olmak için beher sene mart ibtidasında makâlât-ı nafıa ve fıkarât-ı latîfeyi muhtevî, ciddî ve eğlenceli resimlerle müzeyyen bir salnâme takdimini kararlaştırarak bi-mennihi'l-kerîm işbu ilk nüshasını arza cür'et eyliyoruz." (I. sene, İstanbul 1328-1326-1910, [s.2]) temennisiyle başlanan salname ancak 1913'e kadar verilebilmiştir. İhtimal ki, 1. Dünya Savaşı'nın dayattığı zorluklar, bu geleneği sürdürmeye engel olmuştur. Salnamede sayfa numarası yerine her 16 sayfada bir, formayı belirten 1, 2... rakamı konulmakla yetinilmiştir. Aktardığımız zamandiziminin *Punch*'tan etkiler taşıması, hemmeslek oldukları için, doğaldır. Belki dönemin diğer özgür düşünceli dergileri de *Punch*'ın karikatürlerini ilginç buluyor ve okurlarına sunuyordu. Meselâ, *Punch*'ın II. Abdülhamid'i tavşan, Kayzer'i tazı biçiminde gösterdiği karikatürü *Resimli Kitap*'ta görüyoruz (Osmanlıca-Fransızca yazılı: [Kayzer] "-Canım o kadar kaçmasın. Zaten ben onu takip etmiyorum. Yalnız sıkılmasın diye muhibbime refakat ediyorum." [Baha] Tevfik, "Biraz da Gülelim", c. 1, sayı 3, Teşrinievvel 1324/Ekim 1908, s. 297; Uygur'un altyazısı biraz farklı).

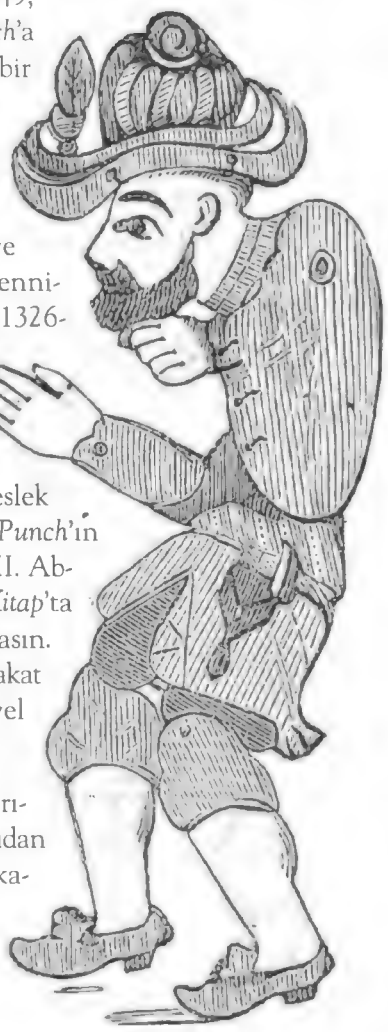

Karşılaştıracaklara, mizah tarihimizle uğraşanlara, hatta gülmece yazarlarına yararı olacağını düşünerek, olaylara ilişkin *Tarih ve Toplum*'daki doğrudan ve dolaylı makalelere atıflar yaparak ve küçük notlar düşerek, mizah ve karikatürün evrensel dilini gözardı etmeden, buna rağmen Karagöz'ün birkaç sözcükle anlatmayı başardığı üslup ustalığının hakkını layıkıyla karşılayamadığımızı belirterek ve biraz *Punch*'a öykünerek [s. 37'deki] kronolojiyi, *Kalem*'den aldığımız bir parçayı da ekleyerek veriyoruz.

Tarihçe-i Sâl-i li-cenab-ı müverrih Karagöz

Der Mâh-ı Temmuz 324

10 Perşembe	Yevm-i şek ve tebeddül-i vükelâ[1]
11 Cuma	Kânun-ı Esasî ilânı[2]
12 Cumartesi	Gazetecilerin sansüre isyanı[3]
13 Pazar	Dersaadet cerâidinin tebdil-i lisânı[4]
14 Salı	Aff-ı umumî ve müteakiben ihlâ-yı sebîl-i mahkûmîn[5]
17 Perşembe	Dersaadet'te şelale-i cerâid zuhuru[6]
20 Pazar	Tebeddül-i vükelâ ve firar-ı İzzet Paşa(!)[7]
23 Perşembe	Tebeddül-i vükelâ[8]
28 Pazartesi	Zuhur-ı Karagöz[9]
29 Salı	Bekirağa Bölüğü'ne eşirrâ nakliyatına şürû[10]

Der Mâh-ı Ağustos 324

14 Perşembe	Neşriyat-ı mefsedet-gâyât-murad ve Karagöz-i müneccim tarafından keşf-i fesad[11]
19 Salı	Son Donanmâ-yı nuhûset-ihtivâ[12]
23 Cumartesi	Nakl-i haşerât bi-Cezîre-i Kebîre[13]

-Siparişinizi kabule mecbursun ız.
Biz bunları ne yapalım?
- İmparatorun cenazesinde arabaya takarsınız.

-Babam artık beni Avusturya mektebine yollamıyor
- Ne â'lâ...

NOTLAR

1 Müverrih Karagoz'ün tarihçesi. Temmuz ayı, 1908. 23 Temmuz, şüphe, kuşku, belirsizlik, kaos günü (başlar; II. Meşrutiyet once Manastır'da ilan edilir), kabine değişir. (Avlonyalı M. Ferit Paşa azledilir, ma'zul Serasker Rıza Paşa'nın yerine Müşir Ömer Rüşdi Paşa gelir, Sait Paşa [Şapur Çelebi] sadaretini yediler; daha sonra, efendisinin karşısına Brütüs olarak çıkacak, 7-8 Hasan Paşa'ya rahmeten dokuzlayacaktır.)

2 24 Temmuz, II. Meşrutiyet resmen ilân edilir.

3 5 Temmuz, gazeteciler sansüre isyan eder (sayı 37, 38, 39, 43, 44, 53, 66, 67)

4 26 Temmuz, İstanbul gazeteleri ağız (*Sabah, Tercüman-ı Hakikat, Saadet, İkdam* rüzgâra göre yon) değiştirir.

5 27 Temmuz, genel af çıkar ve ardından damların kapıları açılır, tutuklular sel gibi dışarı boşalır.

6 30 Temmuz, İstanbul'da gazete bolluğu (bir yıl içinde 353 ceride-mecmua) görülur

7 2 Ağustos, kabine değişikliği (6 nâzır müsta'fî) olur (Sait Paşa yerini korur) ve İzzet Paşa tüyer (Karagöz'ün anlamlı noktalama işaretinden "lütûf Paşası, kaçmadı, elini kollunu sallaya sallaya Evropa'ya turist oldu" ya da "vücudu buradayken kolları dışarda, vücudu dışardayken kolları buradaydı" gibi anlam çıkarıyoruz. Arap İzzet Holo Paşa II. Abdülhamid'in kurenasındandı, 2. kâtibiydi, vezirlık rutbesi ve nişanlarla malâmaldi, rüşvet yiyicilikle sermaye yapmıştı. Bu yönleriyle meşhurlar arasına girdi.) Giderayak, Saraya yazdığı, timsahın gözyaşlarını andıran mektupları için bknz. Asaf Tugay, *İbret*, C. 1, s. 267-269.

8 5 Ağustos, kabine değişir (Sait Paşa ve 4 nâzır müsta'fi, 1 nâzır azil; Kâmil Paşa II. Meşrutiyet'in ilk sadrazamıdır).

9 10 Ağustos, Karagoz (perdeden matbuat meydanına) çıkar (sayı 46).

10 11 Ağustos, Bekirağa Bölüğü'ne (ve Çiftesaraylar'a) şerir(muhalif)ler postalanmaya başlar (sayı 48, 73, 102).

11 27 Ağustos, bozguncu'amaçlı, istekli yayınlar görülür ve müneccim Karagoz bozgunculuğu keşfeder.

12 1 Eylul, son uğursuz [illegible] yıllardır su koyda [illegible] yan [illegible] tan donanma Sısam Adası'ndaki kıpırdanmayı bastırmaya gider)

13 5 Eylul, degeri duşuk ve zararlı [illegible] Bu [illegible] (vüzer[illegible], vük[illegible], dalkavuk [illegible] kodamanı Adada "ikametzedegan olur. Serasker Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Rami (kotu şöhretinden Hararni paşaya bühtan edildiği, aslında iyi âdem olduğu da yazılmıştır) Paşa, Zeki Paşa,

Der Mâh-ı Eylül 324

22 Pazartesi — Bulgaristan'ın i'lân-ı istiklâli[14]
25 Perşembe — Avusturya emtiasına boykotaj ilânı[15]

Der Mâh-ı Teşrinievvel

9 Perşembe — Mecruhiyet-i Cisr-i Cedîd bâ-ma'rifet-i "Mes'udiye"[16]
18 Cumartesi — Vak'a-i Kışla-i Taş bâ-emr-i Koca Evbâş[17]

Der Mâh-ı Kânunıevvel 324

18 Perşembe — İt'âm-ı Meb'usân ez-taraf-ı Kırmızı Sultan[18]

Der Mâh-ı Kânunısânî 324

19 Perşembe — Kısmen tebeddül-i vükelâ[19]
31 Cumartesi — Sukût-ı Kâmil Paşa[20]

Memduh Paşa vs. bunlar arasındaydı. Birçokları da Ege adalarına ve başka yerlere atıldı. Bunlar, siyasî literatürümüze Ada Misafirleri, Konukları, Menfileri olarak geçti. (sayı 7, 10, 20, 102)

Burada, İstanbul'un hususiyetlerinden biri haline gelen sokak köpeklerinin, II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip derlenip toplanıp Hayırsız Ada'ya atılmalarını da (T*T sayı 117,118) hatırlamak gerekir. İktisat bilimine bile örneklik eden bu durum için şu alıntıyı yapmak istiyorum: "Köpekler maşerî mülkiyeti dahî anlar. 'Genç-Türklerin' (Jeunes-Turcs) açlıktan öldürmek için bir adada topladıkları köpeklerin hikâyesini herkes bilir." Charles Gide, *İktisat İlminin İlk Bilgileri* (çev. Osman Horasanlı), İstanbul 1937, s. 14

14 5 Ekim, Tarabya'da meskûn Kapu Kethüdâsı Geşof'un, ecnebi süferâya verilen bir ziyafete (13 Eylül 1908) çağrılmaması gibi sudan bir gerekçeyle Bulgaristan bağımsızlığını ilan eder (karşılık olarak vereceği 5 milyon lira [İngiliz altını] Osmanlıya nasip olmayacak, 93 Harbi tazminatı olarak Ruslara gidecekti.)

15 8 Ekim, Avusturya malları boykot edilir ("Avusturya Bosna-Hersek" ilhak etmesine karşılık Osmanlı hükümetine 2,5 milyon lira [Osmanlı altını] verdi. Bu durumu protesto amacıyla bu ülkeden ithal edilen fes kumaşı ve bazı mallar [şeker] boykot edildi [boykot 26 Şubat 1909'a kadar sürdü], fesler atılıp haki renkte serpuskalpak-lar giyildi. Olayın mizahi yansımalarından örnekler: [Boykotlar] "Düşman malı almayalım" tam sayfa, *Kalem*, no. 9, 16 Teşrinievvel 1324/29 Ekim 1908, s. 7; "Mal sahibi -Avusturya malı değildır. Halis Fransız malıdır beyim..." Müşteri - Onu yanlış söyledin oğlum. Böyle şeylere Avusturya malı de... Satış fazla olur..." *Resimli Kitap*, c. 1, sayı 3, Ekim 1908, s. 298). Harb-i Umumî'de Avusturya kıtaatının işgal ettiği binaların sahiplerinin "kiralarını" alamadıklarına dair istidalar görmüştük. Boykotta uğradıkları "zarar"a mı saydılar acaba? Trablusgarb'ın işgali [1911] üzerine İtalyan mallarına da Selânik'te boykot uygulanmıştı sanıyorum. Yeterli bilgi olmayınca hüküm vermek de zorlaşıyor. Ömer Seyfeddin'in "Primo-Türk Çocuğu" hikâyesinde Grazya, Kenan'a "Genç Türkler Selânik'teki İtalyanları 12 saat içinde kovmaya kalktılar. İtalyan mallarına boykotaj yapıp İtalyan ticaretini zarara soktular" yollu lâflar eder (*Dalga*, 2. baskı, İstanbul 1958, s. 15. Kitabı baskıya hazırlayan Şerif Hulusi ise, açıklama kısmında: "İtalyanlara boykotaj= 1911 Türk-İtalyan savaşı sırasında Selânik'te İtalyan mallarına karşı böyle bir boykotaj yapıldığına dair tarihî kaynaklardan bilgi edinmek mümkün olmamıştır." der, s. 76, not 16) Trablusgarb'ın kaybı üzerine "Ne yaptık? Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek sınırlarına katınca nasıl kafamıza giydiğimiz Avusturya malı meşhur *şılık* marka *fes*'lere boykot yaptıysak İtalya'dan *makarna* almadık" ifadesi, belki biraz ışık tutabilir. (*Üç Devirde... Mehmet Şeref Ayverdi*, İst. 1985, s. 187)

Boykotajın Bosna-Hersek'teki akisleri için bknz. Orhan Koloğlu, "Boşnaklar'da Müslümanlık" (sayı 107)

16 22 Ekim, Mes'udiye'nin manifatura Köprü (Galata) yara alır. Köprude kaza eksik olmamış. Bir kara mizah olarak da ters yorumlamak da mümkün (sayın Mesudiye, Köprü'nün kanadını kırdıklerine daha çok iş düşen kaykıcı "mes'ud" oldu. Bknz. *Resimli Kitap*, no. 1 Ekim 1908, s. 234

17 31 Ekim, Koca Evbâş'ın (bu ayaktakımına çak, rezil nitelemesini mansus büyük harfle yazdık, kimin tedildiğini anlayamadık -Derviş Vahdeti II. Abdülhamid, Sultanzâde [sportsmen prens] Sabahattin, Avcı Taburları mı da su ya da bu çavuş mu?-) emriyle Taşkışla'da olay çıkar. [*Kalem*'den bir karikatür ama "Taşkışla'da iki nefer arasında: -Tuh gör dün mü? Bir çuvalciri poh ettik. Hem üç aydan beri yasasufunet (uhuvvet kardesun istibdal (istibdad) istidal: askerlik süresi biten erlerin yerine yeni kur'a erlerini atıp eskilerini terhis etmek] diye bağırdılar da biz anlamadık. Yine istibdal olmak isterük dedum melâzım gayrı. Tüh be istibdalâfını ağzıma bile alman." no 12, 7 Teşrinisani 1324/20 Kasım 1908, s. 6] (sayı 100)

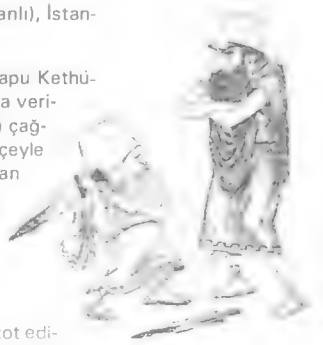

Selânik'ten İstanbul'a 11 Temmuz (Niyazi Bey'in kılıcında) Kanun-ı Esasî

9 Nisan Meclis-i Millî-i Umumî'de Yaşasın Brütüs
Brütüs sen de mi? (Solda)

18 31 Aralık, Kırmızı/Kızıl Sultan (Abdülhamid) tarafından Mebuslara ziyafet verilir. (sayı 15, 101, 102)

19 1 Şubat 1909, kısmen kabine değişir (İbrahim Hakkı Paşa'nın Maarif Nâzırı'yken Dahiliye Nâzırı olması gibi)

20 13 Şubat 1909, Kâmil Paşa koltuktan düşer [Harbiye Nâzırı Müşir Ali Rıza Paşa'nın yerine 2. Ordu Komutanı Nâzım Paşa'yı ataması, Bahriye Nâzırı Arif Hikmet Paşa'nın istifasını kabul etmesi bahane edilerek] Anâsır meb'usların oyununa gelen İttihat ve Terakki daha önceki girişiminde düşüremedi-

Der Mâh-ı Mart 325

31 Salı	Hurûc-ı haşerât, vak'a-i zâile-i Meydân-ı At[21]

Der Mâh-ı Nisan 325

1 Çarşamba	Zorla tebdîl-i vükelâ[22]
11 Cumartesi	Muvasalât-ı Ordu-yı Hareket bâ-kemal-i şan u şevket[23]
12 Pazar	Inkıtâ'-ı enfâs-ı cerâid der İstanbul[24]
15 Salı	Tahlîs-i Osmaniyân ez derd ü illet ve fatiha-i ikbâl-i millet[25]

Der Mâh-ı Temmuz 325

9 Perşembe	Yevm-i arefe ve Leyle-i Kandil[26]
10 Cuma	*Îd-i sürûr-ı millî*[27]

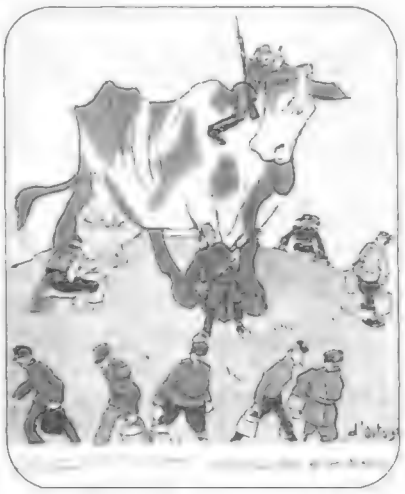

Mehmet Reşad tahttadır. Karagöz, herhalde, tersini anlayın demek istiyor. Hitâme'l-misk, güzel son, mutlu son, oh, bir müstebidden kurtulduk, zamanında şu yer elden çıkmıştı, bu yer elden çıkmıştı gibi lâfların kofluğu, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olunduğu, yağmurdan kaçarken doluya tutulunduğu, gelenin gideni arattığı kısa zamanda anlaşılır. 300 milyon liralık dış borcu 30 milyona indirmişken, İttihatçılar 10 yılda 400 milyona çıkarır, vatan ve millet kaosa yuvarlanır, kurtarıcıların sonları dahi milleti üzüntüye boğar, bereket, bahtı kara mâderimizi kurtaracak bir güneş doğar.)

ği Paşayı bu kere güvensizlik oyuyla düşürmeyi başarır [4 yıl sonra, Bâbıâlî Baskını'yla (23 Ocak 1913) Kâmil Paşa'nın sadrazamlığı son bulacak, Nâzım Paşa da vurulacaktır], Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam olur.)

21 13 Nisan 1909, haşerât (31 Mart müsebbibleri ortalığa) çıkar, At (Sultanahmet) Meydanı olayı [Adliye Nâzırı Mustafa Nâzım Paşa ve Lazikiye Mebusu Emir Şekip Arslan Bey ve bazı evlâd-ı vatanın kanı pahasına] giderilir (sayı 7, 76, 96, 102, 103)

22 14 Nisan, zorla kabine değişir (H. Hilmi Paşa müsta'fi olup Ahmet Tevfik Paşa sadarete gelir, Müşir Gazi Ethem Paşa Harbiye Nâzırı'dır.)

23 24 Nisan, olanca şan ve (Mahmut ve Turgut) şevketiyle Hareket Ordusu İstanbul'a erişir (sayı 7, 103)

24 25 Nisan, İstanbul gazetelerinin sesi soluğu kesilir (sıkıyönetim, hür basın ölür, *Tanin, Şûra-yı Ümmet* [tahripzedelikten], *Siper-i Sâika* yayımlanamaz)

25 28 Nisan, Osmanlılar dert ve illetten kurtulur (II. Abdülhamid hal' edilir) ve milletin bahtı açılır.(II. Meşrutiyet'in ilk Padişahı Mehmet Reşad tahttadır. Karagöz, herhalde, tersini anlayın demek istiyor. Hitâme'l-misk, güzel son, mutlu son, oh, bir müstebidden kurtulduk, zamanında şu yer elden çıkmıştı, bu yer elden çıkmıştı gibi lâfların kofluğu, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olunduğu, yağmurdan kaçarken doluya tutulunduğu, gelenin gideni arattığı kısa zamanda anlaşılır. 300 milyon liralık dış borcu 30 milyona indirmişken, İttihatçılar 10 yılda 400 milyona çıkarır, vatan ve millet kaosa yuvarlanır, kurtarıcıların sonları dahi milleti üzüntüye boğar, bereket, bahtı kara mâderimizi kurtaracak bir güneş doğar.)

26 22 Temmuz, arefe günü ve Kandil gecesi (burada arefeden ve kandilden II. Meşrutiyet'in birinci yıldönümü hazırlıkları kastedilse gerektir).

27 23 Temmuz, ulusal bayram (II. Meşrutiyet'in 1. yıldönümü) sevinçle kutlanır.

Memalik-i Osmaniye
-Parayla değil, sırayla. Bırakın da biraz da sahibi sağsın. (Üstte)

Karagöz Salnamesi,
1. yıl iç kapak ve tarihçe. Yanda

[EK]

Haftalık Dedikodu

326/1910 Martı lâciverd bir semâ, ılık bir hava, hâr bir güneşle teşrif etti. 325/1909 senesi dünyanın germ ü serdini görmüş ak sakallı bir ihtiyar gibi karlı beyaz çehresiyle kâinata soğuk bir veda ederek çekildi. Vukuât-ı müteaddidesiyle ebedî bir nam bırakarak sâbık sene tarihde kerrât ile görülecek bir talihe mazhar oldu.

1293/1877-78 ile başlayan bir devr-i meş'uma hâtimelik edeceği gibi bir devr-i mes'uda medhal olacak şânı ihraz eyleyecektir. Hem feci bir vak'ayı ve hem de mühim bir zaferi ihtar edecektir.

1325'te geçen vukuât-ı mühimme:

Meclis-i Meb'usân muhasarası [31 Martçıların Meclis'i kuşatması]

Hareket Ordusu nâmıyla bir ordu teşkili

İstanbul muhasarası ve fethi [Hareket Ordusu'nun İstanbul'u kuşatması]

Divân-ı Örf-î [Çatalca, İstanbul ve İzmit havalisinde]

Zulme "hitâme-misk" [hitâme'l-misk]* keşîdesi

Cülûs-ı hümâyûn [V. Mehmed Reşad'ın tahta oturması]

Bunlardan başka daha birçok hâdisât zuhur etmiştir: O sene zarfında; üç kabine değişmiş, birçok vükelâ düşmüş, Ferid Paşa'nın dişi kanamış, Norodogyan Efendi'nin tırnağı çatlamış, Ârif Paşa kuma oturmuş, Çırağan yanmış [T*T sayı 106], meb'usları serserilerin âhı tutmuş [T*T sayı 108], cinlere perilere dair 64 cilt eser yazılmış, vergiler tahsil olunmuş, fırkalar peydâ olmuş, vilâyâtdan protestolar yağmış, kuyrukluyıldız görünmüş, kış olmamış, İdare-i Mahsusa vefat etmiş, vârisleri hayrülhalef çıkmamış, İstanbul vilayeti teşkil olunmuş, anâsır-ı gayr-i müslime asker olmuş, 1.457 gazete iflas etmiş, "Lynch mes'elesi** gibi" tabiri durub-ı Osmaniyeden addolunmuş, *Kalem* 30 paraya inmiş, Fecr-i Âti isminde bir hey'et-i edebiye teşekkül etmiş, bir portakal 15 bin kuruşa satılmış, aeroplanlar uçamamış, Şehremâneti başsız kalmış, her şey bitmiş Halley yıldızının kuyruğu kalmış...

Kalem, no. 78, 4 Mart 1326/17 Mart 1910, s. 2

* "Miskiyyü'l-hitâm ve hitâme'l-misk terkipleri hüsn-i hitam mevkilerinde irad olunur. Terkib-i sâni Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk* manzumesini itmamına tarihdir ki Ebced hesabınca 1197 rakamını gösterir." *Lûgat-i Naci*, s. 374

** Bu kumpanyanın çevirdiği dolaplara bir vesileyle değinmiştik (sayı 86/75, 79; orada *Tanin*'e yaptığımız atıflara şunu da eklemeliyiz: *Tanin*, no. 463, s. 3) Ayrıca, *Şûrâ-yı Ümmet*, no. 196, 12 Teşrinisani 1325, s.9

Nafıa Nâzırı Noradongyan Efendi (üstte)

Hareket Ordusu ve Hürriyet
-Oh... İşte asıl gün şimdi doğdu birader...
-Yetiştirene bin şükür. (Solda)

BİR MARŞ

NİDA-YI HÜRRİYET MARŞI

Nida-yı Hürriyet'in bestecisi İhsan Raif Hanım (1877-1926), Osmanlı döneminde çeşitli nazırlıklarda bulunmuş Köse Raif Paşa'nın (1836-1911) kızıdır. İhsan Raif Hanım şarkı ve ninniler bestelemiş, döneminin edebiyat çevrelerinde daha çok şairliğiyle tanınmıştır.

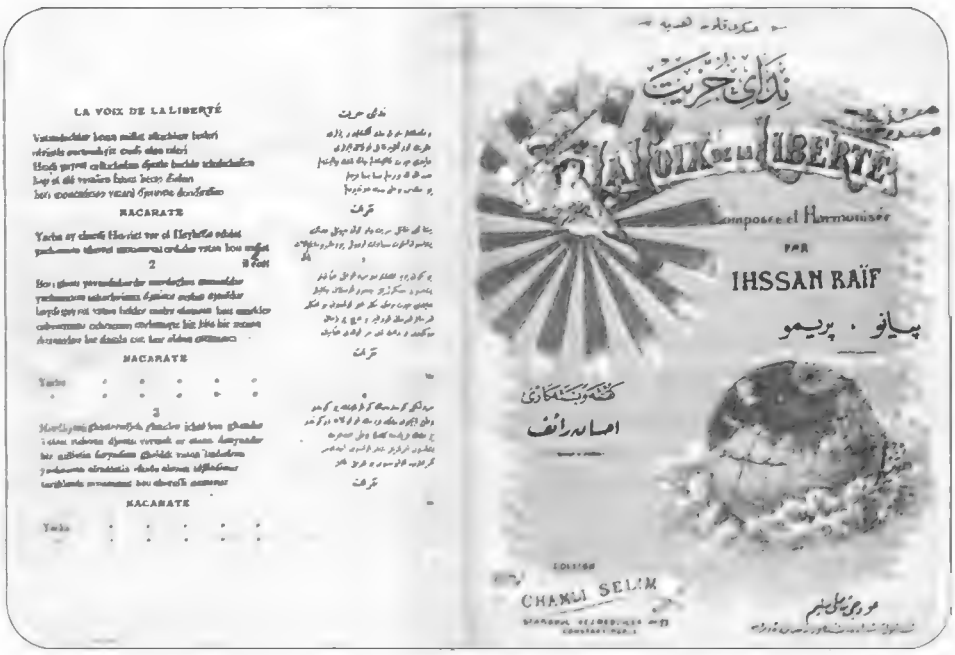

NURİ AKBAYAR KÖ EKSİYONU

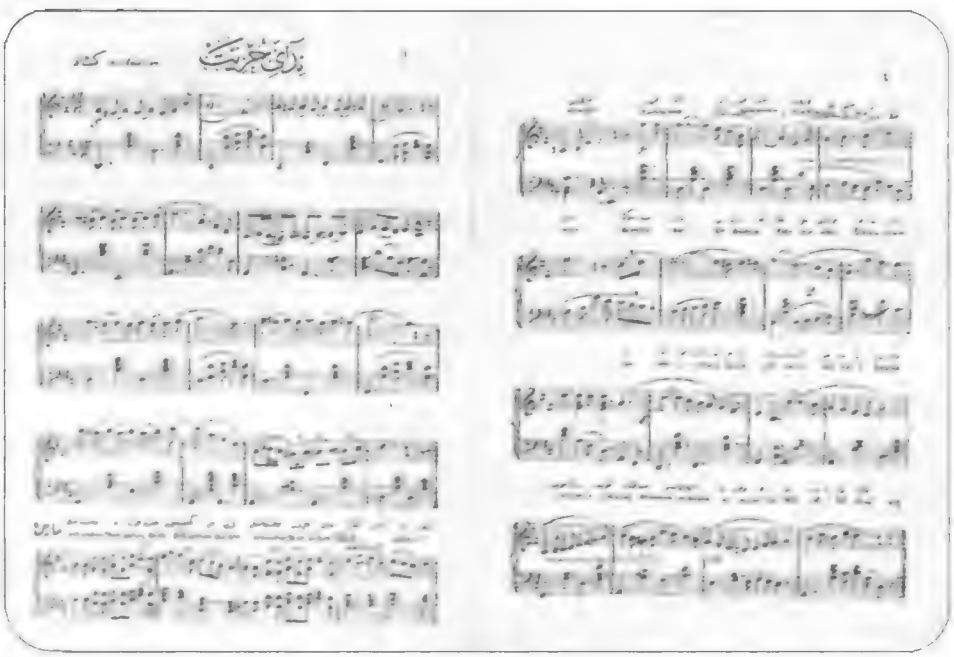

Milletlerin Karakteri, Türkler ve Demokrasi

TURGUT AKPINAR

Bilim, kabaca söylersek, madde âleminde ve insanların bireysel ve toplumsal dünyasındaki değişmeyen kanunları bulmağa çalışır. Bu nedenle bu millet kahramandır, şu millet korkaktır, o millet pintidir, filân millet sözünde durmaz şeklindeki toptan ve o milletin tüm bireylerini kapsayan hükümlerin yeri ancak mahalle kahvehaneleri veya içki sofralarıdır. Çünkü her milletin ferdleri arasında değişik yapıda insanlar ve birçok farklar bulunduğu gibi, herhangi bir kavmin başkalarına nazaran genel bazı özellikleri mevcud olsa da bunlar tarih içinde yani zamanla hiç değişmeden kalan nitelikler olarak görülemez. Bu nedenle Fransız Akademi üyesi Andre Maurois: "Gerçek manâsiyle millî karakterler mevcut mudur? Milletler Psikolojisi sözde ve sakat bir bilim dalı değil midir?"dedikten sonra kendini şunları eklemek zorunda hissediyor: "Daha doğrusu bu bir bilim değil, bir san'attır. İki İngiliz ferdi her halleriyle birbirlerinden farklı gibi görünebilirler. Fakat insan ruhundan iyi anlayan bir kimse onların her ikisinde de tarifi güç fakat tecrübeli bir tadma duygusunun hemen ayırabileceği bir İngilizlik tad ve gösterişini rahatlıkla meydana koyabilir". Bu büyük san'at ve kültür adamı, İspanya'nın önemli düşünürlerinden *Salvador de Madariaga*'nın *Avrupanın Portresi* başlıklı eserine yazdığı önsözde: "müellif, Avrupa'nın her bakımdan çeşitliliği konusunu bütün genişlik ve ayrıntılarıyla ortaya koyabilmek için, yepyeni ve başarılı bir teşhir metoduna başvuruyor. Avrupalıların karşılıklı genel karakter farklarının tahliliyle işe başlıyor. Bu işi yaparken Avrupa milletlerini, Fransa-İtalya, Fransa-İspanya, İtalya-İspanya, İngiltere-İspanya, Almanya-Rusya v.s. şeklinde çifter çifter ele alıyor ve her çiftin karakter yapısı bakımından birbirlerinden ayrılmalarının sebeblerini sayıp döküyor.. Bu konuda başarıya ulaşmıştır.. Farklar bahsinden sonra birbirine benzeyen taraflarının araştırılması başlıyor"[1] diyerek millî karakterlerin varlığını kabul ettiğini göstermektedir.

Bilim konularında, san'at ve felsefe adamlarının söylediklerini, ilmî planda esas almanın doğru olmayacağını düşünenlere hemen söyleyelim ki, birçok düşünür ve felsefeci yanında, coğrafyacı, antropolog, sosyolog da bazı kayıtlarla kavimlerin, milletlerin birtakım ayırıcı özelliklerinin bulunduğunu kabul etmekte bunun inandırıcı açıklamalarına girmektedirler. Müsbet ilimlerdeki gibi kesin ölçü ve tartıya gelir yönleri olmasa da Milletlerin Karakteri denilebilecek bazı özellik ve niteliklerin varlığı bugün inkâr edilmemektedir.

Milletlerin Karakterleri ve Bazı İncelemeler

Sovyet Rusya ve Komünist Çin konularında Almanya'da büyük bir uzman olan gazeteci Klaus Mehnert (ki sonradan bu niteliği sayesinde Frankfurt Üniversitesi'ne Profesör tayin edilmiştir) *Peking und Moskau* isimli eserinde "Rus", "Çinli", "Sovyet İnsanı" yani "Komünist Rus", "Alman" diye ayrı insanlar var mıdır? meselesinin uzun zaman hararetle tartışıldığını belirttikten sonra, konuya açıklık getiren Yeni Zelanda'lı antropolog Felix M. Koesing'in fikirlerini iki tezde özetlediğini söy-

1 Salvador de Madariaga, *Avrupanın Portresi*, Türkiye İş Bankası Yayınevi, çev. Mehmet *Cihangır*, Ank. 1966, s 2-5

ler: Bunlardan birincisi, "her halkı başka halklardan ayıran kendine özgü bir "Halk Karakteri'"nin varlığının ispat edilebilirliği, ikincisi ise Halk Karakteri'nin sabit olmayıp değişir bir şey olduğudur [2]. Mehnert, buna dayanarak, Çinli Rus'tan farklı olduğu gibi, bugünkü Çinli de Konfüçyüs dönemindeki Çinliden ayrıdır" diyor. Keza Çarlık Devri'nin mujiği, Sovyet Rus'undan ayrıdır.

Gerçek böyle ise acaba farklı "Halk Karakterleri" nasıl oluşuyor? Almanların en tanınmış coğrafyacılarından Alfred Hettner, Halk Karakteri'ni, "vücud yapısına bağlı maddi niteliklerin ve yaşama tarzı *(Lebensform)* ve Kültür varlıkları *(Kulturbesitz)* dahil bütün manevi özelliklerin bütünüdür" diye tarif ettikten sonra, Halk karakteri'nin kaynaklarını şöyle sıralıyor: "Irk, hayat ve kültür tarzı *(Lebens-und Kulturform)*, memleketin tabiat şartları, din, devlet ve ekonominin ayrıca başka halkların etkileri. Bütün bu faktörler, özel bir Halk Karakteri'nin oluşmasında rol oynarlar.[3]

Herbiri çok önemli olan bu etkenlerin kısa da olsa açıklamalarına burada girmemiz mümkün değildir.

Fransız bilgini Andre Siegfried (1875-1959) Türkçeye *Milletlerin Karakterleri* ismiyle çevrilen eserinde şu başlıklara yer vermiştir: Latin Realizmi, Fransız Zekâsı, İngiliz Azim ve sebatı, Alman Disiplini, Rus Mistisizmi ve Amerikan Dinamizmi. Anlaşılıyor ki, müellif sayılan halkların ve milletlerin en karakteristik vasıflarını böyle tesbit etmiştir. [4] Her ne kadar Siegfried eserinde kendi mensup olduğu milleti yani Fransızları da ele alıyorsa da genellikle bir milletin karakterinin tesbit ve tâyini yabancılar tarafından daha iyi yapılabilmektedir. Bunun da gayet makûl nedenleri vardır.

"... İnsan birşeye dışardan baktığı zaman daha iyi görür.. Friedrich Nietzsche bir keresinde şöyle demiştir: "Bir kültürün yüksekliğini ölçmek mi istiyorsunuz? Onun içinde veya onunla yanyana ve adetâ onun temeline yapışık olarak oturmayınız. Ondan ayrı ve uzakta durunuz. Ona uzaktan bakınız." [5]

Bu durum şüphesiz konumuz için de geçerlidir. Son zamanlarda Amerika'lıların Halk karakterini en iyi tahlil ettiği kabul edilen Geoffrey Gorer bir İngiliz antropolog ve sosyologudur. *Amerikalılar-Bir Halk Psikolojisi Araştırması* isimli eseri büyük ilgi görmüş ve birçok dile çevrilmiştir. [6]

Yalnız modern dönemde değil, yüzyıllarca önce, başka milletlerin karakterleri hakkında yazanlar da hemen daima yabancılar olmuştur. Bunlardan biri olan Cahiz, 9. yüzyılda yaşamış meşhur bir Arap müellifi idi ve Türklerin Faziletleri hakkında da bir eseri vardı. Bu eseri aşağıda ele alacağız. Kara Avrupası yazarlarının İngilizler, İngilizlerin iseberikiler üzerine pekçok kitap yazdıkları bilinmektedir.

Büyük Alman filozofu Immanuel Kant bile *Antropoloji* kitabının bir bölümünü Halk Karakterine ayırmış ve Fransızların, İngilizlerin, İspanyolların özellikleri üzerine ilgi çekici şeyler yazmıştır.

Fakat yine de unutmayalım ki, günümüzün en değerli Oryantalistlerinden B. Lewis'in dediği gibi "Milletlerin karakterini tahlil etmek her ne kadar eğlenceli bir oyun gibi görünüyorsa da bir neticeye varmak oldukça zordur. Böyle bir teşebbüs tahlil edilen konudan çok tahlil edenin fikri yapısını ortaya koyar. Milletin çok girift ve değişik bir yapısı olduğundan, ciddi ve ilmi bir hükmün yerini tutacak geniş ve istatistiki bir çalışmaya imkân vermez."[7]

Türklerin Karakteri

Yukarıda, tesbitindeki güçlüğe rağmen, "Milletlerin Karakterleri" diye bir gerçeğin hiç olmazsa belirli bir ölçüde var olduğunu ileri sürmüş bulunuyoruz. Araştırmamızın asıl konusu ise şudur; madem ki milletlerin, halkların bazı belirgin özellikleri vardır, o halde Türklerin karakteri esas hatlarıyle nedir? Bunun bilhassa devletin, hükumetin ve özellikle demokrasinin fonksiyonlarını arızasız ve pürüzsüz yerine getirebilmesi açısından ne gibi etkileri olmaktadır, olumsuz etkiler varsa nasıl giderilebilir?

Küçük bir deneme olarak aşağıda bu konuyu ele almak istiyoruz.

Türkler, tarihte hüküm sürdükleri ve yaşadıkları alanlar bakımından çok geniş bir coğrafyaya yayılmış kavimlerin başında gelirler. Bu geniş alanlarda çok çeşitli Türk Devletleri, toplumları, boyları ve aşiretlerine raslanır. Bu bakımdan müşterek bir Türk karakterinin varlığından sözedilmesi büsbütün zorlaşır. Ne kadar ilginçtir ki Türklerin tarihleri, dinleri, adetleri v.b. hakkında bizzat gezip dolaşarak yaptığı güzel ve geniş araştırmalar ile tanınmış günümüz Fransız bilginlerinden Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi* adıyle dilimize çevrilen eserinde bütün bunlara rağmen, çeşitli Türk toplumları arasında birtakım, geleneklerin, tutum ve davranışların yüzlerce yıldır aynı kaldığını, kendi gözlemlerine dayanarak, "Or-

2 Klaus Mehnert *Peking und Moskou*, Müncken 1966 (DTV Yy) (Keesing: Cultural Antropolgy, N.Y. 1758 s.34'den itibaren naklen) *Der Sowjetmensch*, Stuttgart, 1960

3 Alfred Heltner: *Allgemeine Geogrophie des Menschen* I.cild, Stuttgart, 1947 s.311-13

4 Andre Siegfried: *Milletlerin Karakterleri* Varlık Yayınları İstanbul, 1961

5 Grigoriy Petrof: *Okul ve Hayat* İst. 1963, s.112 (Remzi Kitapevi, Çev. Hasip Ahmet Ayhuna)

6 Geoffrey Gorer: *Die Amerikaner - Eine völker psychologische Studie*, Hamburg 1956

7 Immanuel Kant: *Antropologie in pragmarischer Hinscht*, Leipzig 1912, s. 261-2

tak Paydalar" diye anlamlı bu başlık altında toplamıştır. Onun bu konuda yazdıklarını aktarmayı çok yararlı buluyorum: "Türklerin nitelikleri ya da kusurlarından söz edilmesi, Türk karakterinin baskın özelliklerinden ya da ağır basan eğilimlerinden söz açılması şaşırtıcı gelebilir. Sibirya'da orman avcısı bir Yakut'la bozkırda hayvan yetiştircisi bir Kazak, Sinkianglı (Çin Türkistanı) bir çiftçi ile İstanbullu bir kentli arasında ortak ne olabilir.. Ve kuşkusuz ikibin yıl boyunca ve Avrasya'nın bir ucundan diğerine yaşam koşulları hiç de aynı olmamıştır. Siyasal, ekonomik, kültürel koşullarda köklü bir değişiklik oldu. Ama bazı gelenekler varlığını sürdürüyor. Ben kendim Afganistan'daki Türk köylülerinde, Anadolu'daki göçebe ve yerleşiklerde anlaşılmaz duruma gelmiş olmakla beraber, çok zaman pek az değişmiş olarak, çağımızın birinci bin yılının son yüzyıllarında güney Sibirya'da yazılmış metinleri doğrulayan kuttörenler buldum. Öte yandan Ortaçağın başlangıç dönemindeki Uygur toplumlarına, Hazer Denizi kıyısındaki krallığa, Altınordu Devleti'ne ve Osmanlı İmparatorluğu'na kendine özgüllüğünü veren bazı tutum ve davranışlar da aynı kalmıştır: Maddi ve manevi sağlamlık, yüksek onur, verilen söze sadık kalmak, ihanet edenlere karşı acımasızlık, ırkçılığın olmaması, çok belirgin askeri anlayış ve buna uygun özel nitelikler-gözüpeklik, savaşanlar arası dayanışma, üste kesin itaat, kendisinin ve başkalarının yaşamını hiçe saymak, idarecilik ve muhasebe anlayışı.. Toplumsal sınıflar arasında birinden diğerine geçmede büyük kolaylık, bilim ve san'at koruyuculuğu, sevgisi.. gibi özelliklerin sadece Türklerin karakterinin sonucu olduğunu söylememiz yadırganmamalıdır[8]."

Görülüyor ki yabancı bir ilim adamı, en yeni döneme ait gözlemlerinde bile, birbirinden binlerce kilometre uzaklıkta ve başka devletler sınırları içindeki Türklerin müşterek yönlerine dikkat etmiştir. Şüphesiz benzeri gözlemler ve hükümlere yüzyıllar öncesi yazarlarda da rastlanmaktadır. Bizim bildiğimiz kadariyle, Türklerin Karakterleri hakkında müstakil bir eser ilk defa 9.yüzyılda önemli bir Arap edebiyatçı ve düşünürü olarak tanınmış Cahiz tarafından yazılmıştır. H.A.R. Gibb, bu çok yönlü yazar için, "şayet Arab edebiyatının en dahiyane yazarı kabul edilmezse, döneminin en dahiyane yazarıdır" diyor[9]. Büyük Oryantalist Goldziher; "mükemmel bir eğitim görmüş, daha sonra başta Aristoteles olmak üzere Yunanlıları bile geniş çapta okumuş, bu üstün insanın "ender bir akıl ve ruh olgunluğuna sahip olduğunu" vurgular[10].

Asıl adı, Ebu Osman Amr bin Bahr bin Mahbub el Cahiz, olup bir zenci kölenin torunudur. Lâkabı olan Câhiz patlak veya pörtlek gözlü anlamına gelmektedir. Çirkin bir adamdı. Fakat güzel eserler yazdı. Konumuz bakımından en önemlisi Türklerin faziletleri hakkındaki kitabıdır: *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri (Menakib-ı Cündü'l Hilafe ve Fazailül Etrak)*. Bu eser birkaç kere dilimize çevrilmişse de en ciddi ve tam çevrisi Prof. Ramazan Şeşen tarafından yapılmıştır[11]

Cahiz bu eserinde esas itibarıyle Türklerin nitelikleri üzerinde başkalarının söylediklerini toplamış ve kendi fikirlerini de eklemiştir. Burada daha çok Türklerin savaşçı vasıfları ve üstünlükleri uzerinde durulmaktadır. Göçebeliğin getirdiği vasıfların belki en başında savaşçılık gelir. Göçebe kavimlerin hepsi, derece derece savaşçı olurlar ve yerleşikleri çoğu zaman hakimiyetleri altına alabilirler. Tarihte kurulmuş büyük imparatorlukların bir kısmı böyle kurulmuştur. Cahiz'in adı geçen kitabında Türklerin savaşçılıkları, kahramanlıkları ve bu konudaki üstün vasıfları ele alınmakta ise de kitabı tam olarak dikkatle okumayanların, sadece başlığına bakarak tam bir methiye, övgü olduğunu sanmaları hatalıdır. Eserde, bugün bizlere olumsuz görünen bazı sosyolojik gerçeklere de değinilmektedir. Bunların başlıcaları, Cahiz'in Türklerin, savaş konuları dışında, ilim, san'at meseleleri ile pek ilgilenmedikleri hususundaki hükümleridir. Sürdükleri hayat tarzı itibariyle bu da tabiidir. Cahiz bu konuda şöyle yazıyor: "Türkler çadırlarda otururlar, hayvan beslerler. Huzayl kabilesi Arapların Kürtleri olduğu gibi, onlar da, başka milletlerin bedevileridir. Onlar, san'at, ticaret, tıp, ziraat, geometri, meyvecilik ve ağaç yetiştirme, binalar yapmak, kanallar açmak ve mal toplamakla meşgul olmadılar. Sadece gaza yapmak, avcılık etmek, ata binmek, kahramanlarla çarpışmak, ganimet elde etmek, çeşitli memleketleri tanımakla meşgul olduklarından ve yaratılışları bu işler için müsait olduğundan bunları iyice sağlamlaştırdılar, bu konularda en yüksek dereceye ulaştılar. Sanatları, ticaretleri, zevkleri, öğündükleri, aralarında gündüzleri ve geceleri konuştukları harp mevzuu oldu. Böylece harp san'atında, Yunanlıların felsefe ve ilimde, Çinlilerin san'atta, bedevilerin saydığımız hususlarda, Sasanilerin devlet ve siyasette elde etikleri dereceyi elde ettiler".

Görülüyor ki Cahiz aslında Türklerin sadece üstün askeri vasıflarını öv-

8 Jean-Paul Roux; *Türklerin Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989, s. 18. vd.

9 H.A.R Gibb: *Arabic Literature*, London, 1926 s. 47

10 Ignaz Goldziher: *Klasik Arap Literatürü*, I Ankara, s. 94-95

11 Ramazan Şeşen *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, T.K.A.E Yayını Ankara 1967.

müş, kültür ve benzeri konulardaki ilgisizliklerini, edebiyat, felsefede incelmiş bir düşünür olarak, tenkid etmiştir.

Türklerin karakteri hakkında bildiğimiz en eski nitelemelerden birisi de eserini 12. yüzyılda yazmış olan, Süryanilerin Malatya Patriği Mihael (1125-1199) tarafından yapılmıştır. Müellif, o dönemdeki Türkmen kabilelerinin akınlarından sözederken:

"Türkistan'dan Anadoluya doğru büyük akınlar oldu. Boy Beylerinin idaresinde bulunan bu halk kütleleri, tam bir intizam ve sükunet içinde seferlerine devam ediyor, Anadolu'ya ilerliyordu. Zira onlar daima sükut ve nizamı muhafaza ederler. Uzun konuşmalardan hoşlanmazlar".

Bu kısa satırlardan bile Türklerin sadece ordu halinde iken değil, çoluk çocuğu ile göçerlerken bile bir nevi askeri disiplin ve düzen içinde olduklarını yabancı bir münevver tarihçiden (12. yüzyılda olduğumuzu unutmayalım) öğreniyoruz. Zaman zaman duyduğumuz ve kullanıldığını gördüğümüz "Ordu-Millet" kavramının kaynağının nerelere uzandığı görülüyor.

Sosyolojik açıdan bakılınca, göçebe milletlerin savaşçı olması ve büyük devletler kurabilmelerinin bir nedeni, "Yağma Seferleri", ise diğeri de "göç etme"nin başlıbaşına düzen ve disiplin isteyen bir iş olmasında aranmalıdır. Değerli araştırıcı Ali Rıza Yalgın'ın *Güneyde Türkmen Oymakları* eserinde Toroslardaki bir göç olayını tasvir edişi, çok düşündürücü ve öğreticidir. Milletimizi yakından tanımak isteyen herkesin okuması gereken bu kitaptan, Göç Beyi'nin idaresi ve emirleri çerçevesinde nasıl sarsılmaz bir düzen ve disiplinin var olduğunu görebiliriz. Böyle bir düzen ve disiplin içinde liderlerinin emrinde canla başla çalışan kütlelerin ilerde herşeyden önce belirli amaçlarla birleşip, teşkilâtlanmış bir birlikten başka birşey olmayan devletlerini kurulmasından kolay birşey düşünülemezdi.

Cahiz (9. yüzyıl), Süryani Mihael (12. yüzyıl) örneklerinden sonra daha yakın zamanlara geldikçe, şüphesiz Türkler hakkında yazılan eserler çoğalmaktadır. Avrupa karşısında dev bir kuvvet halinde beliren Osmanlı İmparatorluğu'nu çeşitli maksatlarla, bu arada haber alma maksadiyle, yani casusluk amaciyle gezen birçok kimse seyahatnameler yazmışlardır. Bu sonuncu sınıfa girenlerden biri de şimdi kendisinden sözedeceğimiz Fransız seyyahı ve casusudur. Osmanlı Tarihi hakkında beş cildlik Almanca büyük bir eser yazmış olan meşhur Rumen tarihçi Iorga'nın "bütün seyyahların en enterasanı" diye nitelediği Bertrandon de la Brocquiére, 15. yüzyılda Anadolu'yu da gezmiş bir seyyahdır.

Bertrandon de la Brocquiére'nin söylediklerine büyük önem verdiği, ona sık sık atıflarda bulunmasından da anlaşılan Iorga'nın eserinden nakil suretiyle onun ilgi çekici hükümlerine gelelim: B. de la Brocquiere, Seyahatnamesinin bir bölümünde uzunca bir rapor halinde Türklerin yaşayışları, âdetleri, silahları, atları hakkında bilgi verir ve Türklerin Avrupa'nın bütün Hıristiyanlarını korku içinde durdurmalarının nedenini araştırır: "Osmanlı Türklerinin münevver ve teşkilatlanmış olanları, pekçok yıllardan beri Rum ve Slavların köylerinde veya yeni kurdukları kendi köylerinde yerleşik yaşadıkları halde, eski çadır hayatlarını bir türlü unutamamaktadırlar ve yaz gelince çadırlara geçerek orada açık havada yaşamağa başlayınca mutlu olmaktadırlar.. Beylerine çok bağlıdırlar.. Bu milletin aşağı tabakalarında özellikle görünen ve milleti karakterize eden, demirden bir disiplin yani sert bir disiplinlilik'dir.. Gerçek Osmanlılardan hiçbiri, gözlerini Bey'ine dikmek ve ona hitap etmek küstahlığında ve cür'etinde bulunmaz".. Köyde olsun şehirde olsun, Osmanlı, kuvvetli bir muharip (savaşçı), kanaatkâr bir işçi, dürüst bir tüccar ve sadık dosttur. İyi bir efendidir. Sadece kaçmağa teşebbüs eden köleler sopa ile cezalandırılır."[12]

16. yüzyıl Türkiye'si hakkında yazmış en önemli müellif Alman İmparatoru Ferdinand'ın elçisi Ogier Gislain de Busbecq'dir. 1554-1562 arasında 8 yıl Türkiye'de kalan bu elçinin yazdığı eserin Türkiye'ye ait kısmı vaktiyle Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaptığı ve birkaç kere basılan çeviri sayesinde yurdumuzda oldukça iyi tanınan bir yazardır. Flaman asıllı bu elçinin uzun yıllar Türkiye'de kalmış olması, geniş kültürü ve mevkii itibariyle Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Türkiye üzerinde bizim için görüşlerle doludur: "Türk sistemini, kendi sistemimizle karşılaştırdığım zaman geleceğin başımıza getireceği şeyleri düşünerek titriyorum. Bir ordu galip gelecek ve payidar olacak diğeri mahvolacaktır. Çünkü şüphesiz ikisi de sağlam surette devam edemezler. Türklerin tarafında, kuvvetli bir İmparatorluğun bütün kaynakları mevcut. Hiç sarsılmamış bir kuvvet var. Harpte tecrübe ve tatbikat var, sefer görmüş askerler, zafer itiyatları, meşakkatlere tahammül kabiliyeti, birlik düzen, disiplin, kanaatkarlık ve uyanıklık var. Karargâha yakın bir köyde üç ay kaldım. Karargâhlarını görmek fırsatını buldum. Onlardaki disiplin sistemini inceledim. Her tarafta tam bir sükunet hüküm sürüyordu. Katiyyen kavga ve münakaşaya tesadüf edilmiyordu.. Her taraf tertemizdi."[13].

Busbecq'in Türklerde ençok beğendiği hususlardan biri, mevkilerin,

12 N. Forga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Band 1, Gotha, 1908, s. 457 vd.

13 Busbecq: *Türk Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1939

makamların Avrupa'da olduğu gibi sırf asilzade sınıfından geliyor diye belirli bir grup insanlar arasında bölüşülmeyip, sadece şahsın ehliyet, dirayet ve yeteneklerine göre verilmesidir. Çobanlıktan adım adım yükselerek sadrazamlığa erişen, vezir olan birçok örnek vardı. Bu yüzden de işler kabiliyetli, ehil kimselerin ellerinde gerektiği gibi yürütülmektedir. Sırf ehliyetle erişilemeyecek yeğane makam padişahlıktır. Bu makam Osmanlı hanedanına ait olup, diğerleri tamamen ona bağlı ve sonsuz saygılı tebaadır.

Fransız kralı II. Henri'nin elçisi M. de Aramon'un sekreteri Jean Chesnau da 16. yüzyıl Türkiyesi ve Türkleri hakkında yazanlardandır. O dönemde İstanbul'daki asayiş ve huzurdan övgü ile sözeder: "Varoşlarıyle bir milyon nüfusu olan koca İstanbul'da 4 yıl içinde 4 cinayet olmuştu. Tıklım tıklım mal dolu olan büyük bir kervansarayı bir tek kişi korur.. İnzibat öyle kuvvetli, sükûnet öyle büyük ki gözüyle görmeyenin buna inanmasına imkan yoktur. Geceleri İstanbul'u koruma için elinde fener ve baston taşıyan tek kişi (bekçiler) dolaşır ve Paris'te yanında okçularıyle dolaşan nöbetçi kumandanından daha fazla korku verir."

17. yüzyıla (1655-56) ait eserinde, Türkler hakkında oldukça tarafsız hükümler verdiği kabul edilen Jean Thevenot, zengin bir aileden geliyordu. Şarkiyatçılığa merak sarmış ve sırf görme ve tanıma, öğrenme aşkı ile Doğu'ya seyahat yapmış ve dini konular dışında "son derece tarafsız" yazmıştır. Kahveyi Fransa'ya götüren kişinin de o olduğu söylenir.

Thevenot'ya göre gerçek Türkler iyi insanlardır. Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma, prensibine çok iyi uyarlar.. Müslümanları olduğu kadar Hıristiyanları da aldatmaya ve hırsızlığa müsaade etmezler. Çok dindar ve misafirperverdirler, dinleri için çok gayret gösterirler.

Kanaatkârdırlar. Ne etın miktarında ne de kalitesinde aşırı titiz değildirler. Onların yemek için yaşamayıp, yaşamak için yedikleri söylenebilir.. Türkler ilimle az uğraşırlar ve okuyup yazmayı öğrenmekle yetinirler. Genellikle sadece Kur'an üzerinde araştırma yaparlar.

Hiçbir milletle kıyaslanamayacak derecede kibirlidirler, dünyanın en yiğitlerinin kendileri olduğunu ve dünyanın yalnız kendileri için yaratıldığını düşünürler.. Türkler her hususta düzeni severler ve bu düzeni sağlamak için ellerinden geleni yaparlar. Az kavga ederler.. Kendini bilen Türkler şarap içmezler. Hükümdarlarına çok bağlıdırlar. Ona büyük saygı duyarlar ve körü körüne itaat ederler.."[14]

Yüzyıllar öncesinde eserlerini yazmış olanların Türkler hakkındaki kanatlerinden sonra şimdi modern zamanların ve günümüzün yazarlarına sıra gelmiş bulunuyor. Bunlar içinde de bizi hayrette bırakabilecek bazı benzer hükümlere rastlıyoruz: Fransız diplomatlarından ve Türk Tarihi üzerine değerli eserler yazmış bulunan Fernand Grenard, *Asyanın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü* başlıklı kitabında şöyle der:

"Türkler, karakterleri ve an'aneleri itibariyle şeflerine çok bağlıdır. Kendilerini dürüst ve kuvvetli bir disiplinle onun hizmetine vakfederler. Fert, hükümdarın mukaddes şahsiyetinde, kamu yararına insafsızca feda edilir. Türkler Balkan yarımadası ve Küçükasya halklarına istikrarlı bir toplanma ve birlik prensibi verdilerse bunu, ecdaddan gelen otorite ve disiplin an'anesine ve Osmanlı Hanedanı'nın istisnai derecede uzun süren devamlılığına borçludurlar... Kısaca onlarda herşey en yüksek otoriteye körü körüne riayet hususundaki eski Türk Prensibine dayanıyor"[15]

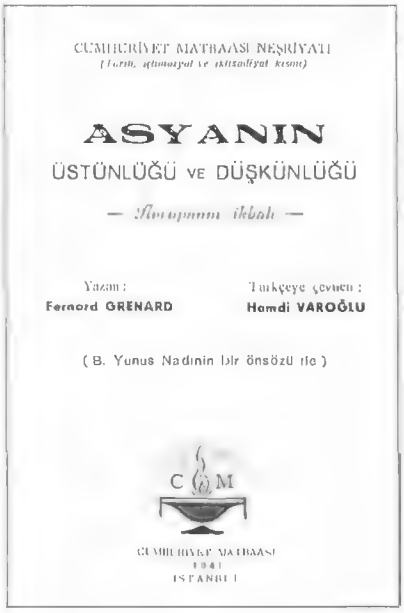
CUMHURİYET MATBAASI NEŞRİYATI
(Tarih, içtimaiyat ve iktisadiyat kısmı)

ASYANIN
ÜSTÜNLÜĞÜ VE DÜŞKÜNLÜĞÜ

— Avrupanın ikbali —

Yazan: Fernand GRENARD
Türkçeye çeviren: Hamdi VAROĞLU

(B. Yunus Nadinin bir önsözü ile)

C M

CUMHURİYET MATBAASI
1941
İSTANBUL

Altı cildlik bir *Osmanlı Şüri Tarihi'nin* de yazarı olup, çok genç ölen üstün vasıflı bir Oryantalist E.J.W. Gibb, Türklerin ana nitelikleri hakkında dikkat çekici şeyler söyler: "Bu büyük ırk (Türkler), şahsi dehasının damgasını taşıyan hiçbir din, felsefe veya edebiyat yaratamamıştır. Çünkü bu ırkın gerçek dehası, tasavvur ve tahayyülden ziyade hareket sahasında kendini göstermiştir.. Türkler ve Türk ırkına mensup olanlar herşeyden evvel askerdirler.. Onlar bütün münasebetlerinde bu asker ruhunu göstermişler herhangi bir emir alır almaz, münakaşa etmeden, itaatli bir asker sıfatı ile itaat etmişlerdir. Bu millet herhangi bir sistemi (dini partiyi vb. TA) kabul etmişse tenkit etmeksizin o sistemi müdafaa etmiştir. Bu, kabul edilmiş esaslara soru sormaksızın sadakat Türk seciyesinin kökünü oluşturur."[16] Bunun politika alanındaki akislerine ilerde değineceğiz.

14 Jean Thevenot, *1655-56'da Türkiye*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s. 144

15 Fernand Grenord, *Asyanın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü* 115, İst. 1941, s. 124 vd.

16 E.J.W. Gibb: *Osmanlı Şiiri Tarihi*, C.I Kitap i, İstanbul 1943, s.5-7

Bu arada, yüzyılımızın başlarında, çeşitli Milletler hakkında hırçın, tenkidci bir üslupla, ilgileri çekmiş hükümler veren Alman popüler felsefeci Hermann Keyserling'in Türkler üzerine yazdığı bazı övücü hükümleri de hatırlatmakta yarar görüyoruz. Keyserling'e göre kesinlikle bütün milletler menfurdur. İnsan, aslında değeri şüpheli bir varlıktır. Ancak pek müstesna hallerde büyüklükler gösterir. Bundan dolayı her kavmin kendine mahsus kusurları, düşkünlükleri, bunun yanında bazı meziyetleri de vardı.

Keyserling, kötümser bir gözle birçok milleti ele alır. Ona göre İngilizler, iç güdüler ile ve sezgileriyle hareket eden bir kavimdir, esasında tembel ve hükmedicidirler. Aydın Avrupa'dan daha fazla hayvana yakındırlar. Gelecekte onlar için aydınlık bir ufuk görünmüyor. Fransa, kültürün ifratından rahatsız bir memlekettir. Bugün de kuvveti ve zaafı oradan gelmektedir. Almanya'da da Fransa gibi, zihin lüzumundan fazla hakimdir. Çalışma humması, objektiflikteki ifratı onu tahrip etmektedir, gerçekle ve sezgi ile alakâsını kesmektedir.

Türklere gelince, Kayserling'e göre Türkler, herşeyden önce göçebe ruhludur. Başarılarını İslâm'a bağlı olmaktan çok göçebe ruhlarına borçludurlar. Fakat yine bundan dolayı, idare ettikleri memleketleri asla tamamen Türkleştirmemişlerdir. İslâmlık ise, sırf Türklere mahsus olan "efendilik ruhun"ndan faydalanmış fakat onu yaratmamıştır. Türkler, Avrupa ve Yakındoğu tarihinin tanıdığı en saf yegâne, efendi kavimdir. Hükmeden her adam (ise).. bizzat çalışmayı üzerine almak istemez.. başkalarını çalıştırır. Bu bakımdan İngiliz esas itibariyle tembeldir. Türk, tarih boyunca asil saydığı iki işi, çiftçilikle askerlik bir tarafa bırakılırsa, hiçbir işi sevmez (yahut hiç değilse şimdiye kadar sevmezdi).

Türkler eskiden idare ettikleri kavimlere üstünlüklerini temsil eden, gelenek şuuru sayesinde bu birlikte efendilik vasfını muhafaza edeceklerdir.. Türkiye'nin gelecekteki yeri ne olabilir? Onun "Milli Karakteri" bana önceden açıkca çizilmiş görünüyor. Esas itibariyle göçebe ve efendi kavim olduğu için günün birinde İslâm Dünyası harekete geçerse, şüphe yok ki Türkiye onu idare edecektir. İslâm Dünyasında başkanlık ve hakimiyet vasıfları bakımından Türklerle eşit bir kavim yoktur. Fakat asıl önemli olan yeni Türkiye'nin Avrupa'ya göre ne ifade ettiğidir.. Herhalde Türkiye'nin yeni Avrupa hayatın-

da faal bir mevkii olacaktır. Nitekim bu onun eskidenberi almış olduğu mevki idi. Şu farkla ki bu sefer, esas eskisi gibi baskı değil bütün kavimlerin eşitliği fikri olacaktır."[17]

Son olarak, Batının önemli yayın organları adına uzun yıllar Türkiye'de kalmış gazeteci David Hotham'ın, üzerinde durulması gereken gözlemlerini ele almak istiyoruz. Hotham, görmesini bilen, zeki ve kültürlü bir insan olarak bizim ilgimizi çekecek şeyler söylemektedir.

Dilimize *Türkler* başlığı altında çevrilen eserinde yazar konumuzla ilgili bölüme şöyle giriyor: Türkler ne tür bir halktır? Artık bu sorunun üzerine eğilmenin zamanı geldi. Çünkü onları pek iyi tanımıyoruz... Türk, çok ilginç bir tiptir. Türleri başka hiçbir ulusla karşılaştıramazsınız. Ortadoğu'da yaşadıkları halde, Araplardan son derece farklıdırlar. Onların hâlâ Avrupalı olmadıklarını söyleyenler çıkabilir ama Asyalı da değildirler. Türkler ne Asyalı ne de Avrupalı olmadıklarına göre, ençok eski düşmalarına, fakat yeni dostlarına yani Ruslara benzetilebilir. Aralarında sanıldığından çok ortak yönler vardır... Bir Türk genellikle zıtlıklarla doludur. Ruhunda yalnız Doğu ve Batı değil, ayrıca çiy bir aşağılık kompleksi ile karışık yoğun bir kibir, yabancılara karşı aşırı bir konukseverlik şeklinde ortaya çıkan derin bir insanseverlik, pohpohlanmaya karşı büyük bir merak saklıdır. Böyle oldukları halde Türkler, nezaket, yardımseverlik ve içtenlik bakımından dünyada eşi olmayan bir ulustur... Türkiye'ye ilk defa gelenler önce bunlar karşısında çarpılırlar. Türk tembel ve duygusuzdur (? T.A.) ama Avrupalı, Türk işçisinin çok iyi çalıştığını her yerde söyler.

Türkler, başka hiçbir ulusta rastlanmayacak biçimde devlet otoritesine karşı saygı besler, buna karşılık, bireysel özgürlüğe karşı aşırı düşkünlüğü vardır. Kendisini yönetecek bir diktatörün peşinde koşar fakat ille de demokrasi diye diretir. Türkler inatçı ve sessizdir, ama duygulu ve güzel konuşurlar. Görülmemiş derecede ciddi insanlar oldukları halde, bir Nasreddin Hoca yetiştirmişler ve onu yaşatmaktadırlar.

Türklerin belirli bir noktadan sonra zıvanadan çıktıkları da bir gerçektir.. Fakat normal şartlar altında bir Türk, dünyanın en kibar, yardımsever, en içten dostudur. Kimseyi kırmak istemez. Türkiye'de geçirdiğim

17 Hilmi Ziya Ülken, *Keyserling'e Göre Tükler*, "*Türk Düşüncesi*" Dergisi. C. I, sayı: 2, s. 110 vd.

süre içinde daima büyük bir anlayış ve nezaket ve insanlıkla karşılaştım. Sekiz yıllık ikametim sırasında bir tek Türk bile bana kırıcı bir uyarıda bulunmadı. Daima insani bir anlayış gösterdi."[18]

Bu hükümler içinde Hotham'ın Türklerin devlet otoritesine ve liderlere karşı gösterdikleri itaat ve körükörüne denilebilecek bir uyma ve peşinden gitme bence en önemli karakter özelliğidir ve hemen bütün gözlemciler tarafından, vurgulanmaktadır. Şimdi bu hükümlerle son elli yıl içindeki demokrasi hayatımız arasında bir ilişki kurmaya çalışalım.

Milli Karakterimiz ve Demokrasimiz

Demokrasinin tarih içindeki macerası dikkatle takip edilirse, bunun o kadar kolay işleyen bir mekanizma ve rejim olmadığı açıkca görülür.

Her milletin kendine has özellikleri, eğitim seviyesi, sosyal yapısından ötedenberi gelen pürüzler, demokrasinin hazır bir elbise gibi alınıp sırta giyilebilecek birşey olmasına engel teşkil eder. Dolayısiyle milletlerin tek kalıptan çıkma, fabrika işi bir "demokrasiye" yerine, milletin bünyesine uygun bir şeklinin bulunması için çaba gösterilmesi gerekir. Bizi bu kanaatimizi ifadeye zorlayan en son sebeb, yukarıdaki küçük araştırmamızın sonucudur. Madem ki Türk Milleti'nin ana karakteri, tarihte hemen herkes tarafından, askeri bir ruhla liderlerine, şeflerine büyük bir sadakatle bağlanıp onun peşinden adeta körü körüne gitmek eğilimi olarak tesbit edilmektedir ve bu nitelik günümüzde dahi gözlemlenen bir gerçektir, o halde Türkiye'de tatbik edilip uygulanacak demokrasinin özellikleri ve bize uygun düşen şekilleri üzerinde kafa vorup, doğruların bulunması gerekir. Bunu yapmamızda bir zorunluluk olduğu ortadadır. Çok Partili demokratik hayata geçtiğimiz son elli yıllık dönemde yaşananların bu hususta birtakım ipuçları verdiği rahatça ileri sürülebilir. Türk Milletinin Karakteri hakkındaki açıklamalardan da sezildiği, hattâ açıkca görüldüğü gibi, ortada klâsik bir demokrasi denemesinin sağlıksız sonuçlara ulaştığı inkâr edilemez. Bu rahatsızlığın en büyük işaretleri, demokratik mekanizmanın zaman zaman tıkanıp, işlemez hale gelmesi şeklinde tezahür etmektedir.

Son elli yıl içinde olanlara bir göz atmak bize durumu açıkca gösterecektir. Çok partili sisteme geçtiğimiz dönemde, herkes bir partinin daha doğrusu bir Parti Programı'nın etrafında toplanacağına bir liderin peşine düştü. Fertleri, fikirler değil, şahıslar ilgilendiriyordu. Bir kere bir partinin başkanını seven ve ona bağlanan insanlar, bir askeri liderin, komutanın arkasından giden askerler haline geliyordu. Liderin her sözü ve emri artık mutlak şekilde uyulması gereken bir nas, doğma, karşı partinin lideri düşman komutanı ve taraftarları da düşman askerleri gibidir. Kahvehaneler bile ayrılmıştır. Parti başkanlarının en sivri, demokrasiye aykırı, kanunsuz emir ve işaretlerine bile körü körüne uyulur ve bu yüzden liderin tehlikeye sürüklediği ve bunun sonuçta onun hayatına mal olacağı akla bile getirilmez. Bu yüzden demokrasinin en önemli işleme araçlarından biri olan "istifa müessesesi" hemen hiç başvurulmayan bir yoldur. Bu hâlâ öyledir. Çoğunluğu ele geçiren parti, artık azınlıktakiler aleyhinde istediğini yapabilir. Çünkü vaktiyle devletin başındaki zatın dediği ve ilkel zihniyetini gösterdiği şekilde, parti sefere çıkmış bir ordu gibidir. "Çay geçilirken at değiştirilmez." Bunu istemek "vatana hıyanet" gibi görülür. Karşı kuvvet ezilmesine kadar savaş sürmelidir. Onların hakları diye birşey akla bile getirilmez.

Eski bir hukukçu olarak beni en çok rahatsız eden olaylardan biri sonunda feci bir akibete uğrayan bir başvekilimizin çevresinde (ki kendisi partinin başkanı, lideri, kumandanı idi) memleketin seçkin en aşağı 60 hukukçu milletvekilinin bulunması idi. Bunlardan ciddi hiçbir itiraz ve ikazın geldiğini duymadık, bilmiyoruz. Çünkü "askerler itiraz etmez, itaat eder."

Bu meseleler ayrı uzun tetkikler gerektirir fakat acaba demokrasimizin daha sağlıklı bir yola girmesi için milli karakterimizin yönünde ve paralelinde ne gibi, kurumlar getirilebilir veya mevcutlar tadil edilebilir? Demokrasimiz madem ki liderlere sıkı sıkıya bağlanma sonucu arızalara uğruyor, o halde Parti başkanı liderlerin üstünde bir lider bir "Kağan Hanlar Hanı" (Caferoğlu) bulmalıyız ve gerektiğinde onun etkili müdahalesi ile meselelerin düğümlenmeden çözülmesine imkan sağlamalıyız. Şu anda düşündüğümüz ilk formül, geniş yetkilerle donatılmış ve milletçe seçilmiş bir devlet başkanının başa geçirilmesidir. Bu başkan, demokrasinin tıkanmalarını, geniş yetkilerine dayanarak, Meclisi fethetmek, hükumeti iş başından almak, âcil, etkili, kanun ve kararların çıkarılmasını gerçekleştirmek suretiyle işlerin pürüzsüz yürüyebilmesini sağlayabilir. Şüphesiz bu yolun da her kurum gibi bazı mahzurları olacaktır.

Bunun başında Cumhurbaşkanının bir diktatör haline gelmesi ihtimalidir. Fakat hiçbir mahzuru veya muhtemel tehlikesi olmayan bir sosyal kurum da galiba ancak ütopyalarda rastlanan bir Zümrud-ü anka'dır ki, hiçbir zaman bulunup yakalanması mümkün olmaz.

18 David Hotham, *Türkler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, S. 174

KİTABİYAT

Bir Aile Tarihçiliği Örneği

GÜNVER GÜNEŞ

Dünyada soykütüğü düzenlemek geleneği uzun yıllardır devam etmektedir. Soykütükleri hem aileleri bir arada tutmakta hem de aile bireylerinin özgeçmişlerini açıklayarak gelecek nesillere araştırmacılar için bir kaynak oluşturmaktadır. Belki de ülkemizde ilk örnek olarak Kaya Bengisu 1985 yılında Bengisu Aile Birliği'ni kurdu. Kısaca BAB olarak adlandırılan ve her altı ayda bir bültenlerini yayınlayan Bengisular gelecek nesillere bugünleri taşıdıklarının bilincindeler.

BAB geçtiğimiz günlerde Kaya Bengisu'nun kalemiyle babası Koca Doktor Mustafa Bengisu'yu yazarak ilk kitabını ortaya çıkardı.

"1908-1950 Ödemiş" isimli doktora tezime başlayıp görev yerim Ödemiş'te o döneme ilişkin araştırmalara yöneldiğimde[1] cumhuriyetin ilk yıllarının izbe bir kasabasından modern bir kent oluş sürecinde Ödemiş'in her yerinde Dr. Mustafa Bengisu karşıma bir efsane olarak çıktı. O doktordu, şehirciydi, politikacı, milletvekili, cumhuriyetçi, halkçı, devrimci... En önemlisi ise akıl ve hayallerin ötesindeki memleket sevgisiydi. Böyle bir şahsiyeti araştırmak ve anlatmak hiç de kolay değildi.

Dr. Mustafa Bengisu yaşamı, kişiliği, düşünceleri ve mücadeleleri ile önce Ödemiş'lilerin, sonra İzmir'in ve Ege'nin, sonuçta bütün Türkiye'nin büyük bir değeridir. Tarihi misyonunun değerlendirilmesi oldukça gecikmiştir.

Kaya Bengisu'nun önsözde belirttiği gibi babasının tarihi misyonunun farkına vardığında, onun önemini kavradığında epey geç olmuş, babasını yitirmiş, çevresindeki tanıdıkları yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştı. Dönemin tanıklarının azalmasına rağmen yılmadı, araştırdı, araştırdıkça Koca Doktor'un büyüklüğü karşısında şaşırdı. Küçük bir özgeçmiş yazmak istiyordu. Oysa karşısına öyle bir şahsiyet çıktı ki, yazdığı 160 sayfalık kitap babasının yaptıklarını anlatmada eksik bile kaldı.

Kitabın ilk sayfasından itibaren bir roman havası içinde duru ve yalın bir Türkçe kullanarak ayrıntılara fazla girmeden[2] nesnel ölçüler içinde anlatmaya çalışmış. Kitabın her sayfasında tarihle doğal yaşam birbirine karışmış. Sayısız anıların içinde[3] Ödemiş'in günlük yaşantısı, ilginç tipler bazen folklorik öğelerin girmesiyle Ödemiş'in o kendisine özgü güzel ağzıyla[4] aktarılan diyaloglar kitaba bilimsel bir çalışmanın ötesinde popüler bir nitelik kazandırıyor. Osmanlı Devleti'nin son 40 yılı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki heyecanları tarihi olaylarla birlikte Bengisu'nun yaşamıyla bütünleşmektedir.

Altı bölümden oluşan kitabın sonunda Bengisu aile soykütüğü de yer almaktadır. Kitabın bölümlerinde ise; I. *Bölüm*'de "Küçük Çoban"-Çocukluğu ve öğrenciliği; II.*Bölüm*'de Görevli olarak çalıştığı yerler, Trablusgarb ve I. Dünya savaşları, evliliği; III. *Bölüm*'de Kurtuluş Savaşı, İlk Kurşun, T.B.M.M.'de ilk görevi, Rodos adasında gizli görevi; IV. *Bölüm*'de "Sivil yaşamı" - yeni arayışlar, Halk Fırkası çalışmaları, Gölcük'teki yaşayışı; V. *Bölüm*'de "Şehirci Doktor"- Ödemiş'te Belediye Başkanlığı döneminde yaptığı hamleler, Serbest Fırka denemesi, inkılapların Ödemiş'te yankıları, VI. *Bölüm*'de Milletvekili oluşu, Atatürk'ün ölümü, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı, İzmir Saylavlığı, II. Dünya

1 Ödemiş ve çevresinin coğrafyasını, arkeolojisini, tarihini ve folklorunu büyük özveriyle bütünleştiren Behiç Galip Yavuz'u anmadan geçemeyeceğim. İlerideki yazılarımda Yavuz'un mahalli tarih çalışmalarından sözedilecektir.

2 Atilla Saka: "Dr. Mustafa Bengisu", Hür Efe Gazetesi 15.10.1993

3 M. İskender Ozturanlı: "Koca Doktor Mustafa Bengisu," Cumhuriyet Kitap Eki, 14 Ekim 1993, sayı: 190

4 Behiç Galip, Yavuz Ödemiş'in Yerel Ağzı, Odemiş-1991

Savaşı ve ölümü, konularına yer verilmiştir.[5]

Kısa yaşam öyküsüne gelince; Dr. Mustafa 1880 yılında o zamanlar küçük bir Anadolu kasabası olan Ödemiş'te Mursallı Köyü'nden kasap Koca Ali ve onun ikinci eşi Havva'nın 10. çocuğu olarak dünyaya geldi.[6]

Çocukluğu babasının sığırlarını güderek geçti. İlköğrenimini Ödemiş Numune-i Terakki isimli mahalle mektebinde, daha sonra orta öğrenimini yine Ödemiş'te Emmioğlu mahallesindeki Rüştiye mektebinde tamamladı. Rüştiyeyi başarıyla bitirdikten sonra Askeri Lise ve Askeri Tıbbiye'de eğitim görü. Artık hem asker, hem de doktordu. Tüm Ödemiş ve ailesi onunla gurur duyuyordu.

İhtisasına Istanbul'da Gülhane Askeri Hastanesi'nde başladı. Göz-Kulak-Burun-Boğaz hastalıkları konusunda Fransa'ya gönderildi. Fransa'da şehirlerin düzeni ve temizliği karşısında büyülendi. Ödemiş hakkındaki düşünceleri burada filizlendi. 3 Eylül 1903 tarihinde İstanbul Tıp Fakültesi'nin Şirurji ve Tıp Doktoru diplomasını aldı. Ödemiş sevgisi onun Ödemiş Redif Taburu'nun askeri doktoruyla becayiş yapmasına neden oldu.[7] Ödemiş'te göreve başladı. Kısa süre sonra Redif Taburu Yemen'e gönderilince Yemen çöllerine gitmek zorunda kaldı. 1904 yılında askeri kargaşa içinde Yemen'den Şam'a geldi. 5. Ordu'da görevlendirildi ve burada Mustafa Kemal ile tanıştı. Birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nde bulundular. Bu birliktelik daha sonra Trablusgarb'da, Bingazi'de[8] Çanakkale'de, Milli Mücadele'de ve Meclis'te de devam edecek, o hep Atatürk'ün Ödemişli arakadaşı olarak kalacaktır.[9] (s.17)

Kaya Bengisu
Koca Doktor Mustafa Bengisu
BAB Yayınları No: 1, İzmir 1993 154s.

19. Fırka Komutanı Mustafa Kemal, 5. Ordu'ya katıldığında Dr. Mustafa Şevket de M. Kemal tarafından bu fırkaya sertabib olarak alındı. Çanakkale'de kanlı savaşlarda tüm yüreğiyle vatana hizmet için oradan oraya koşuşturdu. Bir keresinde siperler arasında sargı yerinden gelirken bindiği atın başını bir top mermisi uçurmuştu.

Çanakkale Savaşları bitiminde yeni cephelerde görevlendirildi. 7. Ordu'da bir kez daha M. Kemal'in yanında bu defa Kudüs'te bulunuyordu. 24 Ekim 1916'da ise Tarsus'a 23. Fırka sertabibi olarak atandı. (s 22)

Tarsus'ta görevli iken izin alıp Suat Hanımla nikahlandı. Yine Tarsus'ta yüzbaşı rütbesine ulaştı. Tarsus'ta Arapça'yı öğrendi. Saygın kişiliğiyle kendini yöre halkına sevdirdi. Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybettiğini de Tarsus'ta öğrendi. Görevinden istifa ederek eşi ile birlikte Ödemiş'e geldi.

İzmir'in işgali ve onu izleyen günlerde Yunanlıların Ödemiş'i tehdit etmeleri üzerine bazı arkadaşları ile Ödemiş'te direniş için örgütlenmenin ilk kıvılcımlarını atıyordu. İlk kurşun savaşlarında bir sahra hastanesi kurarak cephe gerisinde önemli hizmetleri de yerine getirmişti. Yunanlıların 1 Haziran 1919'da Ödemiş'i işgali üzerine ve bir Rum doktorun ihbarları üzerine zor anlar yaşamış, bir kaç kez Yunan karargahında ifade vermek zorunda kalmıştı. Bu olaylar üzerine istemeyerek Ödemiş'ten ayrıldı. Önce Karantina'da bir eve yerleşti. Ardından yeni kurulan cephelere hareket etti. Alaşehir Gureba Hastanesi'nde Binbaşı rütbesiyle sertabib tayin oldu. (s. 31)

Milli Mücadele başladığında Sivas Kongresiyle Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yurt sathına yayılması istendiğinde Dr. Mustafa Şevket gizlice Alaşehir'den ayrılmış, Yunan işgali altında bulunan Ödemiş'e gelerek Cemiyet'in ilk temellerini atmıştır. Aynı günlerde M. Kemal kendisini T.B.M.M.'ne İzmir'i temsilen milletvekili olarak davet etti. Bir süre sonra milletvekili olarak daha fazla kalamayarak M. Kemal tarafından Anadolu'ya silah sevkiyatını kontrol etmesi için gizli bir görevle Rodos adasına geçti. Meclisten ayrılırken istifa dilekçesini de bıraktı.

Rodos'ta Milli Mücadele için İtalyanlardan Anadolu'ya gönderilmek üzere silah ve mühimmat temini işini bizzat idare etti.[10] Milli Mücadele bitinceye dek Rodos'ta kaldı. Savaşın kazanılmasıyla birlikte İzmir'e hareket etti. (s. 37)

Milli Mücadele sonrası yeni arayışlar içerisinde geçti. *Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin Ödemiş'te kurulması ve 1923 seçimleri için fikir atılımlarında önayak oldu. Politik görevinin yanında kendi mesleği olan hekimliği de yürüten Dr. Mustafa Şevket kısa zamanda halkın

5 Kaya Bengisu a.g.e., (s. 5,6,7)

6 Omer Akşahan": Odemişlilerin Koca Doktor'u Büyük İnsan Dr. Mustafa Bengısu", Odemiş Efe dergısı, Mart-1991, yıl: 1 sayı: 4 (s. 16)

7 İbrahım Yayla: "Memleketımızin Büyük Evladı ve Ödemıs Sevgisinin Tım sali Dr. Mustafa Bengisu", Odemiş Gazetesi 13 Şubat 1948

8 Ekrem Oran: Dr. Mustafa Bengısu, Anadolu, 16 Şubat 1942 P. tesı

9 Şeref Üsküp: Ege'de İlginç Olaylar, İzmir, 1992 (s. 115)

10 M. Ş. Başoğlu: "Mustafa Bengisu" Odemis Gazetesi. 13 Şubat 1948

kendine verdiği "Koca Doktor" ünvanına ulaştı.

Mart 1923 sonunda yapılacak milletvekili seçimlerinde M.Kemal Paşa Dr. Mustafa Şevket'in aday olmasını istediği halde mebusluğa Şükrü Beyi (Saraçoğlu) önermiş ve Şükrü Bey İzmir mebusu olmuştur. Türk siyasi hayatına Şükrü Saraçoğlu'nu kazandıran bu olayda Dr. Mustafa Şevket'in fedakarlığı ve payı büyüktür.

Dr. Mustafa Şevket'in siyasi yaşamında 9 Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkası'nın yeri çok ayrıdır. O, Halk Fırkası'ndaki konumunu bir yaşam biçimi haline getirecek, yeni kurulacak Cumhuriyet rejiminin Ödemiş'teki kalesi olacaktır. Bu arada kendisine Milli Mücadele'de gösterdiği yararlılıklardan dolayı T.B.M.M. tarafından İstiklal Madalyası verilmiştir. (s 55)

Dr. Mustafa Şevket aynı zamanda kooperatifçidir. 16 Nisan 1924 tarihinde kurulan Ödemiş Tüccüler İstihsal Alım ve Satım Kooperatifi'nin oluşmasına önayak olmuştur.

1930'larda Ödemiş

Dr. Mustafa Şevket'in 1923-1927 yılları arasındaki yaşamı Ödemiş'te politik mücadelcyle geçti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen günlerde yapılan inkılâpların Ödemiş'te yerleşmesi için arkadaşlarıyla özverili, büyük bir mücadele sergiledi. (s. 63)

Yine o günlerde daha Ödemiş'e su ve elektrik gelmediği halde o, yaşadığı kasabanın küçük bir Paris olacağından söz ediyordu.[11]

Dr. Mustafa Şevket 6 Mart 1927'de Ödemiş'te Belediye Başkanı seçildiğinde kafasında hayalini kurduğu küçük Paris'i kuracak fırsatı da yakaladı. 1934 yılına kadar sürecek görevinde ilk iş olarak su ve elektrik sorunlarına el atmıştır.[12] Şehir imar planının hazırlanması, kanalizasyon teşkilatının kurulması, şehir içindeki mezarlıkların kaldırılıp yerine modern parklar yaptırılması, otomatik telefon santralı kurulması (1932), ilk radyonun gelmesi (1934), çocuk bahçesi, anaokulu, itfaiye teşkilatı, bankaların açılması, ticaretin gelişmesi, Ödemiş Halkevi'nin kurularak halkın eğitimine ve kültürel gelişimine önayak olması, ilk kez bir dergi çıkarılması (*Yeni Ödemiş Mecmuası*), oteller kurulması, bataklıkların doldurulması, İzmir ilçeleri içinde ilk ortaokulun Ödemiş'te açılması (1932), okullaşma oranının artırılması[13], THK'na yapılan bağışlarla üç uçak alınması, Ödemiş'te buz fabrikası kurulması, Gölcük ve Bozdağ'ın turizme açılmasına öncülük etmesi[14], köylüye toprak dağıtılması, Saracoğlu ile birlikte Atatürk ve İnönü'ye çıkarak Gölçük ve Bozdağ'da köylüye hazine arazilerinin dağıtılmasına öncülük etmesi, onun belediye başkanlığının hatıralarıdır. Modern bir mezbaha kurma düşüncesi ise yıllar sonra gerçekleşmiştir.[15] (s. 67-140)

1935 yılında M. Kemal'in isteği ile Çanakkale Milletvekilliği'ni kabul etti. İçeride gizli fakat hızlı gelişen iktidar savaşı yapılırken dış dünyada büyük bunalımların yaşandığı bir ortamda yeni milletvekili seçimlerinde (1939) İzmir Milletvekili ve Balıkesir - Çanakkale C.H.P. parti müfettişi oluyordu. 1942 yılında görevi başında hiç kimsenin beklemediği bir anda öldü.[16] (s. 154)

Cenazesi Ödemiş'te 20 bin kişi gibi devlet adamlarına nasip olmayan gözü yaşlı, hüzünlü bir kalabalık tarafından toprağa verildi.

1880-1942 yılları arasında 62 yıllık büyük sarsıntılar ve çalkantılar içinde 4-5 insan ömrünü sığdırabilmiş, yaptığı, başardığı işlere göre çok uzun bir hayat sürmüş, yapa-

11 Halil Dural: "Ödemiş'ten Derlemeler," Odemiş Gazetesi, 1948

12 Abdullah Hüsrev: Odemış'te Su ve Elektrık (1923-1933), İst. 1934

13 Recep Başsoy: "Mustafa Bengisu için Unutamayız", Ödemiş Gazetesı 15 Şubat 1948

14 İhsan Kurtan: "Dr. Mustafa Bengısu'yu Nasıl Tanıdım", Anadolu, 19 Şubat 1942 Perşembe

15 Hızmet Gazetesı, Mustafa Şevket ile Mülakat, 29 Temmuz 1929

16 Anadolu Gazetesi, 13 Şubat 1942 Cuma

bileceği işlere göre çok erken aramızdan ayrılmıştı.

Ülkemizdeki toplumsal tarih çalışmalarına çok önemli bir katkı sağlayacak olan Aile Tarihçiliği'nin Avukat Kaya Bengisu gibi girişimci, çalışkan, özverili araştırıcılar tarafından devam ettirilmesi en büyük temennimiz.

Yorulmak bilmeyen enerjisi ve devrimci kişiliğiyle bir tarih, bir tarihsel kişilik olarak Koca Doktor'u bizlere kazandıran Kaya Bengisu'nun önemli bir işlevi yerine getirmekte olduğu, ülkemiz için hayli yabancı bir denemeyi gerçekleştirmeye çabaladığı düşünülürse amacına ulaşmaktaki gayreti her türlü takdirin üzerindedir.

"Lanetli Bir Dille İfade Etmek İsterseniz"

YÜCEL DEMİREL

Atatürk 1923 yılının başında bir Batı Anadolu gezisine çıkar. 14 Ocak'ta Ankara'dan hareket eden Gazi'nin bu gezisi, 17 Şubat'ta İzmir'de İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmayla son bulur. Mustafa Kemal Paşa, bu gezisi sırasında Eskişehir, İzmit, Bursa, Alaşehir, Balıkesir'de yaptığı açık konuşmaların yanında, İzmit'te birtakım gizli görüşmeler yapmıştır. Özellikle İstanbul'daki politik güçlerin durumuyla ilgili olarak Kara Kemal, Velid (Ebuzziya) Beylerle yaptığı gizli görüşme birtakım sonuçlar doğurmuş olmalıdır. Ne yazık ki neler konuşulduğuna dair ayrıntılı bilgilere sahip değiliz.

Bu arada İzmit'te İstanbul gazetecileriyle, yakın tarihimiz için oldukça önemli sayılan bir toplantı yaptı. Bu mülakat da Atatürk'ün isteği üzerine 'şimdilik mahrem' kalacaktı. Gazeteciler burada açıklanan görüşleri 'vaziyete göre istimal' edebileceklerdi. TBMM zabıt kâtipleri tarafından tutulan bu görüşmenin metinleri ilk olarak, Atatürk'ün izniyle, Mahmut Soydan tarafından *Milliyet* gazetesinde *'Gazi ve İnkılâp'* başlığıyla (26 Kasım 1929-7 Şubat 1930) yayınlanır. Bu dizide Atatürk'ün Eskişehir ve İzmit'te halkla konuşmaları da vardır.

1969'da İsmail Arar, bu metinleri *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı* adıyla kitaplaştırdı (Burçak Yayınevi, İstanbul 1969).

1982'de de Türk Tarih Kurumu Arı İnan'ın her iki yayını ve metnin asıllarını karşılaştırarak yeniden yayına hazırladığı kitabı *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları* adıyla ikinci kez yayınladı. (TTK Yayınları, Ankara, 1982). Ne var ki, Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı bu kitapta Atatürk'ün bazı sözleri sansüre uğruyordu. Atatürk'ün İzmit konuşmasındaki sansüre uğrayan bölümlerin varlığını Genel Yayın Yönetmenliğini Doğu Perinçek'in yaptığı *2000'e Doğru* dergisi (30 Ağustos 1987) ortaya çıkardı. Daha sonra bu metinleri Doğu Perinçek'in önsözüyle *Mustafa Kemal, Eskişehir İzmit Konuşmaları (1923)* adıyla üçüncü kez kitaplaştı. (Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993) Bu kitapta hem metnin yeni harflere aktarılmış hali, hem 'günümüz Türkçesine çevrilmiş' hali ve hem de tutanakların tıpkı basımı yeralıyor.

Mustafa Kemal
Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)
Kaynak Yayınları, İstanbul 1993
249 s.

Tarih Kurumu'nun sansürüne uğrayan bölümler şu ara başlıkları (zabıt katipleri tarafından konulmuştur) taşıyor: "Garbi Trakya" (Kaynak, s. 90), "Rusya Türkleri" (s. 102), "Kürt Meselesi" (s. 104).

Önsözde belirtildiğine göre tutanakları yeni yazıya Erzincan eski Milletvekili Sadık Perinçek 'çok titiz bir çalışmayla' çevirmiş. Önsöz'ün yazarı, TTK'nın yayımladığı metinde eski yazının yanlış okunmasından kaynaklanan çok sayıda hatanın giderilmiş olduğundan sözediyor. Yapılan küçük bir karşılaştırmada bunun doğru olmadığı, tersine Arı İnan'ın hazırladığı kitaptan yararlanıldığı(!) ve hattâ onun yanlışlarının tekrarlandığı görülür. Bu yanlışların birçoğu dizgi yanlışıdır: ezmâm (doğrusu: ezmân, TTK- s. 24; Kaynak s. 52), millel (d: milel, TTK, s. 24; Kaynak s. 52), mugayyir (d: mugayir, TTK- s. 26; Kaynak s. 56), âdem (d: adem TTK- s. 36; Kaynak s. 76), münazaa (d: münâzâa, TTK- s. 73; Kay-

nak, s. 146), muhacamat (d: muhâcemât, TTK- s. 86; Kaynak, s. 170), ishâr (d: izhâr, TTK, s. 91; Kaynak, s. 178 ve yine aynı şekilde TTK- s. 96 ve Kaynak, s. 186), teâlli (d: teâli, TTK- s. 92; Kaynak, s. 180), i'sâl (d: îsâl, TTK, s. 92; Kaynak, s. 182), süver (d: suver, TTK, s. 94; Kaynak, s. 184), müttetevvic (d: mütetevvic, TTK, s. 117, Kaynak, s. 288), vs....

Kaynak Yayınları'nın kitabını hazırlayanlar, Arı İnan'ın kitabından yararlanırlarken -iddia edilenin aksine- oradaki birçok yanlışı düzeltmek şöyle dursun, bazen de doğrusunu göre göre yanlışını yazmışlardır: memurîn (TTK- s. 12)/memureyn (Kaynak, s. 30) (memurîn: memurlar, memureyn: iki memur!). TTK, s. 24'te yeralan üç adet 'tagayyür', Kaynak, s. 52'de 'tağyir' olmuş!

Mustafa Kemal Paşa'nın "*Demek istemiyorum ki Musul'u harben almak gayr-i mümkündür. Musul'u almak gayet sehildir*" sözleri, TTK'da (s. 45) "*Demek istiyorum ki, Musul'u harben almak gayr-i mümkündür? Musul'u almak gayet sehildir*" biçiminde, Kaynak'ta ise (s. 96) "*Demek ki, Musul'u harben almak gayr-i mümkündür. Musul'u almak gayet sehildir*" Kaynak'ın "günümüz Türkçesine çevrilmiş" bölümünde de (s. 97) "*Demek ki, Musul'u savaşla almak mümkün değildir. Musul'u almak gayet kolaydır*" biçiminde çıkmıştır.

TTK baskısında sansüre uğrayan "Rusya Türkleri" başlıklı bölümde Kaynak baskısında yeralan Adnan Bey'in "(okunamadı-Y.N)" diye atlanan sözleri "kaht ü galâ" (kıtlık ve pahalılık) (s. 102); "(okunamadı)" diye atlanan diğer bir kelime "elif" (!) olmalı. (Bu kelime TTK s. 117'de doğru olmayan ama anlamı değiştirmeyen bir biçimde yer alıyor: "başlamak için" deniyor, oysa "elif demek için" olmalıydı).

Bir de "havace" var! Metindeki bütün "hoca"lar "havace" olmuş, üstelik "günümüz Türkçesine çevrilmiş" bölümde de "havace" şeklinde yeralıyor. Örneğin, Atatürk'ün ünlü "Ben hocaları sevmem" sözü günümüz Türkçesine de şöyle aktarılıyor: "Ben havaceleri sevmem" (s. 144 ve s. 145).

Belgelerin günümüz Türkçesine çevirerek genç kuşakların incelemesini olanaklı kılındığı iddiasını anlayamadık. İçinde çok fazla bugün kullanılmayan kelime bulunmayan metin pekâlâ küçük bir sözlükle (TTK baskısında olduğu gibi, oradaki hazır sözlük kullanılarak) genç kuşaklar için daha kolay anlaşılır bir hale sokulabilirdi. Fakat özensiz bir sadeleştirme yapılmış: *iskât etmek* lüşürmek diye (s. 112-113), *tevil etmek anlamlandırmak* diye çevrilmiş (s. 184-185), Atatürk'ün *İrâde-i külliyeyi zât-ı bârîye bırakarak lisan-ı şer' ile ifade etmek isterseniz buna irâde-i cüz'iye deyiniz!* sözleri akıllara durgunluk verecek bir biçimde *Toplu iradeyi Allaha bırakarak lanetli bir dille ifade etmek isterseniz buna azınlığın iradesi deyiniz!* diye günümüz Türkçesine aktarılmış (s. 60-61). Genç kuşakların anlayabilmesi için konulan bir dipnot ise bizim anlayışımızı zorluyor: "habl-i metin" için "İslâm dininde sağlam ip" deniyor! (O nasıl oluyorsa) örnekler çoğaltılabilir.

Sonuç olarak, Kaynak Yayınları tarafından yayınlanan bu kitap Arı İnan'ın hazırladığı kitaptan sadece üç pasaj fazlalık (biraz da fazla yanlışlık) içeriyor. Üstelik nedense dizin de eksik. Kitabın sonundaki belge tıpkı basımları ise insanların gözlerine eziyet etmek için birebir denecek kadar kötü basılmış, üstelik ters basılmış (İzmit sineması'nda Gazi Paşa'nın konuşması'nın 39 no'lu sayfası) ve eksik olan (İzmit'te gazetecilerle mülâkat'ın 27 no'lu sayfası yok) birer sayfa da var.

Türk Tarih Kurumu'nun, aynı sansürü başka kitaplara da uygulayıp uygulamadığı kuşkusunu ortadan kaldırmak için, kitabın eksiksiz (sansürsüz) ve daha özenli bir baskısını yapmasını gerekli görüyoruz.

Moğol ve İlhanlı Sikkeleri

OĞUZ TEKİN

Türkiye'de İslamî nümismatik ile ilgili kitaplar, antik nümismatik kitaplarına göre nispeten daha fazladır. Fakat yine de bu sayı bir düzineyi aşmaz. Türkiye'deki koleksiyoncular da daha ziyade İslâmi sikkelere yönelik koleksiyonlar yapmaktadırlar. Bu konuda yazılmış el kitapları ise yok denecek kadar azdır. Burada Nuri Pere'nin, *Osmanlılarda Madeni Paralar* (İstanbul, 1968) adlı kitabını anmak gerekir. Pere'nin yaklaşık 25 yıl önce yayınlanan kitabı da yine Yapı Kredi Bankası koleksiyonlarına dayanılarak hazırlanmıştı.

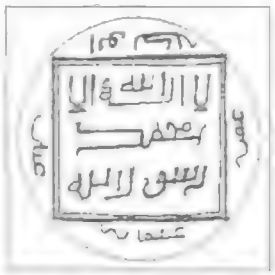

Yapı Kredi'nin geçen yılın sonunda çıkan kitabında, bir Moğol devleti olan ve 13.-ile

14. yüzyıllarda İran'da egemenlik kuran İlhanlıların sikkeleri katalog halinde verilmektedir. Kataloğu incelediğimizde, sikkelerin büyük bir çoğunluğunun gümüş ve en çok bulunan birimin de *dirhem* olduğu dikkati çekmektedir. Katalogdaki sikkelerin bir kısmı Erzincan, Erzurum, Samsun ve Sivas gibi Anadolu topraklarında yer alan darphanelerde basılmış olmasına rağmen, önemli bir kısmı, Tebriz ve Bağdat gibi İlhanlı Devleti'nin asıl egemenlik alanı olan İran topraklarındaki darphanelerde basılmışlardır. Bunların dışında merkez İran olmak üzere çok geniş bir alana yayılmış olarak yüz civarında darphanenin de katalogda temsil edildiğini görüyoruz. Ayrıca en fazla sikkenin Ebu Said Bahadır Han'a ait olduğu ve onu, Olcaytu ve Gazan Mahmud Han'ın izlediği görülmektedir. Bu üç hükümdarın egemenlik dönemi kabaca ondördüncü yüzyılın ilk yarısıdır. Hemen hemen aynı dönemde, olasılıkla ondördüncü yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlılar da, Osman Gazi ile ilk sikkelerini darbetmişlerdi.

Böylesine önemli ve yararlı bulduğumuz bir çalışma hakkındaki görüşlerimizi birkaç nokta ile belirtmekte yarar görmekteyim.

1- Türkçe ve İngilizce olarak kaleme alınan kitapta lik dikkati çeken, kitabın adıdır : *Ak Akçe. Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*. Fakat böyle bir başlık ne kitabın içeriği ile ne de özelliği ile ilgilidir. Daha doğrusu yalnızca Moğol ve İlhanlı Sikkeleri şeklinde bir başlık daha uygun olurdu. *Ak Akçe*, okuyucuyu yanıltmaktadır. Nitekim birkaç yayınevinin kitap tanıtım kataloğunda kitabın adının -uzun olduğundan dolayı- yalnızca Ak Akçe olarak verildiğini gördüm. Bu haliyle, sanki Osmanlı sikkeleri ile ilgili bir yayın imajını taşımakta ve hak etmediği şekilde asıl konu ve içerik ikinci planda kalmaktadır.

Tuncay Aykut

Ak Akçe, Moğol ve İlhanlı Sikkeleri/Mongol and Ilkhanid Coins

Yapı ve Kredi Koleksiyonları İstanbul 1992, 222 s.

2- İçindekiler: Para, tarih ve nümismatik; *Moğol ve İlhanlı Para Tarihi; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu ve Sikkeler* şeklinde düzenlenmiştir. Fakat her başlıkta yazar Tuncay Aykut'un adı yer almaktadır. Kitabın yazarı kendisi olduğuna göre, iç kapakta tek başına yazarın adının yer alması daha doğru olurdu. Yazar adlarının plandaki her başlıkta verilmesi ancak çok yazarlı eserlerde uygun olabilir.

3- Nümismatik, kendine özgü terminolojisi olan bir daldır. Kitapta, Türkçe metinde kullanılan bazı sözcük ve terimlerin İngilizcesinin doğru olmadığı görülmektedir.

4- Koleksiyonda bulunan yaklaşık 3000 sikkeden, yalnızca 1000'e yakınına yer verildiği, neden olarak da bazı sikkelerin birden fazla benzer örneğinin bulunduğu gösterilmektedir.

Oysa, tamamen teşhis edilebilmiş olanlar, 1 a, 1 b; 2 a, 2 b, 2 c... şeklinde verilebilir ve böylece hangi sikkelerin, hangi tiplerinden ve birimlerinden ne kadar bulunduğuna dair istatistiksel bir bilgi edinmek mümkün olabilirdi.

5- Kitabın içinde, hangi hükümdarların, hangi darphanelerde sikke bastırdıkları; koleksiyondaki en fazla sikkenin hangi hükümdara ait olduğu ve/veya en fazla

hangi darphanelerin temsil edildiği gibi okuyucuyu daha çabuk ve kolay yoldan bilgilendirecek dağılım tablolarının ve grafiklerin verilmesi -bir eksiklik olmamakla birlikte- çok yararlı olabilirdi.

Yukarıda sıraladığımız bu birkaç nokta kitabın değerini kuşkusuz azaltmamaktadır. Ayrıca böylesine spesifik bir konuda yazılmış kitaplar, yalnızca Türkiye'de değil yurt dışında da ses getirecektir. Türkiye'deki en büyük ve değerli sikke koleksiyonlarından birine sahip olan Yapı Kredi Bankası'nı ve yazarını nümismatik dünyasına kazandırdıkları bu değerli eserden dolayı kutlamak gerekir.

"Senelerin Takvimi"

TURGUT KUT

Tarih araştırmalarında kronoloji meselesi, önemli yer tutmaktadır. Hicri-rumi tarihlerini miladiye çevirme kılavuzları, özellikle arşiv belgeleri üzerinde çalışanların yanlarından ayıramadığı bir kaynaktır.

Türk devletleri tarih boyunca, çeşitli takvimler kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde "hicri-şemsi", "hicri kameri", "rumi-mali" takvimler kullanılmıştır. Daha sonraları bu takvimleri miladi takvime çeviren cedveller hazırlanmıştır.

Bunların en eskilerinden biri Ferdinand Wüstenfeld'in, *Verleichungs Tabellen der mohammedanischen und christlichen Zeitrechnung* (Leipzig, 1895) adlı kitaptır. Eser daha sonra, Eduard Mahler tarafından bazı düzeltmeler yapılarak hicri 1 tarihinden 1500 hicri/2076 miladi yılına kadar yürütülmüş ve *W'üstenfeld-Mahler'sche Verleichungs-Tabellen der mohammedanischen und christlichen Zeitrechnung* (Leipzig, 1926) adı altında basılmıştır.

Faik Reşit Unat, Wüstenfeld cetvellerini tekrar gözden geçirmiş, ayrıca değişik kaynaklarla karşılaştırmış ve dini günlerin tespitinde faydalı olur düşüncesiyle hicri 1420-(miladi 2000) yılına kadar yeni cetveller meydana getirmiştir. İlk baskısı Ankara'da 1940 yılında (*Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*) yayımlanmıştır. Daha sonra da birçok baskıları yapılmıştır.

Değerli bir asker ve bilim adamı olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)'nın hazırladığı *Takvîm'üs-Sinîn* (Senelerin takvimi), 1840-1934 tarihleri arasındaki yılların hicri-kameri-şemsi, rumi ve miladi karşılıklarının kolaylıkla bulunması amacıyla kılavuz olarak hazırlanıp 1915 yılında Ceride-i Havadis Matbaasında basılmıştır.

Ancak iki yıl sonra 1917'de takvim üzerinde yapılan değişiklikler eserin bu tarihten sonraki bölümlerini kullanılmaz hale getirmiştir.

Hicri 1256 (1826) tarihinden itibaren hicri-kameri ve mali (rumi) takvim beraber kullanılmaya başlamıştır. Bu kullanım, uluslararası takvimin kabulü olan 26 Birincikânun 1341/26 Aralık 1925 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği 698 sayılı kanunla son bulmuştur. Kanuna göre: *"Türkiye Cumhuriyeti dahilinde resmi devlet takviminde tarih mebdei olarak beynelmilel takvim mebdei"* esas alınmıştır. Böylece 1341 yılı Kânunuevvelin (Aralık) 31'inci gününü izleyen günü 1926 yılı Kânunusanisinin 1934 (Ocak) birinci günü olmuştur.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa
Takvîmü's - Sinîn
Ankara Genelkurmay Basımevi
1993 XIX + [2] + [3] + 603 S.

Ahmet Muhtar Paşa'nın 1915 yılında basılan bu önemli eseri 1256 rumi/1840 miladiden başlayıp 1350/1940 yılına kadar devam etmektedir. Ancak 28 Şubat 1917'de 2851 numaralı bir kanunla takvimde değişiklik olmuş ve yine 1 Ocak 1918'de 615 numaralı bir başka tamimle de yılbaşı ayarlaması yapılmıştır. Bu nedenle kitaptaki 1917 yılından sonraki bölümün kullanma imkânı ortadan kalkmıştır (s. ix-x).

Takvimi günümüz harflerine çeviren Yücel Dağlı, 1917 yılına kadar olan bölümleri aynen, 1917-1925 yılları arasında kalan bölümleri de başka kaynaklardan karşılaştırarak yeniden düzenlemiştir. Eserin aslındaki 1925-1934 yılları arasındaki dönemi, yeni takvimin kabulünden dolayı pratik bir değeri olmadığı düşüncesiyle bu çalışmaya almamıştır. Ayrıca eserin aslında bulunan "hicri-şemsi" sütununu da çalışmanın hacmini daha fazla artırmamak için çıkarmayı uygun bulmuştur.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hayatı ve eserlerini (s. xiii-xix) Hamit Pehlivanlı, Takvim cetvellerini de (s. 1-603) Yücel Dağlı hazırlamıştır. Eser 1 Mart 1256 ile 31 Aralık 1341 arası rumi takvimin hicri ve miladi karşılıklarını günleriyle birlikte kolaylıkla bulmamıza yardımcı olmaktadır. Bu zahmetli işi başaranları burada kutlamak gerekir.

KİTAP DAĞARCIĞI

Askeri Biyografiye Katkı

Yakın tarihimizin en önemli üç savaşında cephelerde ve karargâhlarda görev almış askerlerin, özellikle de alt rütbelerdekilerin kimlikleri konusunda bugüne kadar derli toplu bir çalışma yapılmış değildi. İşte Eylül 1989 tarihli sunuşta Harp Akademileri'nde harp tarihi öğretim üyesi olduğunu öğrendiğimiz Sayın İsmet Görgülü'nün kitabı bu konudaki ilk eser olarak karşımıza çıkıyor. Aralarında 100'ün üstünde yayımlanmamış birlik tarihçeleri ile ceridelerin de yer aldığı 340 kaynaktan yararlanılarak hazırlanan kitap "askeri biyografya" bilgimize birçok katkı sağlıyor. Bir bölümü Cumhuriyet döneminde önemli görevler yapmış kişilerin biyografilerinde tekrarlanagelmiş yanlışları düzeltmemize yardımcı oluyor. Ancak aynı sıralarda elimize geçen konuyla ilintili bir başka makalede (E. Kur. Alb. Nusret Baycan, "Türk İstiklâl Harbinde Terfi veya Takdirname ile Taltif Edilen Subaylar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 25 (Kasım 1992), s. 127-280) yer alan bazı notlarla Sayın İ. Görgülü'nün kitabındaki bilgilerin farklılıklar taşıması, bu alanda yapılacak daha çok şey olduğunu da düşündürüyor.

İsmet Görgülü
(Yayına hazırlayan)
On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)-Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi
Ankara, 1933, x+359s.+14 kroki
Türk Tarih Kurumu Yayınları

NURİ AKBAYAR

Yeni Belge ve Bilgilerin Işığında mı?

Son on yılda sayıları hızla artan üniversitelerimizde hemen her alanda, yayınlananlarının bile takip edilmesi güçleşen birçok yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmakta, karşılığında da akademik unvanlar alınmaktadır. Ama görünen odur ki bunların çoğu bırakın bilime herhangi bir katkı getirmeyi, akademik bir çalışmada bulunması gereken asgari özellikleri bile taşımamaktadır. Tanıtacağımız kitap da ne yazık ki bu tür bir çalışmadır. Kitap, yazarın 1989'da Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne sunduğu "Ali Fuat Cebesoy-Hayatı ve Faaliyetleri" adlı doktora tezinin "yeni belge ve bilgiler ışığında gözden geçirilmiş bir özetidir".

Bilindiği gibi A.F. Cebesoy (1882-1968) Atatürk, İnönü Karabekir, Enver Paşa kuşağından bir askerdir. Milli Mücadele'nin ilk garp cephesi komutanı, Ankara hükümetinin ilk Moskova büyükelçisi ve Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderlerindendir. En önemli özelliği de bütün bu olaylarla ilgili anılarını yazıp, sağlığında yayınlamış olmasıdır. Dolayısıyla "hayat ve faaliyetleri"nin en yoğun bölümünü kendisi yazıya dökmüştür. Tabii ki bu onun üzerine çalışma yapmayı engellemez, aksine bir bakıma kolaylaştırır da. Bir tarafta onun tanıklığı vardır, ama başka tanıklıklar, çalışmalar ve belgeler de vardır. Yapılacak iş herhalde onu merkez alarak tarih gerçeğini aramak olmalıydı. Ama çalışma büyük ölçüde bir "hatırat şerhi" ve onun yan kaynaklarla desteklenmesi biçiminde başlayıp, sürüyor ve noktalanıyor. Yazar A.F. Cebesoy'la o denli bütünleşmiş ki, bırakınız bilimsel bir çalışmada bulunması gerekli asgari objektifliği, neredeyse onunla seviniyor, onunla üzülüyor. Sonuçta da ortaya "romantik" bir biyografi ya da biyografik bir "roman" çıkıyor. Kitabın son cümlesi ise bütün bu bakış açısının bir özeti gibi: "Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda emeği geçen neslin içinde mümtaz bir sima olarak görünen vefalı, üstün ahlâklı ve millî heyecanı en üst seviyede iç dünyasında yaşayan Ali Fuat Cebesoy yaptığı hizmetlerin yanında bu karakteri ile de hatırlanacaktır". Kitap hiç mi birşey getirmiyor diyeceksiniz. Evet, yalnızca A.F. Cebesoy'un askerlik kariyerindeki bazı yanlış bilinen noktaları düzeltiyor. Örneğin orgeneral değil korgeneral olduğu gibi. Bu da birşeydir derseniz, kitabı okumanızı tavsiye edebilirim.

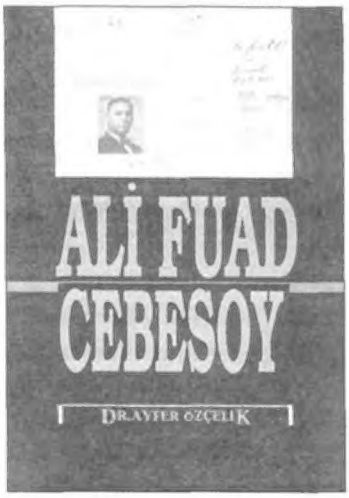

Dr. Ayfer Özçelik
Ali Fuad Cebesoy, (Ankara) (?),
1993, XXXII+416 s.

NURİ AKBAYAR

Bir Kitap Müzayedesi

TÜRKİYE'DE kitap müzayedesi denilince akla ilk gelen kuruluş Librarie de Péra'dır. Kitabın, kitap koleksiyonculuğunun ve antika-eski (ya da nadir) kitap alım satımının çağdaş ölçülerde anlam kazanmasında büyük hizmeti geçen bu kuruluşu, her şeyden önce bir kitapsever olarak, dünyamıza kattığı kalıcı renk ve zevkler için, yürekten kutlarım.*

9 Ocak 1994 pazar günü İstanbul'un tarihî otellerinden biri olan Pera Palas'ta müzayede başlamadan birbuçuk saat önce salonun meraklılarca doldurulmuş olduğunu görünce şaşırmadım değil. Kitabevinin 14. müzayedesiydi bu; ben de bunlardan ancak bir ikisini kaçırmıştım.

Kitap meraklılarının satış başlamadan önce ilgilendikleri parçaları incelemeleri, görevlilerden bilgi almaları bu işin bir tür ısınma eylemi, karar kesinleştirme aşamasıydı.

İlgi çokluğu ve kayıt yaptırma isteğindeki yoğunluk müzayedenin 15 dakika geç başlamasına yol açtı. Sahaflar Çarşısı'nın kıdemli kitapçılarından ve müzayede yöneticilerinden İbrahim Manav ilk kitabı sunduğu andan itibaren heyacan zaten doruk-ta olduğu için ortalığı bir sessizlik kapladı. Bu sessizlik doğal olarak sonuna kadar sürüp gitmediyse de başlangıca olan ilgi diye yorumlanabilir. Biri son anda çekildiği için 153 parça kalmıştı müzayedede. Kitap dışında gravür, hat, harita, suluboya ve çeşitli belgelerin birbiri ardınca satılışı görülmeye değerdi doğrusu. Kitap müzayedelerinin ilginç yanlarından biri de bu tür satışlarda ilk kez görülen parçaların sunuluşuydu. Bu açıdan ilgi duyduğumuz *Bostancıbaşı Defteri*, Charles Ferriol ve Le Hay tarafından yazılan gravürlü kitap, Kâtipzade Mehmed Refî'nin *Hayât-Âbâd* adlı mesnevisinin yegâne nüshası, A.I. Melling'in dev albümü, J. Pitman'ın "İstanbul Panoraması" hoş anların yaşanmasına sebep oldu.

Bostancıbaşı Defteri (1796), umulan ilgiyi göremedi ve 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın ilk yıllarına ait olup da Boğaziçi ve Haliç kıyılarındaki yapıları tanıtan bu yazma eser 24 milyona satıldı.

Charles Ferriol ve Le Hay tarafından hazırlanan ve 100'den fazla gravür ihtiva eden *Recueil de Cent Estampes representant différantes Nations du Levant tirées sur les Tableaux peints d'aprés Nature en 1707 et 1708* (1712-1713) adlı eser açılış değerine, yani 78 milyona satılabildi. Ünlü hattat, hekim, ilim adamı ve şair Kâtipzâde Mehmed Refi' Efendi'nin *Hayât-Âbâd* (1719) adlı mesnevisinin bugüne kadar ele geçmemiş, müellif hattı yegâne nüshası büyük ilgi gördü. Tarafların kararlı tutumlarıyla yükseldi ve 150 milyona alıcı buldu. Bu satışı ayakta izlediğimi itiraf etmeliyim.. Bu eserin en kısa sürede hak ettiği biçimde yayıma hazırlanarak okuyucusuna ulaştırılmasını bekliyoruz.

A.I. Melling'in dev boyutlu, bir kişinin güçlükle taşıyabildiği, kitapseverlerin pek çoğunun ancak boyutları küçültülmüş tıpkıbasımı ile tanıdığı ya da tek tek gravürlerini gördüğü *Voyage Pitoresque de Constantinople et des rives du Bosphore (1819)* adlı eseri müzayededen önce ve müzayede günü ziyaret edenlerin sayısı hiç de az değildi. Kitap müzayedelerinin bugüne kadar bir kitap için gördüğü en yüksek fiyata satılan bu eser 302 milyon liraya alıcı bulurken birçok kişiyle birlikte ben de ayaktaydım ve alkışlayanlar arasındaydım.

31 x 329 cm. boyutlarındaki dev "İstanbul Panoraması" (1831) İngiliz ressam J. Pitman tarafından yapılmıştır. Çamlıca Tepesi'nden bakılarak yapılmış olan gravürde İstanbul'un Asya ve Avrupa yakasındaki bütün semtleri ayrıntılı bir biçimde görülmektedir. Müzayedelerde ilk kez görülen bu eser alıcısına 50 milyona mal oldu.

Librairie de Péra, her müzayedesi için nefis kataloglar hazırlamayı ve böylece kitapseverler kadar araştırmacılara da hizmet etmeyi gelenek haline getirmiş bulunuyor. Bu güzel geleneğin devamını dilerken bundan son-raki müzayedelerde fiyatı fazla yüksek olmayan, meraklı ve araştırmacılar için çeşitli bakımlardan önem taşıyan Osmanlı kitaplarına da yer verilmesini ya da yalnız bu tür kitaplardan oluşan ayrı bir müzayede düzenlenmesini öneririm.

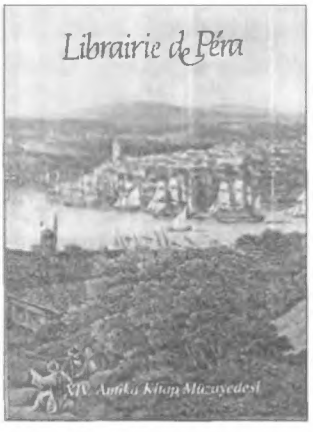

M. SABRİ KOZ

İstanbul'un gelenekleşmiş kitap müzayedelerinden biri de Alâattin Eser tarafından düzenlenmektedir. 23 Ocak 1994 pazar günü saat 13.30'da Sheraton Oteli'nde gerçekleştirilen 8. müzayedenin kataloğu daha önce dağıtıldı. Bu müzayedeyle ilgili haberimiz Mart 1994 sayımızda yer alacaktır.